Јоанис Фундулис
ЛИТУРГИКА1
УВОД У СВЕТО БОГОСЛУЖЕЊЕ

Наслов оригинала:
ΙΩΑΝΝΟΥ Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ,
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ Α': ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ,
β" έκδοση, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1995, 316 стр.

С благословом
Његовог Преосвештенства
Епископа жичког Г. ХРИЗОСТОМА

Издаје
Епархијски управни одбор
Епархије жичке, Краљево

Библиотека
СВЕТИ САВА
Књига II

Рецензент
Епископ жички ХРИЗОСТОМ

Уредник
протођакон Радош Младеновић

Штампа
ИНТЕРКЛИМА-ГРАФИКА
Врњачка Бања

Тираж
1000

ЈОАНИС ФУНДУЛИС

ЛИТУРГИКА I
УВОД У СВЕТО БОГОСЛУЖЕЊЕ

Превод са грчког језика
Коста Симић

Редакција превода
др Ксенија Кончаревић

Краљево, 2004.

УВОД

Ова књига је написана као уџбеник за студенте првог семестра Пастирског смера Теолошког факултета Аристотеловог универзитета у Солуну за предмет *Увод у богослужење.*

Овај предмет је уведен у програм студија академске 1985/86. године и предаје се већ девет година. Циљ овог предмета, за чије је одржавање у студијском плану предвиђен фонд од четири часа седмично, првобитно је био увођење нових студената Теолошког факултета у вежбе из *Литургике,* које се одржавају сваког четвртка ујутру у храму Универзитета. Овај наш двочасовни сусрет у храму Божијем јесте јединствена прилика за богослужење у оквиру нашег универзитетског живота, и има амбиције да уједини професоре и студенте у заједничку молитву *„једним устима и једним срцем ".* Истовремено, благодаћу Божијом, он даје и неопходну духовну надградњу и насушно укрепљење химнама, читањима, проповеђу и учествовањем у пречистим Тајнама и свештеним обредима Цркве.

Сем овог духовног циља, наши сусрети имају за циљ да пруже и један дубљи увид у предмет *Литургика,* који се због своје природе, не може предавати само теоретски. Теорија или историја богослужења претпоставља познавање богослужбене праксе и, обрнуто, богослужбена пракса расветљава се и поприма вредност кроз знање теорије и историје, односно кроз проучавање литургијског

предања. Међутим, ова равнотежа између теорије и праксе захтева и велики труд, и много времена, као и знање и искуство. Данашњи ниво вежби или семинара из *Литургике* резултат је великог труда, истраживања и сарадње професора и студената током пуне три деценије. Тако се формирала једна традиција која се труди да што је могуће више допринесе овом литургијском сусрету, како би студенти у потпуности разумели наставу и могли тачно и компетентно да врше службу и учествују у православном богослужбеном предању. Ови семинари, дакле, нису само стицање увида у савремену литургијску праксу, него и израз жудње да се, на основу боље схваћеног предања и исправног богослужбеног поретка, побољша наша литургијска стварност.

На овим сусретима не налази свој израз само *Литургика* у уском смислу овог термина - односно историја и теорија богослужења - него и њој сродни предмети који се предају на нашем Факултету, као што су *Омилитика, Химнографија, Појање, Агиологија* и *Хеортологија,* па чак и предмети који се тичу тумачења Светог писма и хришћанске литургијске уметности.

Због важности ових вежби било је неопходно да се већ од првог семестра у програм студија уврсти посебан предмет под називом *Увод у богослужење,* будући да учествовање у вежбама почиње већ тада и наставља се у току свих година студија. На тај начин, када дође време предавања *Литургике* на четвртој години студија (седми и осми семестар), терен је већ припремљен, а приступ овом веома сложеном и широком пољу лакши и плоднији. Стога је, у циљу растерећивања материјала који се обрађује у оквиру *Литургике* и који је сувише опширан да би се обрадио у току два семестра, један његов део (о храму, о сасудима и одеждама, о литургијским књигама, о систему празника и богослужењима дневног круга) уврштен у садржај *Увода.* Да би се стекла општа представа, неопходна за упознавање са богослужењем, на почетку дајемо један кратак преглед историје богослужења у главним цртама његовог развоја.

После искуства које је дало деветогодишње предавање овог предмета, може се оправдати овај покушај да се студентима понуди један конкретан приручник као помоћ у учењу, с тим што он може бити користан и за друге. Материјал ове књиге треба да послужи само као полазиште за продубљивање њихових истраживања и да их стимулише да се удубе у многе важне теме нашег литургијског предања и праксе и да их заволе. Међутим, не треба да забораве да ова књига није ништа друго него — *увод.*

1. КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈСКОГ РАЗВОЈА БОГОСЛУЖЕЊА

а) Историјске претпоставке богослужења

Хришћанско богослужење је, као што је познато, настало у јудејској средини, као и само хришћанство. Богослужење има своје порекло у делатности Господа Исуса Христа, Који је учио њему и дао заповест да се оно врши. Тако је Он научио Своје ученике да се моле, било Својим примером (Лк. 6, 12; 22, 30-45, итд), било да их је подстицао да се моле (Мт. 5, 44; 6, 5-8, 41, и тд.), дајући им образац молитве *"Оче наш..."* (Мт. 6, 9-13; Лк. 11, 2-4), која се због тога назива *„Господња молитва"*. Предао им је, такође, и свету тајну евхаристије на Тајној вечери (Мт. 6, 26-28; Мк. 14, 22-24; Лк. 22, 23-25), дао заповест да крштавају оне који верују у име Оца и Сина и Светога Духа (Мт. 28, 19), Сам учествовао у богослужењу јудејског храма и молитви синагоге. Апостоли и први хришћани били су Јевреји, те су, по примеру Господњем, наставили да напоредо са својим сабрањима учествују и у богослужењу јудејског храма и синагога. После разарања храма и њиховог изгнања из синагога које је претходило томе, ограничили су се на своја сабрања, али су сачували свест да су они нови Израиљ, наследник обећања и истинског богослужења. Стари завет је био њихова свештена књига из које се читало на богослужењима и на којој се заснивала проповед, Псалтир је остао њихова химнолошка књига, празници су у основи задржани, поредак сабрања синагоге био је узор за њихова сабрања, док су многи богослужбени обичаји остали у црквеној пракси. Међутим, све то је употребљавано селективно и свему томе дат је нови смисао и чисто хришћански садржај. То је био образац *(τύπος)* и сенка, али је представљало темељ и педагогију за долазак и примање у Христу истине и *"у духу и истини"* хришћанског богослужења (Јн. 4, 23-24). Без обзира на то што су у хришћанство ушли многи незнабожачки народи и народи са друкчијим верским традицијама, до данас су остали многи елементи јудејског богослужбеног предања, као што је субота која је премештена и преображена у недељу, Пасха, Педесетница, одежде, кађење, време молитве, многи литургијски термини, у извесним литургијским типовима бесквасни хлебови, и тд. Поједини утицаји су примарни, док су други секундарни, односно настали су под утицајем Старог завета α posteriori, као што је, на пример, питање чистих и нечистих. Али хришћанско богослужење ни у ком случају не представља некакво преправљено и побољшано издање јудејског богослужења. Оно је његов наставак на исти начин као што се хришћанство може сматрати наставком јудаизма.

Некада је постојала и супротна тврдња - да је, наиме, хришћанско богослужење оплемењени облик многобожачког богослужења, односно идолопоклоничке богослужбене праксе. Ово мишљење се данас сматра потпуно погрешним. Од самог почетка постојала је оштра конфронтација између хришћанског богослужења и многобожачког идолослужења, које је карактерисано као *„λατρεία δαιμονίων" („служење демонима"), „πολύθβος πλάνη" („многобожачка заблуда"),* коју је требало искоренити из света. Од оних који су се крштавали захтевано је одрицање од Сатане *„и свих дела његових, и свих весника његових, и сваког служења њему",* односно потпуно одбацивање сваког служења идолима. То што су после

дефинитивне победе хришћанства над многобоштвом остали, званично или незванично, неки елементи многобожачког богослужења у појединим областима и у народној побожности, нема никакав посебан значај. Оно што је задржано из многобоштва било је или безопасно, или је представљало општи начин манифестовања служења Богу, или је опет било плод генијалне стратешке тактике. Тако је је на место рођења непобедивог сунца (25. децембар) дошао Божић, односно Христово рођење (рођење „Сунца правде"), празничне оргије заменили су постови, служење идолима заменило је поклоњење светим иконама, свете изворе (које су имали многобошци) су замениле водице, Асклепијева светилишта *(τά ασκληπιεία)* заменили су храмови посвећени светим исцелитељима (бесребреницима), и тд.

в) Апостолски и постапостолски период (I век)

Прва сведочанства о хришћанском богослужењу дају нам новозаветни текстови, и то углавном Дела апостолска, а спорадично и посланице светог апостола Павла. Богослужење је било веома једноставно. Састојало се од сабрања која су се одржавала увече, по узору на Тајну вечеру, и заједничких трпеза (агапе), после којих се вршила света евхаристија. На тим сабрањима се читало Свето писмо, а затим је следила проповед, као и у синагогама. Појани су псалми из Старог завета, а можда и први хришћански поетски састави, који се наводе и у апостолским текстовима (Ефес. 5, 14; 1. Тим. 3, 16; Филип. 2, 5-11, и др.). Читањима из Старог завета почињу се додавати и читања апостолских посланица, а касније и јеванђеља.

Крштење се вршило погружавањем у воду, а миропомазање је давано кроз полагање руку апостола. Посланица светог апостола Јакова сведочи да је постојала посебна брига и о болеснима који су помазивани уљем, што је праћено *„молитвом вере"* (Јак. 5, 14-16).

Из Јовановог Откривења закључујемо да је крајем I века богослужење било прилично развијено, ако прихватимо да пророчке визије, макар делимично, преносе и богослужбену реалност Цркве. Малоазијске црквене заједнице су своју традицију празновања Пасхе везивале за светог Јована Богослова, што значи да овај годишњи празник има апостолско порекло. Међутим, ако се и не може са сигурношћу рећи за Пасху, постоји јасно сведочанство о сабрању *„κατά μίαν Σαββάτων" („у први дан недеље")* (Дап. 20, 7; 1. Кор. 16, 2), који се већ у Откривењу назива *„Κυριακή ήμερα" („дан Господњи")* (Откр. 1, 10). То је био највећи корак у правцу ослобађања од јудаизма који је имао суботу као знак држања Закона и гаранцију за Божија обећања. Субота је постала недеља, обрезање - крштење, левитско свештенство - свештенство по чину Мелхиседекову.

Почетком II века написан је један веома важан спис који означава прелазни период. Реч је о спису *„Διδαχή των δώδεκα αποστόλων" („ Учење Дванаесторице Апостола").* Више није било Апостола, али је остало њихово предање, које се у Цркви чувало путем усмене проповеди. Овај спис је био један покушај њеног записивања. Спис се не дотиче само учења Цркве, што би било за очекивати, него и богослужења: крштење, агапе и евхаристија, постови, времена молитве и начини молитве били су део првобитне апостолске проповеди. То се само по себи разуме, али је и сведочанство апостола Павла јасно: *„јер ја примих од Господа што вам и предадох... "* (1. Кор. 11, 23).

г) Период гоњења (II век - 313. год.)

Створена је једна романтична теорија о *„катакомбној Цркви"* и једном богослужењу примереном таквим условима. Историјска је чињеница да је Црква, с времена на време, трпела страшна гоњења, прво од стране Јудеја, а затим и од стране званичне римске државе. Али истовремено знамо и то да су хришћани имали и храмове, и да њихово богослужење није било тек у зачетку.

Из овог периода имамо опис хришћанског сабрања и од стране многобошца Плинија млађег (98-117), као и опис који нам даје свети Јустин мученик и философ у својој Првој апологији коју је упутио Антонију Пију (око 150. године), и *„Апостолско предање"* светог Иполита Римског (217-235). Чињеница је да су постојале организоване Цркве са епископима, презвитерима и ђаконима, са прилично развијеним богослужењем и снажним литургијским интересовањем. Црква је по промислу прикривала свештенорадње *(disciplina arcani),* као што по Божијем промислу није записивала ни литургијске текстове. Богослужења су вршена са усменим изговарањем текстова, молитве су импровизоване према *„моћи"* предстојатеља, али на основу веома развијене усмене традиције. Да су постојали апостолски текстови литургија и осталих свештенорадњи, богослужење би се у њима окаменило, те не би било кадро примити ништа ново и не би се могло адаптирати према потребама и условима сваког народа коме је проповедано Јеванђеље. Господња и апостолска традиција представљала је семе и квасац из кога су произашле дивне и разноврсне литургијске форме широм хришћанске васељене, које се јављају после престанка гоњења.

д) Период врхунца (IV - IX в.)

Током прве половине IV века збивају се крупни догађаји у историји Цркве: последње велико гоњење у доба Диоклецијана (284-305), издавање Миланског едикта (313) којим се хришћанство признаје за слободну религију, као и посебна благонаклоност према хришћанству цара Константина Великог, што је довело до признавања хришћанства за званичну религију римске империје од стране цара Теодосија Великог (379-395).

Богослужење улази у етапу свога врхунца. Овоме су допринели различити фактори:

1. Слобода вршења хришћанског богослужења и његово проглашење за званичан култ римске империје. Тада су, донацијама царева, саграђени велики храмови, те је хришћанско богослужење попримило сјај и величанство.

2. Током овог периода истакли су се велики оци и учитељи Цркве како својом световном ученошћу, тако и изузетним богословским образовањем. Многи од њих не само што су литургијску праксу Цркве подигли на виши степен, него су написали и многе литургијске текстове који одражавају дотадашњу традицију, али јој, истовремено, дају и печат њихових личности.

3. Развило се монаштво, коме су приступала лица на високом степену духовности и образовања. Монаси су доприносили формирању типика и служби, које су заузимале велики део њиховог свакодневног живота.

4. Развила се химнографија, посебно у монашким срединама, која је улепшала и украсила богослужење химнама од велике поетске и духовне вредности.

5. Велики градски центри империје, као што су Рим, Александрија и Антиохија, постали су велики литургијски центри, око којих су се развиле велике литургијске породице васељене. Све оне, имајући као језгро изворну

апостолску традицију и локалне елементе, дале су литургијске форме које су достојне дивљења, сличне, али и међусобно различите, којима је у неподељеној Цркви, са полифоним јединством у Светом Духу, слављен Тројични Бог. Реч је о *„литургијским типовима",* чији ћемо кратак преглед дати у поглављу о светој литургији.

6. Скоро истовремено са проглашењем хришћанства за слободну религију почео је да се развија и један нови поклонички центар - Јерусалим и уопште Света Места. Ископавањима која је тамо предузела света царица Јелена, проналажењем часног крста и гроба Господњег, изградњом величанствених базилика на местима где су се збили свештени догађаји и стицањем поклоника из свих делова хришћанског света, устројавањем у Палестини и на Синају монашких братстава, створено је једно ново црквено средиште од великог значаја, које је извршило веома важан утицај на литургијску праксу локалних Цркава. Многи празници и службе воде своје порекло одатле.

7. Нешто слично се догодило и са Константинопољем, Новим Римом. Тамо се сливају и стапају литургијске традиције Тракије, Мале Азије и Антохије. На тај начин се ствара један јак, такође новији, литургијски центар, чија литургијска пракса врши утицај на цео Исток. На крају, нови литургијски тип који је тамо (у Константинопољу) формиран постаће доминантан у целој Православној Цркви, из чисто историјских разлога. Древни литургијски типови Истока бивају потиснути и остају у употреби само у оним источним Црквама које су се отцепиле после Халкидонског сабора.

8. Исто се догодило и са римским литургијским типом на Западу. Пошто је попримио утицаје и спојио елементе древних западних литургијских типова, римски тип превладао је у целој Римокатоличкој цркви. Остали древни западни литургиЈСКи типови - амвросиЈански, галикански, мозарабски, келтски, као и картагински литургијски тип (северна Африка) - остали су само као острвца у митрополитским црквама оних градова где су се налазили епицентри ових типова (Милано, Лион, Толедо) или су сасвим ишчезли.

9. Јереси, премда представљају негативну појаву, позитивно су утицале на развој хришћанског богослужења. Јереси су за своје ширење користиле химнографију, тако да је Црква била принуђена да се против њих бори истим оружјем. Химне су постале носиоци православног учења, привлачан и погодан начин поучавања верних.

ђ) Од иконоборства до пада Константинопоља (IX век - 1453)

Период великог процвата није могао вечно трајати. Наследио га је један дуг период релативне декаденције, али не и стагнације. Међутим, литургијска дела створена у то доба немају ону јачину коју су имала у претходном периоду. Пишу се молитве и негује химнографија углавном у виду канона. Стара парохијска богослужења постепено уступају своје место монашким богослужењима која, у основи, следе јерусалимски типик светог Саве, који су разрадили студити. Византијски литургијски тип се, заједно са православном вером, преноси у словенске земље севера, као и на Исток, где долази до постепеног слабљења древних патријаршија Александрије и Антиохије. Већ после битке код Манцикерте (1071), ислам преко Турака Селџука продире у Малу Азију, пошто је претходно преко Арапа већ био преплавио Африку и Блиски Исток. Турска владавина и тешка времена су за многе области били почели много пре 1453. године, када је пао

Константинопољ. Сви ови догађаји имали су озбиљне последице по богослужење.

Већ с краја претходног периода имамо сачуване најраније литургијске рукописе (Барберинијев кодекс 336, из друге половине VIII века). Литургијско истраживање се више не базира само на сведочанствима црквених писаца, него и на конкретним текстовима који су употребљавани на богослужењу. Њихово историјско-филолошко истраживање, као и компаративно проучавање, расветљује еволуцију литургијских типова и доводи нас до позитивних закључака. Истовремено се негује и један вид мистагошких коментара којима оци и црквени писци тумаче литургијске типове, користећи, углавном, символичко и анагошко тумачење. Тако имамо сачуване коментаре Псевдо-Дионисија Ареопагита, светог Максима Исповедника, светог Германа Цариградског, Псевдо-Софронија Јерусалимског, Теодора Андидског, Николе Кавасиле, светог Симеона Солунског и светог Марка Ефеског. Већина њих тумачи само свету литургију. Дионисије и Симеон своје коментаре проширују и на друге свештене обреде, док се свети Марко Ефески ограничава само на дневни круг богослужења.

е) Период турске владавине и реформација (XV - XIX век)

Доба турског ропства представља период великих искушења за народе хришћанског Истока. Хришћанска вера је сачувана захваљујући богослужењу које се могло слободно вршити, без обзира на друге спољашње притиске. Као што је било и за очекивати, дошао је један период конзервирања постојећег стања и релативне статичности, без постојања могућности креативног континуитета и еволуције. Манастири су пружали свештенству основно литургијско образовање, што је и био главни разлог да монашки типик у потпуности превлада у парохијама. Управо ти недовољно образовани свештеници са побожношћу и смирењем одржали су неугасивом литургијску традицију и поштовали су предани им литургијски поредак. Тада су се догодила многа упроштавања, званична и незванична, да би се спасло од исламског уништења оно што се могло спасти. Превладала је пракса да се крштења и венчања врше по домовима, а то значи изван свете литургије. Вечерње службе и литургије пређеосвећених дарова премештене су са вечерњих сати на јутарње. Литије су ограничене или ишчезле. Нова стваралаштва на пољу богослужења ограничавају се на службе светим новомученицима, да би се кроз њихово поштовање спречавала исламизација. На Светој Гори се пред крај турског ропства јавља покрет такозваних Коливара, који су на основу учења Отаца Цркве радили на обнови духовног и литургијског живота православних народа. Тада је наглашен значај Недеље и њене *„привилегије",* подстицано је чешће причешћивање пречистим Тајнама, тумачени су литургијски текстови, написане нове службе углавном новомученицима, састављени нови синаксари или протумачени стари, и дат је јак подстицај литургијској катихизацији клира и народа.

На Западу је овај период обележен реформаторском интервенцијом протестаната на пољу богослужења. Они су, у свом покушају да исправе многе лоше текстове у богослужењу Римокатоличке цркве, дошли до тога да су одбацили литургијску традицију у име повратка Господњој и апостолској пракси. Тако су уведене нове форме *„апостолског богослужења",* на основу података из Новог завета, са идејом да развој богослужења није био ништа друго него повратак јудејским и многобожачким узо-

рима. Римокатоличка црква је бранила изворност свог богослужења било на тај начин што је покушавала да га прочисти на Тридентском сабору (1545-1563), било кроз неговање проучавања литургијске традиције у циљу доказивања непрекинутог континуитета и легалности развоја литургијских форми. Од тада се пажња истраживача окренула ка литургијској традицији Истока, тако да су издати и преведени веома важни древни литургијски текстови неподељене Цркве, као и текстови из каснијег доба. Чувени литургичари овог периода, као што су Кепаи<lol, Аззеташ, Сађго1, Ооаг, и други, заслужни су за покретање проучавања не само западне, него углавном источне православне литургијске праксе.

ж) Савремено доба (XX век)

На Западу се почетком XX века развио такозвани *„Литургијски покрет",* који се на различите начине, као што је оснивање литургијских центара, публиковање научних студија, часописа и брошура, кроз научна истраживања и симпозијуме, суочио са проблемима који су вековима мучили Римокатоличку цркву. Циљ овог покрета је, углавном, био осавремењивање литургијске праксе, повратак изворнијим узорима, и нарочито активно учествовање народа у богослужењу, који је због искључиве употребе мртвог латинског језика био потпуно одсечен од богослужења. Други ватикански концил (1962 - 1965) је усвојио ове принципе Литургијског покрета и предузео озбиљне реформе у римском богослужењу, имајући као основу праксу древне Цркве и посебно литургијску традицију Истока. Од тада се богослужење врши на националним језицима, на које су преведене литургијске књиге са латинског, уведене су у употребу четири анафоре уместо Једне - римске, која Је важила до тада, храм и одежде су растерећени од сувишних украса који су уведени у средњем веку, проповед је поново заузела место које треба да има на богослужењу, прочишћен је каталог празника и наглашени су Господњи празници, формиран је нови круг библијских читања да би на сабрањима било заступљено читање целог Светог писма Старог и Новог завета, враћено је саслуживање и причешћивање народа под оба вида, народ је почео учествовати у појању и уопште у литургијском животу Цркве.

На Истоку је богослужење наставило свој традиционални пут и сачувало своје присуство у народу, без обзира на секуларизацију која је нагло продрла у друштво после ослобађања многих православних народа од турског јарма. Предавање Литургике на богословским факултетима и у богословијама омогућило је да клирици и лаици теолози, као и свештеници, стекну потребно знање о богослужењу које би могли пренети ученицима у школама, као и верном народу, како би могао и активно да учествује у богослужењу. Велики литургијски проблеми су стављени на дневни ред будућег Великог сабора, као што је питање најтачнијег израчунавања пасхалије, питање постова, система библијских читања, учествовања верног народа у богослужењу, и др. У пракси се наставља литургијски развој: пишу се нове службе и молитве, граде се нови храмови и, мање или више успешно, живопишу по угледу на византијске узоре, снабдевају се намештајем и сасудима веће или мање уметничке вредности и квалитета, уведено је електрично осветљење и озвучење, издају се литургијске књиге и врше се покушаји њиховог редиговања, негује се византијска музика и појање, али је било и покушаја увођења полифоније по угледу на новију руску црквену музику, и тд. Много тога је добро и заслужује одобравање и даље напредовање, јер показује љубав

и интересовање клира и верног народа за богослужење Цркве и доприноси напретку литургијског живота и уздизању религиозне свести чланова Цркве. Много тога је, опет, дискутабилно, сумњиво, па чак заслужује и критику. У наставку ће нам се дати прилика да, с једне стране, наведемо и похвалимо многе такве добре иницијативе, а с друге стране, да укажемо на девијације које кваре исправну литургијску традицију и тачан литургијски поредак Цркве. Побожност значи смирено покоравање и саображавање црквеним литургијским правилима, а не самовољно интервенисање из незнања или надмености. Исправно литургијско образовање се састоји у проучавању и знању литургијске традиције, њеног слова и духа.

2. ХРИШЋАНСКИ ХРАМ

Свето богослужење се врши у специјалној грађевини која је посвећена Богу и намењена да служи богослужбеним потребама Цркве, које (богослужбене потребе) одређују начин изградње те грађевине, распоред њеног простора, њено намештање и украшавање. Начином изградње, уметношћу, стиловима, развојем храма и свега онога што је са њим у вези бави се посебна наука која се предаје на богословским факултетима - хришћанска археологија. Литургици једино остаје да се послужи резултатима археолошких истраживања у циљу расветљавања развоја литургијских типова и форми, који детерминишу хришћанску уметност у свим њеним облицима - архитектура, живопис, вез, шивење итд, упоредо истражујући и комбинујући одговарајућа филолошка и историјска сведочанства. Тако, на пример, формирање апсиде и синтроноса, амвона, крстионица, и тд., указују на аналогне промене које су се временом догодиле у богослужењу и које га временски детерминишу. Исто тако, одежде и свети сасуди који су приказани на фрескама и целивајућим иконама или се чувају у музејима и ризницама, које проучавају археолози, представљају видљив материјал који, у комбинацији са сведочанствима црквених писаца, расветљава њихов развој, употребу и литургијску намену.

У јудаизму имамо један храм, на једном одређеном месту - Соломонов храм у Јерусалиму. Овај храм је изграђен по узору на шатор сведочанства који је Мојсије, по Божијој заповести, направио као покретан храм у пус-

тињи, и задржава његов план и распоред простора. Сачињавају га две просторије: једна којој је приступ био забрањен - *„светиња над светињама" („τά ἅγια των ἁγιων"),* где се налазе символи Божијег присуства - ковчег завета са таблицама закона, жезал Аронов који је процветао и посуда са маном. У њу је улазио само првосвештеник једанпут годишње, на празник Очишћења. У другу просторију приступ је био дозвољен само свештеницима који су у њој приносили кађење на олтар кадиони који се тамо налазио, палили седмокраки свећњак и мењали дванаест хлебова на трпези предложења. Оваква подела јудејског храма и радње које су у њему вршене извршили су утицај како на терминологију, тако и на хришћанско грађење храмова и хришћанско богослужење.

Насупрот томе, многобожачких храмова је било много, али су имали једну заједничку особину са јудејским храмом - и они су били место божијег обитавања, које је изображавано његовом статуом. Народ се и у јудејском храму и у многобожачким храмовима сакупљао испред храма, у дворишту, где су и код једних и код других постојали велики жртвеници, умиваоници, и остали неопходни богослужбени предмети.

Господ је често ишао у Соломонов храм, нарочито на празнике, и поучавао тамо сабрани народ. О храму је говорио са нарочитим поштовањем и називао га је „домом Оца свога" (Јн. 2, 16; Лк. 2, 49). Једна од главних оптужби против Њега је била да је Он рекао да ће срушити храм (Мт. 26,61; Мк. 14, 58; Мт. 27, 40; Мк. 15, 29; Јн. 2, 19, 21). Слична оптужба је била и против Стефана (*„ овај човек не престаје да хули на ово свето место... да ће Исус Назарећанин разорити ово место",* Дап. 6, 13 - 14), оптужба коју он није оповргао (Дап. 7, 44 - 50), него је додао: *„А Соломон Му сазида дом. Али Свевишњи не живи у рукотвореним храмовима"* (Дап. 7, 47 - 48). Исту ствар дословно понавља и апостол Павле када каже Атињанима: *„Бог... не живи у рукотвореним храмовима"* (Дап. 17, 24).

Јеванђелиста Јован, коментаришући Господње речи како ће Он *„срушити"* храм и за три дана га поново *„подићи ",* каже да *„ Он говораше о храму тела Свога "* (Јн. 2, 21). Апостол Павле назива Цркву „тело Христово" (Ефес. 1, 23 - 24; 5, 23; Кол. 1, 18), вернике удовима тела Христовог (1. Кор. 12, 27; Ефес. 5, 30) и камењем којим се гради храм Божији на темељу апостола и пророка са крајеугаоним каменом Исусом Христом (Ефес. 2, 20 -22; 1. Петр. 2, 4 - 8).

Са овим богословским претпоставкама место где се врши хришћанско богослужење постаје образ и символ Цркве, народа - храма Божијег, у коме сам Бог обитава и живи (2. Кор. 6, 16).

Хришћански храм се у основи разликује и од јудејског храма и од многобожачких храмова, зато што он није само символично место Божијег обитавања, него и место богослужења и сабрања заједнице, синова и кћери породице Бога Оца кроз Исуса Христа у Светоме Духу.

Тако се, по угледу на многобожачке узоре и синагоге, формира хришћанска базилика која касније будући покривена кровом који подражава небо - кубе - представља символ света обновљеног и преображеног у Христу. Овоме доприноси и живописање храма, које чини опипљивим Христово присуство, Његово искупитељско дело, јединство и заједницу неба и земље, торжествујуће (=ликујуће) и војујуће Цркве.

Унутрашњи распоред храма служи литургијским потребама Цркве и условљен је њима. Прво имамо *свети олтар,* са светом трпезом у средини за вршење свете евхаристије, која је (света трпеза) образ *(τύπος)* и символ гроба Господњег, а он је извор васкрсења. У олтарској апсиди се налази полукружни *синтронос* - символ гтрес-

тола славе Божије, који (синтронос) се састоји од епископског трона и седишта за свештенике. Лево, такође у олтару, је *проскомидија* - образ места спасоносних страдања, односно Голготе, а касније витлејемске пећине рођења (Витлејем у преводу значи *„дом хлебова")* - на којој се припремају часни дарови, док се десно налази *скевофилакион* или *ђаконик,* где се чувају свети сасуди и одежде. Олтарски простор - „*светилиште"* - првобитно је био одвојен од централног дела храма, односно простора где се сабира народ, једном ниском преградом која се постепено развила у висок *иконостас* који има троја врата која служе за комуникацију са осталим простором храма: *царске двери (ώραία πύλη)* које су у средини, и двоја споредна врата са јужне и северне стране. У западном делу храма налази се *пронаос (нартекс),* односно улазни простор у храм, који је намењен за стајање катихумена и покајника. Овај простор се у каснијим манастирским храмовима делио на два дела: унутрашњи нартекс, где су вршене литије, као и друга богослужења дневног круга, и спољашњи нартекс. Нартекс је са лађом храма спојен централним вратима, такозвана *„царска врата" (βασιλική πύλη),* и по једним вратима на бочним бродовима. Иако постоје бројни стилови у којима се граде хришћански храмови, сви они, у основним цртама, чувају ове основне архитектонске елементе.

У лађи храма се уздиже амвон, узвишен подијум за литургијска читања и проповед. Његово првобитно место је било у средини храма, као што је данас у саборном храму у Каламбаки.[1] У сиријским базиликама амвон је окружен полукружним синтроносом да би се тамо вршио први део свете литургије. Из литургијских разлога је био померен мало више улево, док је у доба турског ропства, будући да није кориштен, као и ради равнотеже у односу на узвишени иконостас и епископски трон *(το δεσποτικόν),* био и он подигнут на један од стубова храма. Са десне стране се налази подигнут *епископски трон* („στασίδιον τοΰ άρχιερέως"), или игумански трон у манастирима, на коме епископ стоји у току служби, када не служи, и предводи десни хор *(χοροστατεϊ).* На његов леђни наслон се ставља икона Христа-архијереја, светог покровитеља града или манастирског ктитора. Ово, у ствари, није прави архијерејски трон, него је прави архијерејски трон централни трон синтроноса који се налази у апсиди, иза свете трпезе. У овај трон (централни трон синтроноса) седа само месни епископ и у овом трону бива његово устоличење *(ένθρονισμός)* после хиротоније.

На иконостас се стављају четири такозване *престоне (δεσποτικές) иконе*: десно Господња, а лево Богородичина, које су се првобитно налазиле на стубовима олтара. Десно од Господње иконе се раније налазила икона светога коме је посвећен храм, што имамо и данас на Светој Гори и у словенским црквама. Данас се тамо ставља икона Претече, а лево од Богородичине иконе, на место где се некада налазила икона Претече, икона светога коме је посвећен храм. У зависности од висине иконостаса, изнад ових наведених (икона) долази ред икона дванаест великих празника и деисис и на врху распеће Христово, поред кога се налазе Богородица и свети Јован Богослов. У лађи храма се још налазе певнице и столови *(στασίδια)* за појце и хорове, столови *(στασίδια)* за верни народ, тетраподи *(προσκυνητάρια)* за одређене иконе или икону наступајућег празника, свећњаци за паљење свећа, кандила испред икона и полијелеји за сразмерно осветљење простора.

Послератни технолошки развој и економски просперитет омогућили су изградњу нових храмова, углавном у византијском стилу, општу употребу електричне струје за

[1] Καλαμπάκα, градић у Тесалији близу Метеора (прим. прев.).

осветљење и грејање храмова, инсталирање микрофона и озвучења, као и постављање столица за удобније учествовање у богослужењима. Све је ово добро, и у многоме неопходно, ако се користи разумно и служи литургијским потребама, олакшавајући на тај начин учествовање у литургији. Међутим, ако се претерује, онда то не само да нарушава естетику простора, него и секуларизује храм, претварајући га у позоришну салу са заслепљујућим осветљењем, јаком буком коју производи озвучење, са претрпаношћу столицама и крцатошћу намештајем веће или мање уметничке вредности. Нарочито у старим, традиционалним храмовима ова инвазија *„цивилизације"* и гомилање предмета, слабе уметничке вредности и лошег квалитета, нарушава скромност литургијског простора, те је зато неопходна посебна пажња и расуђивање.

Одвојено од централне грађевине храма, или спојено с њом, гради се крстионица, која је, међутим, у новије доба, из разлога крштења деце, замењена великом фиксном фиалом која је инсталирана у нартексу, или великом покретном посудом од метала. Сем крстионица, граде се још звоници, ризнице, исповедаонице, сале и друге пomoћне просторије.

Хришћански храм није окренут у правцу Јерусалима, како се то често мисли, него према истоку, ма на којој тачки света да се налази. За разлику од многобожачких храмова који су били окренути у супротном правцу (према западу), улазна врата хришћанског храма су окренута према западу, а олтар према истоку. Овакав положај хришћанског храма је условљен положајем који хришћани одвајкада заузимају приликом молитве, тако да заједница која се моли гледа у правцу изласка сунца, које је символ духовног Сунца, Господа Исуса Христа и Његовог славног другог доласка. О оваквом положају приликом молитве сведочи већ свети Василије Велики, као о неписаном и веома старом предању које се поштује (*О Светом Духу,* 27, 66).

У овом положају се сахрањују и мртви, што символизује молитвени став и очекивање доласка Господњег и васкрсења из мртвих. Насупрот томе, клир када се налази у синтроносу окренут је лицем према народу, што значи према западу, и тако су првобитно, силазећи са синтроноса, служили и свету литургију *(στάση τραπέζης).* Касније су и они заузели исти положај као и народ и служе окренути лицем према истоку, а леђима према народу *(στάση λιτανείας).*

3. СВЕТИ САСУДИ

Вршење свете тајне евхаристије, као и осталих свештенорадњи, захтева употребу одређених сасуда, намењених за употребу на богослужењу; они се не могу употребљавати у друге сврхе. Већина светих сасуда се прави од метала или другог материјала који одговара њиховој намени и на основу одређених прописа које диктира практична литургијска деонтологија и њени символи. Ти сасуди су следећи:

а) Дискос

Дискос *(ό δίσκος, το δισκάριον)* је округао плитак тањирић намењен за евхаристијски хлеб. Он се израђује без подножја или са ниским подножјем, и без украса јер отежавају сакупљање честица. На дискос се, у току вршења проскомидије, полаже агнец који се освећује приликом освећења Часних Дарова. На њега се, такође, према каснијој византијској пракси, стављају и честице у част Богородице, светих, као и живих и упокојених верника. Символички, дискос представља одар на који је положено тело Господње после распећа, небо, свет, или, према каснијем тумачењу, витлејемске јасле. На њега се полажу и честице моштију светих приликом освећења храма.

б) Свети путир

Чаша *(τό ποτήριον)* са обично високим подножјем, у коју се сипа вино и вода у току проскомидије, које се, приликом молитве епиклезе, уз благосиљање, претвара у крв Христову. У путир се, после ломљења светог хлеба, полаже честица ИС (IΣ), а остатак часног тела^ као и честице, ставл>ају се у путир после причешћа свештенослужитеља. Верници су се, према древној пракси, директно из путира причешћивали часном крвљу, док су касније, по икономији, почели да се причешћују кашичицом под оба вида.

в) Звездица

Звездица *(ό αστερίσκος)* је начињена од две савијене металне полугице које су спојене унакрст, и полаже се на дискос у току проскомидије да би придржавала дарке (покриваче). Символизује небески свод (а дискос земљу), или, према каснијој символици, звезду коју су видели мудраци.

г) Копље

Овако се зове ножић у облику копља (ή λόγχη) да би својим обликом подсећао на спасоносно Христово страдање. Њиме се, а не обичним ножем, сече свети хлеб и ваде честице на проскомидији.

д) Кашичица

То је, у ствари, кашика која се употребљава за причешћивање верника под оба вида истовремено. У почетку је била уведена за причешћивање болесника и мале деце, а касније је, из практичних разлога, ушла у општу употребу, и то највероватније тада када је из нужде почео да служи сам свештеник, без ђакона. Првобитно је свештеник давао свети хлеб на длан вернику који се причешћује, а ђакон му је давао чашу. Сви су се, дакле, причешћивали на овај начин на који се данас причешћују ђакони или на архијерејској литургији клирици који саслужују. Ово је изискивало доста времена, носило у себи опаснос-

ти, посебно причешћивање директно из путира, и није било могуће да га обавља сам свештеник. На грчком се кашичица зове *ή λαβίς (клешта)* према виђењу пророка Исаије, које (виђење) је праобраз светог причешћа (Ис. 6, 6).

ђ) Губа (сунђер)

Округао сунђер *(ό σπόγγος)* који се користи за брисање светог путира, пошто се употребе свети дарови, и ставља се у њега (у путир) да би упијао влагу после чишћења. Пре ће бити да је уведен да символизује сунђер којим су римски војници појили Спаситеља на крсту (Мт. 27, 48; Мк. 15, 36; Јн. 19, 29), него из практичних разлога.

Ову губу треба разликовати од друге која се (на грчком, *прим. прев.)* зове *ή μούσα* (од глагола *„μάσσω"* - брисати, сушити). То је раширен сунђер који се употребљава за стављање честица у свети путир, чишћење дискоса и антиминса.

е) Дарци

То су два покривача исте величине, обично у облику крста, којима се на проскомидији покривају дискос *(δισκοκάλυμμά)* и путир *(ποτηροκάλυμμα).* Служе, разуме се, практичним потребама, али се употребљавају и из разлога символике и побожности. Символизују Господње погребне покрове, да би касније почели да символизују и пелене код Рођења.

ж) Воздух

То је покривач већих димензија од претходна два, првобитно прављен од танког материјала, на што указују и речи *„воздух" (αήρ)* и *„вео" (πέπλος),* којим се покривају часни дарови приликом вршења проскомидије и после њиховог полагања на свету трпезу, пошто се скину друга два (покривача). Воздухом свештеник обично маше изнад часних дарова после њиховог откривања приликом произношења (=изговарања) Символа вере. Ова пракса је касније изазвала и благосиљање њиме на *„Благодат Господа нашег Исуса Христа...".* На грчком се воздух још назива и *„αναφορά"* или *„αμνός",* зато што је отприлике у XV веку, под утицајем одређене символике, на њему почео да се везе или слика мртав Христос. Тада је, када би служило више свештеника, воздух био изношен приликом великог входа, као плаштаница, а на литургијама које је служио сам свештеник, он га је стављао на рамена и тако вршио велики вход, а ако би служио са њим и ђакон, свештеник је њему стављао воздух на рамена, као што је то остало до данас. Од оваквог типа воздуха произашла је плаштаница. Воздухом се покрива лице упокојеног клирика приликом његове сахране.

з) Топлота (τό ζέον)

Тако се назива посуда у којој се греје или преноси топла вода и налива у свети путир пре светог причешћа. Ова пракса постоји само у византијском литургијском типу и има за циљ или да истакне нетрулежност тела Господњег, или топлоту Светога Духа, или Христово васкрсење из мртвих - тело и крв живога Христа, с тим што се не искључују и утицаји обичаја за трпезом (мешање вина и топле воде) или чак и практични разлози (замрзавање путира у хладним областима и хладним годишњим добима).

и) Дарохранилница (τό άρτοφόριον)

То је дрвена или метална кутија која се користи за чување светог причешћа за ванредне потребе изван свете литургије, углавном за болеснике и самртнике. Украшава се одговарајућим представама, а ради истицања важности њеног садржаја или ради заштите ова кутија се ставља у

дрвени или метални кивот у облику храма. У новије време је овај кивот попримио веће димензије и, под западним утицајем, држи се на светом престолу. Раније је имао облик голуба и висио је на средини балдахина *(τό κιβώριοι>)* или је чуван у специјалном ормару у светом олтару. Дарохранилницом *(άρτοφόριον)* се назива и сличан сасуд у коме се у току Велике Четрдесетнице чува освећени агнец за служење литургије пређеосвећених дарова.

У почетку је чуван само освећени агнец. Касније је превладала пракса да се он умаче у часну крв или њоме кропи кашичицом, затим се полаже у поменути сасуд да се суши и приликом употребе (на литургији пређеосвећених дарова) кваси се вином. Спремање честица за причешћивање болесника и самртника врши се на Велики четвртак, у дан када су нам предате страшне тајне.

ј) Часни крст

Постоји више врста крстова аналогно њиховој литургијској употреби. Тако разликујемо: **1) Литијски крст** *(σταυρός των λιτανειών),* дрвени или метални, који је символ славе и победе Господа Исуса Христа над смрћу. Обично има два лица од којих је, с једне стране, насликано или урезано распеће, а с друге васкрсење. Причвршћује се за дршку, носи се на челу литије и ставља иза часне трпезе. 2) **Крст за освећење воде** *(σταυρός του άγιασμοΰ или „άγιασματάριον")* је дрвени изрезбарени крст малих димензија, окован сребрним оквиром са подножјем, на коме је с једне стране представљено распеће, а с друге крштење Господње. Користи се приликом освећења воде, приликом уздизања часног крста, приликом обношења часног крста на литијама, затим за целивање, а износи се и Крстопоклоне недеље ради поклоњења. Понекад садржи и комадић часног крста, односно крста Господњег. 3) Једна варијанта претходног (крста) је и **крст за благосиљање** *(σταυρός ευλογίας).* То је метални крст, са украсима, без постоља, који се полаже на свету трпезу поред Јеванђеља и њиме архијереј благосиља или, према руској пракси, благосиља свештеник приликом отпуста. 4) **„Распети"** *(„εσταυρωμένος").* Литијски крст је, спајањем са крстом из деизиса *(„λυπηρών")* са иконостаса, током два последња века, углавном у грчкој Цркви, добио специфичан развој. Уведена је, дакле, пракса да се за време певања тропара *„Данас виси на дрвету... "* петнаестог антифона на јутрењи Великог Петка износи крст на средину храма, где остаје током целог тог дана. Раније је стављана на тетрапод икона распећа, узета из дванаест великих празника иконостаса, или крст деизиса са врха иконостаса. На овом крсту *(„распети ")* био је представљен мртав Христос. Његове димензије су порасле, те је касније Христово тело сликано на посебној исеченој икони која је трајно била прикована за крст. Касније је ова икона распетог Христа почела да се одваја од крста да би живописније представљала скидање с крста, што је задржано до данас. Последњих година је нестало контроле у овој области, тако да се праве крстови и распети огромних димензија, или са мирним византијским традиционалним изображавањем Христа или са подражавањем западних распећа, која се тешко носе у литији, и непредањски стављају иза часне трпезе. Тако одвојена Христова икона опет се *„распиње"* на вечерњи Вазнесења, дакле пошто се заврши пасхални период током кога крст остаје без иконе распетог Христа, иза часне трпезе.

к) Плаштаница (ό επιτάφιος)

Тако се назива платно са извезеним или насликаним мртвим Христом непосредно после скидања с крста. Развој плаштанице је прилично сложен и доводи се у везу са развојем воздуха, великим входом и вечерњом службом

Великог Петка. Воздух је био символ покрова у који су Јосиф и Никодим увили тело Христово. У њега је увијано Јеванђеље и свештеник га је износио прислоњено на груди или на рамену док су се појале стиховње стихире вечерње Великог Петка и полагао га на сто у средини храма, где му се народ поклањао до краја јутрење Велике Суботе. Тада је (на јутрењи Велике Суботе), на трисветом великог славословља, које се појало споро („како је уобичајено да се поје на опелу", према пропису Типика), по угледу на сахрану мртвих, Јеванђеље обношено у литији и полагано - иконично сахрањивано - на свету трпезу која символично представља гроб Господњи. Већ је речено, када смо говорили о воздуху, да су символизми и пракса Великог Петка утицали на то да се на воздуху слика или везе тело мртвог Христа. Судећи по сликовитијим представама скидања с крста и полагања у гроб, представа мртвог Христа на воздуху све више је потискивала Јеванђеље које је *par excellance* символ Христа, да би доцније постепено прерасла у самосталан литургијски „предмет", у „плаштаницу", која се, додавањем Богородице, Јосифа и Никодима, јеванђелисте Јована, мироносица и анђела, развила у „оплакивање Христа" (επιτάφιος θρήνος), док је воздух поново попримио своју стару, једноставну форму. Касније је плаштаница почела да се износи на стиховњим стихирама вечерње Великог Петка и полагана, увек заједно са Јеванђељем, на средину храма на посебан сто. Тамо је била предмет поклоњења и манифестовања побожности верника (цвеће, ароматична уља, и тд.) до момента символичног „полагања у гроб" после завршетка „опела", односно јутрење Велике Суботе (служба оплакивања Христа). Сто на који се полаже плаштаница, који је символизовао камен на коме је, по предању, тело Христово било припремљено за полагање у гроб и који је био у Јерусалиму, а затим у Ефесу, док у време Мануила I Комнина (око 1160) није пренет у Константинопољ, временом се толико развио да је добио и балдахин (киворијум), по угледу на свету трпезу или кувуклију Светог гроба, да би се што више истакла његова символичност. Када се једном стигло до ове тачке било је лако да дође до погрешног тумачења овог стола и да се он почне сматрати гробом Господњим (или „Христовим гробом", према нашој терминологији, *прим. прев.),* а полагање Јеванђеља и плаштанице на њега почело се сматрати за полагање у гроб и, на крају, да би конфузија била потпуна, на њему је почела да се служи света литургија Велике Суботе. На Светој Гори и у манастирима који држе стари исправнији Типик, као и у словенским црквама, Христов гроб још увек има првобитну форму стола, што значи да нема киворијум.

л) **Рипиде** (τά ἑξαπτέρυγα)

Два метална диска, на којима су са обе стране изгравиране или изрезбарене представе шестокрилих серафима, који се причвршћују за дршке и прате часне дарове приликом вршења великог входа или часни крст на литијама. Данас не служе својој практичној намени, него имају више декоративан и символичан смисао. Рипиде су у почетку имале облик лепезе, која је прављена од коже или перја, и служиле су практичној сврси, наиме ђакон је њима махао изнад часних дарова док су били откривени. Пракса је данас упрошћена, тако да се изнад часних дарова маше воздухом. У појединим местима се, међутим, чува стара пракса, те ђакон маше изнад часних дарова рипидом која је мањих димензија. Сличну праксу срећемо и у другим литургијским типовима, посебно у јерменском, где су за рипиде причвршћени звончићи који звечећи прате појање трисвете песме, као нека врста цимбала.

љ) Хоругве (τά λάβαρα)

Праве се од платна или метала и имају с обе стране угравиране, извезене или насликане представе светога коме је посвећен храм, Господњих празника итд, и носе се на литијама које се врше изван храма. Један вид хоругве је и „васкрсење", односно икона Васкрсења Христовог, која је према западним узорима исечена унаоколо, причвршћује се за дршку и употребљава на обредима и литијама празника Пасхе, да би се истакао догађај.

м) Кадионице (τά θυμιατήρια)

Кадионица је сасуд, са поклопцем или без поклопца, који је причвршћен за ланце, са звончићима или без њих. Њоме се приноси кад или се каде иконе, свети предмети и народ, током богослужења, светих тајни и свештених радњи, литија итд, где и када је предвиђено типиком. Постоје и једноставније кадионице без ланаца (грч. „τα κατσία" или „κατζία"), које се, такође према пропису, употребљавају за кађење на одређеним службама (нпр. часовима, царском делу јутрења, на полијелеју, и тд.), као и приликом појања трисвете песме на светој Литургији. И на њој су причвешћени звончићи и служе као нека врста цимбала који прати појање.

Првобитна употреба кадионице доводи се у везу са опелом и поменом, односно са поштовањем мртвих. Касније је употреба раширена и на освећење простора, испуњавање мирисом, и да служи као знак поштовања које се указује личностима и светим предметима.

н) Кивот (ή κιβωτός)

Кутија или сасуд у облику храма, у који се ставља тамјан и који ђакон носи на левом рамену док кади, да би допунио кадионицу приликом дугих кађења, на литијама, и тд. Са овим сасудом се представљају на фрескама свети ђакони. Ова пракса још увек постоји на бденијима манастирских слава, као и понегде другде према локалном обичају.

о) Свећњаци (τά κηροπήγια)

Металне основе на које се причвршћују свеће које се пале у циљу осветљења или као израз поштовања и побожности, две на светој трпези и једна на проскомидији. Све што је преко овога јесте претеривање. Једна врста свећњака су и мали свећњаци који се носе приликом вршења входа (грч. „είσοόικα") или свећњаци који служе за паљење свећа од стране верника иза целивајуће иконе или испред икона иконостаса.

п) Лахан за освећење воде (ή λεκάνη του άγιασμοϋ)

Метална посуда са или без постоља, у којој се врши освећење воде. Пожељно је да ова посуда буде довољно дубока да би се у њу могао потопити исправљен крст, као што то предвиђа Типик.

р) Посуда за крштење (ή κολυμβήθρα)

Деца се обично крштавају у мермерној фиксној фијали или покретној металној посуди са постољем, која треба да испуњава формалне прописе светог крштења, што значи да треба да буде довољно велика да се у њу може потпуно погрузити тело детета. Одрасли се крштавају у специјалним крстионицама које треба да испуњавају исте услове, или се крштавају и у мору, у рекама или базенима.

с) Посуда за свето миро (τό μυροδοχείον)

Мала стаклена боца обложена металом, у којој се чува свето миро за помазивање новокрштених, као и за друге потребе које су предвиђене црквеним поретком (освећење храмова). За њен затварач је причвршћена специјална четкица којом се врши помазивање. Свето миро се ос-

већује у Васељенској Патријаршији на литургији Великог Четвртка уз вршење посебног обреда, преузима се од помесних Цркава и обнавља се да би свагда чувало благоухани мирис.[2] У свето миро се не додаје уље нити нека друга материја, изузев у случају крајње нужде.

т) Дискоси (οἵ δίσκοι)

Метални послужавници, или чак корпе, различитих величина, који се употребљавају за скупљање прилога од народа током Литургије, за полагање, подизање и дељење нафоре. У новије време се праве са сувише високом стопом, што их чини да су не само лишени естетике, него и да су непрактични, пошто то отежава њихово подизање током појања песме Богородици на Светој Литургији.

ћ) Прибор за прање руку (τό χερνιβόξετον)

Лавор и ибрик који се употребљавају приликом прања руку свештенослужитеља пред служење Свете Литургије и после светог причешћа. Приликом прања архијереју руке полива новопроизведени ипођакон после хиротесије, као и уопште, на царским дверима док се поје херувимска песма.

у) Налоњ (τό δισκέλιον)

Са налоња се чита свето Јеванђеље и друга читања током светих богослужења. На налоњ се, такође, полажу и иконе ради целивања, као и тацна са часним крстом и цвећем на празник Воздвижења часног крста и Крстопоклоне недеље. Постоје и предањски налоњи који су урађени у дуборезу у облику голуба, док налоњи који се у најновије време праве од метала у фабрикама црквених утвари, са инсталираном струјом и микрофоном, не заслужују ни да буду описани.

ф) Клепала и звона (τά σήμαντρα και οἵ κωδώνες)

Позивање верника на богослужење данас се врши светим звонима која звоне пре почетка богослужења, у одређеним моментима богослужења, као и током литија, на сахранама и на Велики Петак са посебним спорим ритмом у знак жалости, или радости у другим случајевима. У великим манастирима постоје звона са различитом висином тонова, тако да искусни звонари могу звоњењем да изведу сложене мелодије. У последње време се употребљава електрични систем звоњења, који је безличан и непредањски, и подсећа на давање знака за узбуну.

Данас се у манастирима, а раније и у парохијама, паралелно са звонима употребљава и један древнији начин обавештавања за почетак и ток богослужења. То су различита клепала која су обешена или се могу носити, дрвена или гвоздена. Манастирски типици и усмена традиција детаљно прописују време и начин звоњења и клепања.

Иконе и свети сасуди се не освећују посебним свештеним радњама нити се помазују светим миром. Последовања која постоје у појединим Требницима новијег су датума и настала су под западним утицајем. Свети предмети се освећују њиховом употребом на богослужењу.

У досадашњем излагању нам је више пута даван повод да се осврнемо и на индустријализацију светих сасуда и на низак квалитет и естетику предмета који данас испуњавају наше храмове. Многи од њих су литургијски неприхватљиви и неприкладни, као што су свети путири са сувише малом чашом и свети дискоси са малим дис-

[2] Српска православна црква и све словенске аутокефалне цркве преузимају свето миро од Васељенске патријаршије, него га саме припремају и освећују, односно освећује га српски патријарх за целу или поглавар дотичну цркву (прим. прев.).

ком, а сувише великом стопом, копља која нису оштра и плитке кашичице украшене „емајлом", плитке посуде за освећење воде, крстови за освећење воде који се праве од бакелита, а имају лошу спољашњу облогу, посуде за нафору и налоњи који су неупотребљиви, кандила и полијелеји који су направљени без икаквог укуса, кутије за остатке свећа са јеванђелистима и пророцима. Све ово је „позлаћено" и украшено „византијским" темама, као и представама анђела у стилу западне уметности. Нарочито је распрострањена представа двоглавог орла. Овај симбол династије Палеолога, који се првобитно налазио у средини храма и на још једном или два места, сада је преплавио православне храмове и може се видети свугде: на кандилима, полијелејима, свећњацима, иконостасима, архијерејском трону, светим сасудима, одеждама, стасидијама, на зидовима пролаза који воде у храм, на мртвачким сандуцима, на енколпијама, сасудима у које се бацају остаци изгорелих свећа, једном речју, на свему што је направљено у послератном периоду. Ово се погрешно назива предањем и осавремењивањем.

4. БОГОСЛУЖБЕНЕ ОДЕЖДЕ

1. Покривачи свете трпезе

Света трпеза је најсветије место хришћанског храма, симбол гроба и престола славе Христове и икона самог тела Његовог. Прави се од камена (камена плоча), према речима „а камен беше Христос" (1. Кор. 10, 4), причвршћује се на један или четири стуба или на озидан олтар. У свету трпезу се приликом освећења полажу мошти мученика, када се и пере и помазује светим миром. Света трпеза се у појединим црквама покрива мермерним или дрвеним балдахином. На свету трпезу се не ставља ништа друго сем Јеванђеља, које је симбол Христа, два свећњака у знак поштовања и за осветљење и, према новијем обичају, дарохранилница.

Света трпеза се из естетских разлога и у знак поштовања покрива са три покривача:

а) Срачица („κατασάρκιον" или „κατάσαρκα")

То је бела ланена кошуља којом се, приликом освећења, прекрива света трпеза. **ПредстаЕља** покров у који је било увијено тело Христово приликом полагања у гроб и не мења се. У случају да буде оштећена мења се уз посебан обред „часне трпезе чији су прекривачи оштећени" („άγιας τραπέζης ης τά άμφια δεφθάρησαν"), која постоји у нашим Требницима. Некада су замена и омивање свете трпезе вршени **такође** уз посебан обред и то на Велики Четвртак, али се тај обред временом изгубио. Вода којом се прала света трпеза одлазила је у једну специјалну рупу која се налазила испод свете трпезе и звала се „море жртвеника" **(„θάλασσα τοΰ θυσιαστηρίου"** или **„θαλασσίδιον").**

б) Индитија (Ένδυτόν)

Преко срачице се ставља један раскошан прекривач који је симбол славе и богодоличности. Мења се с времена на време и има боју порфире, односно љубичасту током Велике Четрдесетнице, а белу у пасхалном периоду. Замена се врши на вечерњи Велике Суботе у време читања паримија, према утврђеном поретку. За остале периоде црк^ене године у Источној Цркви није одређена боја овог покривача. У средини предњег дела има извезен крст или икону за коју се употребљавао стари термин „τό ταβλίον της άγιας ένδυτής".

в) илитон (εἰλητόν)

То је трећи покривач свете трпезе, који се развија само приликом вршења свете евхаристије, после отпуштања катихумена, а пре прве молитве верника, и поново се савија после читања молитве благодарења после светог причешћа. Све остало време остаје савијен испод Јеванђеља. Највероватније да је илитон најстарији и једини прекривач свете трпезе, и има своје порекло у општем обичају прекривања трпезе приликом обедовања. Нису сачувани стари илитони, али изгледа да су били ланени, бели, са извезеним крстовима у угловима.

И илитон је имао један посебан развој. Спојен је са антиминсом, са којим је или поистовећен или удвојен, па је тако настао један четврти бели ланени покривач који се стално налази положен на индитији.

г) Антиминс (τό **ἀντιμήνσιον)**

Света ЈТитургија се, у изузетним случајевима, може вршити и у храмовима који нису освећени, у параклисима, у касарнама или под ведрим небом. Тада се употребљава покретна освећена трпеза, такозвани „антиминс" (од грч. речи ,,ἀντί" = „уместо" и лат. речи „тепда" = „трпеза"). На Западу је антиминс био од мермера, као и света трпеза, али малих димензија, али довољно велик да су се на њега могли ставити дискос и путир. На Истоку је био од дрвета или ланеног платна. Обавезно је освећиван приликом освећења храма или посебним обредом који се налази у нашим Требницима, а освећење се врши по угледу на освећење свете трпезе. Помазивао се светим миром, а унутра су ушиване и честице светих моштију. Носио је натпис чиме се потврђивало да је дотични антиминс освећен, као и име епископа, а у новије време и његов потпис. Сачувани су многи такви антиминси, увек са ушивеним светим моштима и увек израђени од лана. Антиминси су употребљавани и изван граница јурисдикције оног епископа који их је осветио и имају насликане различите представе, као што су крстови са симболима Христових страдања, скраћени натписи који су слични онима који се сликају на монашкој схими (ΙΣ ΧΣ ΝΙΚΑ, ΕΕΕΕ, ΤΚΠΓ, ΦΧΦΠ, ΤΞΔΦ, ΧΧΧΧ, и тд.), крајње смирење (ἄκρα ταικίνωσις), мртав Христос по узору на представу која се налази на плаштаници, анђео великог савета, и др. У новије време се за израду антиминса употребљава штампање, тако да они губе своју стару уметничку вредност, јер се производе, на неки начин, индустријски, као папирне иконе, а број ликова који се на њему представљају се умножава са тенденцијом да буде покривена целокупна површина платна. Савремени антиминси се, као последица још веће девијације, штампају на свиленом платну и, што је још горе, у њих се не ушивају свете мошти. Мешање антиминса са илитоном је довело до тога да се антиминси употребљавају у свим храмовима, и освећеним и неосвећеним, уместо илитона.

Недавно се у вези са антиминсима развила једна чудна теологија. Почело се сматрати да су антиминси дозвола коју архијереј даје свештенику за вршење свете евхаристије, односно да сваки архијереј у својој епархији израђује своје личне антиминсе, да свештеник целива потпис архијереја у знак заједнице са њим и потчињености њему, итд. Све ово је, у најмању руку, недоказиво, будући да и епископи употребљавају антиминс, па чак и сам патријарх, целивају га као свету трпезу, и наравно не целивају потпис који се на њему налази. С друге стране, још увек се употребљавају антиминси различитог порекла и различитих епоха, који носе неизбрисив печат освећења, као и света трпеза. Међутим, ако се јаким аргументима из предања ипак докаже да је то заиста тако како говоре поједини теолози, онда ће то бити једини слу-

чај где освећење и употреба једне ствари у богослужењу зависи само од једне одређене личности, ма које свештено достојанство она имала.

2. Одежде клирика

Свештенослужитељи у почетку нису носили одежде приликом вршења свете евхаристије и осталих свештених радњи. Али изгледа да су одежде веома рано уведене у употребу по угледу на јудејску праксу. Теолошки смисао одежди јесте да свештенослужитељ не врши свете тајне сам по себи, него силом Христа и свештенством Цркве, које поседује кроз хиротонију Духом Светим, „обучен благодаћу свештенства", према речима молитве херувимске песме. По одеждама се разликују и поједини степени свештенства. Одежде су пак одећа или световног порекла, према правилима одевања оног времена у коме су настале, или знак власти или службе старе епохе или су претрпеле утицај одежди које су облачили свештеници Старог завета или симболизма који им је даван. Иако је било неминовно да током векова претрпе одређене промене, у основи су одежде клирика задржале свој стари облик.

Постоји седам свештеничких одежди, према броју харизми Светог Духа и светом броју пуноће, које се деле аналогно према три степена свештенства, од којих сваки носи одежде непосредно нижег степена, које понекад имају незнатне разлике, да би више одговарале том чину. Тако ђакон носи три одежде, према светом броју (стихар, наруквице и орар), презвитер пет, према броју чула (три ђаконске, и још појас и фелон) и епископ, због пуноће свештенства, седам (пет презвитерских и још две - омофор и надбедреник). Разни тумачи су давали различит богословско-симболички смисао одеждама. Често се свакој појединачној одежди даје и по неколико симболизама који се понекад узајамно допуњују, а понекад су и међусобно противречни. Најустаљенија референтна тачка јесу стихови псалама који се читају приликом облачења сваке појединачне одежде за служење свете литургије. Свети Симеон Солунски, последњи у дугом низу византијских коментатора светог богослужења (+1429), познаје различита предања симболизама, али предност даје „црквеном назначењу" које је изражено у стиховима што се изговарају приликом облачења. Свештенослужитељи облаче „комплетне" („άπασαν") одежде приликом служења свете Литургије и на појединим другим богослужењима, када је то предвиђено типиком, као што је јутрења Велике Суботе, вечерња Великог Петка, Пасхе и Педесетнице. Приликом вршења свих осталих светих тајни, као и на входу на вечерњој и приликом читања Јеванђеља на јутрењи, свештеници облаче епитрахиљ и фелон, епископ епитрахиљ и омофор, а ђакон стихар и орар. На осталим обредима, који су од мањег значаја, свештеник облачи само епитрахиљ.

Боју одежди одређује период црквене године и празник. На Западу је то јасно и прецизно одређено. На Истоку предање које је устаљено предвиђа „тамноцрвену" (виолет) боју одежди током Велике Четрдесетнице, а белу на Пасху и у пасхалном периоду, као и приликом вршења свете тајне Крштења и читања Јеванђеља на васкрсној јутрењи. Епископски омофор је увек бео. Некада је прављен од вуне због симболике која му је одувек придавана (символ изгубљене овце коју је Спаситељ нашао и ставио на раме да би је вратио у стадо).

Одежде, према свештеничким степенима, су, укратко приказано, следеће:

1) ЂАКОНСКЕ

а) **Стихар** (τό στιχάριον) је широка хаљина са рукавима, која покрива цело тело.

б) **Наруквице** (τά ἐπιμάνικα) стежу рукаве стихара на ручним зглобовима.

в) **Орар** (τό όράριο, од лат. orare = молити се), трака од платна, која се носи на левом рамену, с једним крајем напред, а с другим отпозади.

2) ПРЕЗВИТЕРСКЕ

а) **Стихар** (τό στιχάριον), који је ужи од ђаконског и са ужим рукавима.

б) **Наруквице** (τά ἐπιμάνικα).

в) **Епитрахил»** (τό ἐπιτραχήλιον). Сличан је орару, само што се носи око врата, и оба његова краја падају пред груди.

г)'Η ζώνη.

д) **Фелон** (τό φελώνιον). Древна тога без рукава, која се облачи преко главе.

3) ЕПИСКОПСКЕ

а) **Стихар,** сличан је презвитерском, са јединим разликом што има две траке („ποταμοί" - реке) са две стране, које су обично црвене или тамнољубичасте.

б) Наруквице.

в) **Бпитрахиљ.**

г) **Појас.**

д) **Фелон.** Епископи су некада носили полиставрион, који је у периоду турског ропства замењен царском хаљином („σάκκος"). Првобитно га је носио само васељенски патријарх, и то за велике празнике.

ђ) **Надбедреник** (τό ἐπιγονάτιον). То је тканина у облику ромба, која се веша за појас, нека врста пешкира, који је очигледно уведен по угледу на умивање ногу на Тајној Вечери (Јн. 13, 4-5). На надбедренику се везе крст, икона Васкрсења или умивање ногу (према симболици). Постепено је, највероватније из есгетских разлога, постао чвршћи.

е) **Омофор** (τό ὠμοφόριον). Трака од платна, која је укрштена на грудима, са два краја, од којих је један напред, а други назад.

Архијерејским одеждама су, у циљу истицања архијерејског достојанства, постепено додани и неки други специфични знаци распознавања, као што је напрсни крст, енколпион са иконом Богородице (панагија), жезал, митра и трикирије и дикирије. Неке од ових инсигнија употребљавају и игумани ставропигијалних манастира, као што је пастирски жезал, док су друге дате презвитерима, као знаци дужности, као што су крст и надбедремик. Што се тиче инсигнија архијерског чина, већина њих су непознатог порекла и није могуће одређење године њиховог увођења. Познато је, на пример, да су митру носили само римски папа и александријски патријарх (τριάρα), почев од светог Кирила Александријског. Први цариградски патријарх који је почео носити митру био је Кирило Лукарис у XVII веку, који је претходно био патријарх александријски, Касније је митра ушла у општу употребу. У Русији митру носе и архимандрити, док су у Јсрменији свештеници одувек носили митру, због чега су жссгоко осуђивани од византијских писаца, као они који ирсступају апостолску заповест, према којој мушкарци треба да се моле откривене главе (1. Кор. 11, 4).

Ипођакони носе ђаконски стихар и упасан орар. Чтечени данас носе расу[3], док су некада носили специјални фелон ,,καμίσιον" (врста стихара).

[3] У грчкој Цркви (прим. прев.).

Одежде су у свим литургијским типовима отприлике исте, наравно са извесним варијацијама и локалним особеностима.

И, на крају, мандија, коју облаче архијереји и игумани када предводе хор (грч. „χοροστατοῢν"), сматра се да је или императорског порекла или да представља еволуцију монашке црне и плисиране мандије.

5. ЛИТУРГИЈСКЕ КЊИГЕ

Већ смо рекли да у првим хришћанским вековима нису постојале литургијске књиге у данашњем смислу те речи. Света Литургија је вршена на основу импровизованог предања, према „моћи" предстојатеља. Најстарије сачуване записе имамо у „Учењу Дванаесторице Апостола" и у „Апостолском предању" Иполита Римског, уз јасан исказ да су свештенослужитељи имали слободу да сами састављају молитве. Од IV века почиње систематско записивање литургијских предања и појављују се прве литургијске књиге и текстови, на основу којих ће се убудуће вршити Литургија и остали свештени обреди Цркве. Прве такве примере имамо у Евхологиону Серапиона, епископа Тмуитског, савременика и пријатеља светог Атанасија Великог, из Египта, и у „Апостолским Установама" из Антиохије. Међутим, до VIII века немамо сачуване литургијске рукописе. Један од разлога који су допринели овоме била је и промена система грчког писма. У IX веку се уводи курзивно писмо које убрзо преовладава, док се рукописи који су писани уставом више не употребљавају, него се уништавају.

Као изузетак сачуван је један веома важан кодекс који је писан уставом - Барберинијев кодекс 336, с краја VIII века. Написан је, највероватније, у Јужној Италији и садржи Константинопољски Евхологион. Од IX века па надаље сачувано је на стотине рукописа у свим светским библиотекама. Задатак науке је да критички изда ове текстове, што није лак подухват с обзиром на мноштво рукописа и обимност литургијских књига. Приређују се кри-

тичка издања појединачних текстова, односно молитава, химни или типика, наравно, на основу сачуваних рукописа, али да би се довело до краја ово дело потребно је и много труда и доста времена. Сврха пак критичких издања јесте да се прочисти предање литургијских текстова кроз одабирање најисправнијих рукописа и добро проученог поретка, другим речима исправљање наших литургијских књига и уношење допуна у њих. У том циљу је Васељенска Патријаршија 1932. године основала велику научну комисију чији је председник био Хрисант Филипидис, митрополит трапезунтски, и коју (комисију) су сачињавали најученији људи оног времена (Иринеј, митрополит касандријски, К. Диовуниотис, А. Аливизатос, Г. Сотириу, Н. Веи, Ем. Панделакис и П. Трембелас). Међутим, ратни догађаји који су потом уследили нису дозволили да рад ове комисије донесе жељене резултате.

У суштини, једини њен плод је било критичко издање трију византијских литургија, углавном на основу атинских рукописа, које је приредио Панајотис Трембелас, касније професор Атинског универзита („Αί- τρεις λειτδ υργίαι κατά τούς έν 'Αθήναις κώδικας", 'Αθήναι 1935). Трембелас је наставио ово дело проширујући га и на друга последовања из Требника (обручење - брак, јелеосвећење, рукоположења, крштење, освећења воде, освећење храма, јутрења - вечерња), које је издао у два тома под насловом („Μικρόν Εύχολόγιον", 'Αθήναι 1950 - 1955).

После рата приређена су и друга критичка издања литургијских текстова и рукописа, као што је Типик Свете Софије Цариградске, који је приредио професор Оријенталног института у Риму Juan Mateos, и др. Постоје, такође, критичка издања и химнографских текстова, као што су кондаци Романа Мелода (Н. Томадакис), и др.

Стање у коме се налазе наше штампане литургијске књиге, које није импресивно, намеће потребу критичког издавања литургијских текстова на основу рукописне традиције. Када је, значи, у XV' веку откривена штампарија, многи великодушни издавачи, схватајући потребу постојања штампаних литургијских књига, посветили су се њиховом издавању. Сасвим је природно то што су издања приређивана на основу онога што се имало на располагању, односно на основу малог броја рукописа и са средствима/и могућностима свога времена. Књиге које су штампане у великим грчким штампаријама у Венецији, које су приређивали образовани клирици, врло брзо су се шириле и ускоро су замениле непрактичне и скупе рукописе. Ово је допринело унификацији традиције, али не на основу најбољих узорака. Ова издања су створила нову традицију, а нова издања која су приређивана у суштини су понављала стара, са незнатним, углавном штампарским, корекцијама. Дубље у суштину су задирале корекције које је извршио светогорски монах Вартоломеј Кутлумушанин, који је на основу рукописа исправио велики број литургијских књига.

Данас циркулишу многа приватна или полузванична издања литургијских књига, од којих је најзначајније недавно издање целокуне серије литургијских књига, које је приредила Апостолики Диакониа Грчке Цркве. Већина од њих представљају прештампавање старијих добрих издања, док су друге литургијске књиге прерађене и исправљене, као што су Мали Требник, Служебник, Архијерејски Чиновник и Часослов. У Грчкој Цркви се употребљава углавном ово издање *{Апостолики Диакониа).* Од других издања, старијих или новијих, свих или само појединачних литургијских књига, поменућемо још римско, Grottaferrata, Михајла Савилерија, Василија Ригопулуса, Ал. и Ев. Пападимитриу, Асоцијације „Фос", манастира Симонопетра и др.

Литургијске књиге, делимично или у целини, преведене су и на друге стране језике за литургијску употребу других православних народа, као што је словенски и арапски. Из научних разлога или практичне употребе преведене су на латински и новије европске језике, као и на језике оних народа међу којима се врши мисија (Африка, Азија), па чак и на новогрчки. Нарочито су драгоцени древни преводи како за критичку рестаурацију текстова, тако и за начин разумевања њиховог садржаја.

Од литургијских књига Православне Цркве неке су намењене свештенослужитељима, друге певници, а неке опет народу. Аналогно улози- коју имају чланови Цркве приликом вршења богослужења подељен је и садржај литургијских књига. Мешање тих улога или покушај пружања некаквих олакшица приликом вршења богослужења изазвало је и мешање садржаја литургијских књига које понекад чини услугу, а понекад опет компликује ствари.

Богослужбене књиге се деле на:

а) Јеванђеље (Τό Εὐαγγελιον)

Читање јеванђелских перикопа (зачала) се у почетку вршило по слободном избору. Касније су створени системи перикопа по избору или у континуитету. Међутим, читало се из континуираног текста Јеванђеља, на чијим маргинама или припојеним таблицама су били наведени подела и време читања тих перикопа. Ови системи перикопа су се разликовали од места до места, али на основу неких индиција које постоје можемо закључити да су веома древни. Касније су се, наравно, догодиле многе промене. Перикопе су у својој завршној фази издвојене из континуираног текста Јеванђеља и сачиниле су посебну литургијску књигу - „Изборник" (Ἐκλογάδιον) или „Јеванђелистар" (Εὐαγγελιστάριον) или, једноставније, „Свето Јеванђеље" (Ἱερόν Εὐαγγέλιον) или „Јеванђеље" (Εὐαγγέλιον), односно ову литургијску књигу која је данас у употреби. Дели се на два дела. Први део, са континуираним читањем јеванђеља које је подељено на перикопе од Пасхе до Велике недеље, почиње Јеванђељем по Јовану, од Пасхе до Педесетнице, следи Јеванђеље по Матеју, од понедељка после Педесетнице до средине септембра, по Луки, од понедељка после недеље по „Воздвижењу" („нова година") до почетка Велике Четрдесетнице и по Марку, које се чита током Велике Четрдесетнице. Други део заузимају перикопе по избору према календару од 1. септембра до 31. августа, односно перикопе које се читају на велике празнике и спомене светих који се празнују. Трећи део - нека врста додатка - садржи једанаест јутарњих васкрсних јеванђеља и перикопе које се читају приликом вршења светих тајни и других обреда (крштење, брак, заупокојене службе, итд.).

Јеванђеље читају само чланови вишег клира (епископ, презвитер и ђакон). Оно представља Самог Господа Исуса Христа, оваплоћеног Логоса Божијег, носи се приликом вршења литије, кади се, предмет је поштовања, држи се на часној трпези и окива се са нарочитом пажњом у сребро или неки други драгоцени метал са рељефним украсима. На крају је превладала пракса да се на предњем делу представља распеће, а отпозади васкрсење, тако да се чува или полаже аналогно карактеру дана, односно да ли је васкрсни или не. У рукописима се за ова раскошна Јеванђеља среће појам „Μεγαλείον", који се данас не употребљава.

б) Апостол или Праксапостол
(Ὁ Απόστολος или Πραξαπόστολος)

Књига чтеца, која садржи перикопе из Дела апостолских и апостолских посланица, које се читају на литур-

гијским сабрањима. Што се тиче начина поделе материјала ове богослужбене књиге важи све оно што смо рекли за Јеванђеље. Она почиње Делима апостолским која се читају од Пасхе па до Педесетнице, затим следе одељци из посланица апостола Павла и саборних посланица. Током Велике Четрдесетнице се чи-та посланица Јеврејима, док се недељом и суботом у току целе године читају посланице алостола Павла, наспрам саборних посланица које се читају осталим (радним)_данима и на вечерњим богослужењима празника дотичних апостола (оних који су написали дату посланицу). Апостолу припадају и прокимени, алилујарији, антифони и причасни.

в) Паримејник (Τό Προφητολόγιου)

Литургијска књига која садржи одељке из књига Старог завета који се читају у цркви. Садржај Паримејника је, из практичних разлога, инкорпориран у друге литургијске књиге (Минеје, Триод, Пентикостар) и не штампа се као посебна књига.[4]

Одељци из Старог завета су у почетку читани на светој литургији, и то пре читања из Новог завета. Била су два читања (Закон и Пророци), према пракси наслеђеној из синагоге, док је у појединим местима понекад постојало само једно читање. Касније :су, највероватније под монашким утицајем, читања из Старог завета пренета и на вечерњу.

Данас на празничној вечерњи постоје три старозаветна читања. На свакодневној вечерњи Велике Четрдесетнице имамо два читања ('Постање и Приче Соломонове, а током Велике Недеље читају се одељци из Књиге Изласка и Књиге о Јову), док на тритекту (Трећем и шестом

[4] У Српској цркви у новије време међу литургијским књигама постоји и Паримејник (прим. прев.).

часу) [5] постоји једно (Књига пророка Исаије, а Велике Недеље Књига пророка Језекиља). И на великим царским часовима практикује се по једно читање. На вечерњи великих празника Пасхе, Божића и Богојављења чита се више одељака из Старог завета (15 на Велику Суботу, 13 на Богојављење и 8 на Божић), који су по правилу опширнији, у циљу припреме за дотични празник и да би се попунило време током кога се обављало крштење катихумена.

Једна од тема будућег Великог Сабора биће и питање ионовног враћања старозаветних читања на недељне литургије.

г) Псалтир (Τό Ψαλτήριον)

Истоимена књига Старог завета која се, у преводу Седамдесеторице тумача, од самог почетка користи у хришћанском богослужењу. Састоји се од 150 псалама и једног додатка који садржи девет библијских песама. Псалми су, према систему континуираног појања псалама Лавре светог Саве Освећеног, подељени на шездесет антифона који су приближно исте дужине. Три антифона сачињавају једну катизму, што значи укупно двадесет катизми, у које спадају и псалми који се свакодневно употребљавају приликом вршења богослужења дневног круга. Двадесет катизми се прочита једном недељно, односмо три сваког дана, две на јутрењи и једна на вечерњи (3 X 7 = 21 - 1 = 20). Током Велике Четрдесетнице цео Псалтир се прочита двапут недељно. Рекли смо да су антифони отприлике исте дужине, али је различита дужина исалама. Из тог разлога, премда је очигледно да се у иринципу настоји да буду по три псалма у сваком антифону, у пракси то није могуће увек применити. Тако има-

[5] () тритекту ће бити више речи касније (прим. прев.).

мо антифоне са два, једним или чак само са једним делом псалма, али и са више мањих псалама. Као пример навешћемо две крајности: у 18. катизми (од 119. до 133. псалма, „песме степеница" или према литургичкој терминологији „Ка Господу"), сваки антифон је сачињен од по пет псалама; 17. катизма (118. псалам - „непорочни") сачињена је од једног псалма који је подељен на три антифона (стих. 1 - 72, 73 - 131 и 132 - 176).

Псалми се, сем континуираног појања, поју и по избору на разним богослужењима, аналогно теми богослужења и псалама, или као прокимени, алилујарији, причасни, итд.

У певаним службама (у парохијским храмовима) Псалтир је био подељен на 72 антифона, са припевима, и прочитао би се у току две недеље. У антифоне нису били укључени псалми који су били у свакодневној употреби.

У додатку или другом делу Псалтира, који се налази на крају ове богослужбене књиге, садржана је антологија девет библијских песама које се читају на јутрењи. То су следеће песме:

1. песма је песма Мојсијева из Изласка (2. Мој. 15, 1-19). "Господу невајмо, јер се славно прослави...".
2. песма је песма Мојсијева из Поновљених Закона (5. Мој. 32, 1-43). „Шази небо и говориħу...".
3. песма је молитва Ане мајке Самуила Пророка (1.Цар. 2, 1-10). „Утврди се срце моје у Господу...".
4. песма је молитва Авакума Пророка (Авакум, 3, 2-19). „Господе, услишах глас о Теби, и уплаших се..."
5. песма је молитва Исаије Пророка (Ис. 26, 9-20). „Од ноћи јутрењује дух мој к Теби, Боже...".
6. песма је молитва Јоне Пророка (Јона, 2, 3-10). „Повиках у невољи мојој ка Господу Богу моме...".
7. песма је молитва света три младића (Дан. 3, 36-56). „Благословен си, Господе, Боже Отаца наших...".
8. песма је химна три младића (Дан. 3, 57-88). „Благословите, сва дела Господња, Господа...".
9. песма је песма Богородице (Лк. 1, 46-55). „Велича душа моја Господа..." и молитва Захарије, оца Претечиног (Лк. 1, 68-79). „Благословен Господ Бог Израиљев...".

Девет библијских песама је извршило нарочит утицај на црквено песништво. Канони, који су почели да се негују од времена иконоборства па наовамо, заснивају се и служе читању библијских песама. Канони су стихире (тропари) на девет библијских песама.

д) **Евхологиј** (Τό Εὐχολόγιον)[6]

Евхологиј је један обиман зборник свих молитвословних богослужбених текстова, односно литургија, светих тајни и свештених обреда, као и молитава за разне потребе. Најстарији сачувани Евхологиј византијског литургијског типа јесте Барберинијев кодекс 336, с краја VIII века, о коме је већ било речи. Сачувани су и многи други стари рукописи Евхологија, чији је садржај у принципу исти, али то не значи да је у потпуности идентичан. Ови зборници садрже материјал који припада разним епохама и различитим ауторима, од IV века па до времена њиховог састављања. Неке од ових служби се још увек употребљавају, док су друге ван употребе. Понекад постоје службе у два или више облика, од којих су неке старије, а неке млађе. Генерално, садржај Евхологија је несређен, што је последица чињенице да је његов ма-

[6] Ова богослужбена књига се у словенским православним црквама назива „Требник", с том разликом што словенски Требник не садржи у себи ни литургије, ни богослужења дневног круга (прим. прев.).

теријал сакупљан у више фаза. Издање рукописа Евхологија приредио је Алексеј Дмитријевски у једном обимном тому - другом, тротомне серије „Опис литургијских рукописа", *Евхологија,* Кијев 1901. Остаје класичним издање J. Goar-a, латинског клирика хелenисте, који је издао византијски Евхологиј са уводима, коментарима и латкнским преводом (Euchologium sive Rituale Graecorum, Венеција 1730).

Више пута је преиздаван у Венецији и Атини за литургијску употребу (Издање М. Саливерија 1927), али још увек не постоји у издању Αποστολική Διακονία-е.[7]

Од Евхологија су настали мањи зборници молитава и последовања, који се налазе у чешћој употреби, али не треба искључити ни супротну могућност, односно да је од ових малих зборника настао велики. Евхологиј, за разлику од тих зборника, има назив „Велики Евхологиј„ (Μέγα Εὐχολόγιον) или „Евхологиј велики" (Εὐχολόγιον το μέγα). Издавање тих малих зборника је било из практичних разлога, односно подела материјала је вршена с обзиром на свештени степен свештенослужитеља,који ће употребљавати дотични зборник и аналогно улози коју има приликом вршења одређеног богослужења.

Тако имамо:

а) Ђаконски служебник (Το Διακονικοί/) је служебник који је намењен само ђакону, јер садржи оно што говори ђакон приликом служења свете литургије и осталих богослужења.[8]

[7] „Αποστολική Διακονία" је званична издавачка кућа Грчке православне цркве (прим. прев.).

[8] Ова богослужбена књига не постоји у Српској православној цркви (прим. прев.).

б) **Служебник** (Τό'Ιερατικόν или „Λειτουργικοί/' или „Αί τρεις λειτουργίαι") је богослужбена књига која садржи три византијске литургије, јутрењу, вечерњу, коленопреклоне молитве које се читају на Педесетницу, последовање великог освећења воде и друга последовања која свештенослужитељ врши у храму, и то углавном спојено са светом литургијом. Стари литургијски рукописи обично имају облик свитка („τό κοντάκιον τής θείας λειτουργίας") и садрже само литургије, али без јектенија, него имају само свештеничке молитве. У новијим служебницима додају се и јектеније, зато што су свештеници по нужди сами служили литургију, будући да нису имали ђакона. Уносе се, такође, и прописи типика из списа „Правило свете литургије" („Διάταξις τής θείας λειτουργίας") константинопољског патријарха Филотеја Кокиноса, док старији имају само натписе молитава и врло штуре прописе типика. У новијим издањима се штампају и јутрења и вечерња, као и други разни текстови који су од веће или мање користи за свештеника.

в) **Архијерејски чиновник** (Τό 'Αρχιερατικό^ или ,,Τακτικόν") јесте Евхологиј конзервативнијег облика, који садржи литургије, рукоположења и друга последовања и молитве које врши архијереј. Први пример Архијерејског чиновника јесте Евхологиј Серапиона Тмуитског, који смо поменули напред, али који припада Александријском литургијском типу.

г) **Агиазматарион** (Τό'Αγιασματάριον) је литургијска књига мањег обима, која је у почетку садржавала само последовање малог освећења воде[9] и одређене молитве које су обично с њим у вези, и била је предвиђена за упо-

[9] Отуда и назив ове богослужбене књиге, јер грч. „ό αγιασμός" значи обред освећења воде, али је и назив за саму свету водицу (прим. ирев.).

требу од стране свештеника изван храма, у кућама хришћана, у пољима, итд. Када је почео да се штампа, стално су додаване нове молитве и нова последовања, тако да је прерастао у Мали требник, како се и назива (Μικρόν Εύχολόγιον), да би се разликовао од Великог требника (Μέγα Εύχολόγιον). Задржао је и стари назив („'Αγιασματάριον") и обично почиње последовањем малог освећења воде, што представља остатак његовог старог облика.

У рукописима и штампаним издањима срећу се и други, скраћени облици Евхологија који су од мањег значаја, али су практични. Садрже само једно последовање и аналоган наслов, као на пример „Божанствена литургија светог Јована Златоустог", „Божанствена литургија пређеосвећених дарова", „Опело", „Света тајна јелеосвећења", и тд.

ђ) Часослов (То 'Ωρολόγιον)

Књига „часова" („των ωρών"), односно богослужења дневног круга, која се у ширем смислу сва називају часовима (имају се у виду часови молитве). У њему (Часослову) су садржани непромењљиви елементи ових последовања, као и поједини промењљиви (тропари и кондаци из минеја), и друга последовања која се често служе заједно са богослужењима дневног круга, као што је акатист, молебни канони Богородици, молитве пред свето причешће, и др. Круг богослужења у Часослову почиње од полуноћнице, према грчкоримском схватању почетка дана, а поредак богослужења је онакав како је изложен у монашком типику светог Саве Освећеног.

Најстарији сачувани рукопис Часослова је из 9. века (у кодексу манастира Синаја из 863. године), који је издао J. Mateos („Un Horologion inedit de Saint-Sabas", Citta del Vaticano 1964).

е) Октоих **(Ή Όκτώηχος)**

Химнолошка књига која садржи васкрсне тропаре, стихире, каноне, и др., распоређене у осам гласова, односно осам васкрсних служби (мала вечерња, велика вечерња, канон полуноћнице, јутрења, блаженства), које су састављене на осам гласова византијске црквене музике и смењују се наизменично током године, почев од прве недеље после Пасхе, недеље Антипасхе или Томине (почетак празновања недеље). Паралелно са смењивањем гласова иде и серија од једанаест васкрсних јутарњих јеванђеља која се читају недељом на јутрењи и која (серија ових васкрсних јеванђеља), такође, почиње од исте недеље (Томине). Логично је да, из разлога неједнакости броја гласова (8) и броја васкрсних јутарњих јеванђеља (11), ове две серије иду у корак само до одређеног степена. Октоих садржи и поетску обраду ових јеванђеља - једанаест егзапостилара, дело Константина VII Порфирогенита (913 - 959), и једанаест јеванђелских стихира, дело Лава VI Мудрог (886-912).

Састављање Октоиха се приписује светом Јовану Дамаскину (VIII век), и у основи и јесте његово дело. У Октоиху постоје химне које су старије или млађе, анонимних аутора или аутора чија су нам имена позната, као што су Анатолијеве стихире и тројични канони Митрофана Смирнског, и тд.

Откоих и Псалтир су у периоду турског ропства, а и раније, кориштени као дидактичке књиге за учење читања и основних истина вере, па се зато у старим издањима на почетку Октоиха налази грчки и латински алфабет, молитва Господња, Символ вере и друге одговарајуће молитве за ученике.

Први састављач Октоиха је био Севир Антиохијски (V-VI век). Овај Октоих је сачуван у сиријском преводу.

ж) Параклитик (Ἡ Παρακλητική)

И ово је химнолошка књига која садржи Октоих, односно васкрсне службе, али и службе за сваки дан у недељи, опет у осам гласова. Дани у недељи су посвећени посебним темама. Понедељак је посвећен анђелима, уторак светом Јовану Крститељу, среда и петак крсту Господњем, четвртак апостолима и светом Николају и субота мученицима и упокојенима. И ова последовања се током године наизменично смењују према осам гласова и поју се на јутрењи и вечерњи када није празник или спомен неког светог који се празнује. У остале дане служба из Параклитика допуњује службу из Минеја, Триода или Пентикостара према упутствима Типика.

Садржај Параклитика је разноврстан по пореклу и квалитету, потиче из разних епоха и припада различитим химнографима, познатим и непознатим. Тропари и канони су потписани именима химнографа Теофана и Јосифа.

Параклитик, да би се разликовао од Октоиха, носи назив „Велики Октоих или Параклитик" (,',Οκτώηχος ή μεγάλη ή Παρακλητική").[10]

з) **Минеји** (Τά **Μηναία)**

Дванаест књига, према дванаест месеци у години, које садрже свакодневне службе од 1. септембра до 31. августа, по римском календару, односно празничне службе и службе светих током целе године. Њиховом, у почетку само химнолошком, садржају су, приликом ревизије првих издања, додана из Паримејника читања на вечерњи и царским часовима, као и синаксари. У појединим издањима постоје и Апостоли, па чак и Јеванђеља која се читају на највеће празнике.

Минеји репрезентују хеортолошку традицију Константинопоља, али следе распоред последовања према монашком Јерусалимском типику светог Саве Освећеног. Њихово формирање, у обради Студита, пада у период од завршетка иконоборачких спорова, па до краја византијског периода или нешто раније. Ово је имало за последицу да свети који су уживали нарочито поштовање у Константинопољу имају потпуну празничну службу, а да други свети, чије се поштовање развило изван престонице или су из каснијег времена, имају непотпуну службу или је уопште немају. Сем случајева да се службе новијих светих или пак старијих, али чије службе су непотпуне, инкорпорирају у новија издања Минеја, постојећи недостаци се најчешће исправљају на тај начин што се издају и уводе у употребу допунске службе. Ове службе се издају и местимице употребљавају као сепарати. Постоји велико мноштво таквих служби, старијих или новијих, које припадају различитим химнографима.

Садржај Минеја је, што је сасвим природно, различитог порекла, различитог химнографског квалитета (древни Господњи и Богородични празници имају дивну химнографију), и припада безбројним химнографима свих епоха.

и) Триод (Τό Τρίῴδιον)

Триод је у основи химнолошка књига која садржи службе шест недеља Велике Четрдесетнице и Велике Недеље до вечерње Велике Суботе и првог дела пасхалног бденија. Садржи, такође, и службу недеље Митара и Фарисеја, Блудног сина и Месопусне недеље, које непосредно претходе Великој Четрдесетници, као и свакодневне службе двеју последњих припремних недеља пред Вели-

[10] У словенским црквама не постоји богослужбена књига са називом „Параклитик", него су и васкрсне службе и службе осталих дана у недељи садржане у Октоиху (прим. прев.).

ки пост (Сиропусне и Месопусне). У Триод су, по узору на Минеје, инкорпорирана из Паримејника старозаветна читања за сваки дан и синаксари за сваку недељу и друге истакнуте дане овог периода (Задушнице, Велики канон, Акатист, Лазарева субота и дани Велике Недеље), које је написао Никифор Калист Ксантопулос, а у појединим издањима штампају се и Апостоли и Јеванђеља овог периода.

Триод" је добио назив по доминирајућем и најкарактеристичнијем елементу свакодневних служби Велике Четрдесетнице - трипеснецима („τά τρκόδια"), односно канонима са три песме (суботом четири), који су дела студитских химнографа Теодора и Јосифа. Постоје и други трипеснеци и четвeропеснеци (и један двопеснец) Андреја Критског и песника Косме, епископа мајумског, за Велику Недељу. У Триоду, међутим, срећемо и потпуне каноне и тропаре познатих и непознатих химнографа, као и други древнији химнографски материјал. Трипеснеци, који су дело химнографа Јосифа Студита, постојали су и у службама периода Педесетнице, те се из тог разлога Триодом називао целокупни покретни хеортолошки период до Педесетнице, као и књига која је садржавала ове службе, и која се делила на „Посни Триод" („Τριώδιον κατανυκτικοί/' = „Покајни Триод") и „Цветни Триод" („Τριώδιον χαρμόσυνον" = „Радосни Триод" или „Τριώδιον των ανθέων" = „Цветни Триод"). Временом је за овај други Триод (Цветни) почео да се употребљава термин „Пентикостар" („Πεντηκοστάριον"), пошто су и трипеснеци овог периода престали да се употребљавају. Интересантно је, међутим, да су сачувани придеви који су пратили заједнички термин „Триод" - „Умилитељни" („Κατανυκτικόν") и „Радосни" („Χαρμόσυνον") - као да је постојао Триод који није покајног карактера и Пентикостар који није радосног карактера.

" Грчка реч „τό Τριώδιοι/' у дословном преводу на словенски језик значи „трипеснец" (прим. прев.).

Узрок постојања трипеснеца у Триоду не треба тражити у покајном, него у конзервативном карактеру овог периода. Другим речима, у Триоду је сачуван најстарији систем читања песама канона, према коме се на јутрењи није читало девет песама, него три, тако да се девет песама канона прочита једном недељно, као и Псалтир. Овај систем читања песама канона током Велике Четрдесетнице није најстарији, него такозвани „средњи", где се следи следећа схема:

Недеља\ чита се свих девет песама, највероватније из разлога што је тада типиком предвиђено бденије.
Понедељак: прва, осма и девета песма (трипеснец),
Уторак: друга, осма и девета песма (трипеснец),
Среда: трећа, осма и девета песма (трипеснец),
Четвртак: четврта, осма и девета песма (трипеснец),
Петак: пета, осма и девета песма (трипеснец),
Субота: шеста, седма, осма и девета песма (четверопеснец).

Из тог разлога садржај Триода генерално представља једну древност достојну поштовања. У њему су сачуване и употребљавају се веома старе химне и прастари литурIијски обичаји, који су се изгубили из других периода црквене године. У њему се разликује више слојева развоја богослужења, древни јерусалимски и новији консгантинопољски, као и очигледне студитске интервенције (односно, монаха студитског манастира). Велики је број знаних и незнаних песника који су допринели његовом формирању и допуњавању.

Нарочит утицај на химнографију Триода извршила су јеванђелска читања. и то углавном на основу избора

који је првобитно направљен у Јерусалиму. Врхунац представља четвртак пете недеље Великог поста, када се поје велики канон наjу!рењи, са по једним тропаром за сваки стих сваке песме и са 31 стихиром на вечерњи. То је најдужа служба литургијске године.

Сем ове обимне литургијске књиге - Триода, циркулишу и практичнија издања са службама Велике Четрдесетнице, свих служби или по избору, и то нарочито Велике Недеље.

ј) Пентикостар (Τό Πεντηκοστάριον)

Првобитно други део Триода, „Радосни Триод" („Τριώδιον χαρμόσυνοι/') или „Цветни Триод" („Τριώδιον των ανθέων"), постао је посебна литургијска књига под називом „Пентикостар" („Πεντηκοστάριον"). Садржи службе пасхалног периодг до Педесетнице, прецизније до недеље Свих Светих. То је период који карактерише термин „Педесетница" (грч. „Πεντηκοστή"), одакле и проистиче најновији назив ове литургијске књиге. „Пентикостар" садржи службу Пасхе и Светле недеље, празник Преполовљења, који се празнује у двадесет пети дан после Пасхе, празник Вазнесења, у четрдесети дан после Пасхе, и празник Педесетнице, са предпразништвом и попразништвом свих ових празника. Дане између ових празника покривају васкршње (недељне) службе и службе седмица које им следе, а које су надахнуте темама перикопа које се читају у васкрсне дане (недељом). Ових недеља има шест: Томина или Антипасхе, Мироносица, Раслабљеног, Слепог, Самарјанке и светих Отаца Првог васељенског сабора.

У Пентикостар су инкорпорирани и синаксари недеља и празника овог периода, које је, такође, написао Никифор Калист Ксантопулос, као и синаксаре Триода.

к) Типик (Τό Τυπικόν)

Сама природа богослужења, као јавне молитве, захтева постојање прописаног чина који ће одређивати како оно треба да се врши. Развој богослужења од IV века па надаље учинио је неопходним успостављање литургијског поретка (чина) за његово уређено вршење. Тако је почело састављање парохијских и монашких типика, који су из разлога експанзије монашке богослужбене праксе и с њом спојене химнографије били веома сложени. Сачуван је древни парохијски Типик Свете Софије цариградске из IX века (кодекс манастира Патмоса бр. 266 и Светог Крста бр. 40) и Свете Софије солунске, чију је ревизију извршио свети Симеон Солунски (атински кодекс 2047). Типик Свете Софије цариградске је критички издао са уводом, коментарима и француским преводом професор Оријенталног института у Риму о. Јиап Ма1ео8, а на издавању Типика Свете Софије солунске се управо ради. Што се тиче монашких типика, сачувани су многи, зато што је сваки манастир имао свој Типик. А. Дмитријевски је у свом монументалном делу „Опис литургијских рукописа" издао у два тома (1. и 3.) оне Типике које је пронашао током својих истраживања. Типик Манастира Спаса из Месине[12] (кодекс овог манастира бр. 115 из 1131. год.) критички је издао о. М. Aranz, професор напред наведеног римског Института.

Типик који је превладао у манастирима, а касније и у парохијским храмовима, јесте Типик Лавре светог Саве Освећеног близу Јерусалима. Прилагођавање монашког Типика условима парохијског живота извршио је протопсалт цариградске патријаршије Константин.

Новију адаптацију монашког Типика потребама парохијског живота извршио је Георгије Виолакис (1888),

[12] Μεσσήνη је име древног града на Пелопонезу. (Прим. прев.).

који је, такође, био протопсалт Велике Цркве, и овај Типик се данас сматра за званични Типик Грчке цркве. На основу овог Типика Емануил Фарлекас, секретар Атинске архиепископије, је у циљу олакшице појцима и клирицима, почео да саставља годишњи Календар-Типик са конкретним случајевима за сваку годину. Ову традицију је наставио Георгије Бекаторос и Свети синод Грчке цркве, а од ове године (1993) и Васељенска Патријаршија и Кипарска црква.

л) Антологија (То **Ανθολόγιου)**

Антологијом се („Ἀνθολόγιον" или „Πανδέκτης") назива једна полулитургијска књига за употребу у храмовимз или приватно. Њено издавање је изазвала потреба да се покрију литургијске потребе првенствено малих храмова и параклиса, који нису имали могућност да имају целокупну библиотеку литургијских књига, као и потреба приватних лица која су желела да се упуте у садржај богослужења или да их прате из једне практичне књиге. Постоје многа издања Антологије, која обично имају различит садржај, по избору приређивача ових издања (најчешће су издавана у Венецији, Риму, Солуну, и др.), у један или више томова. У њен садржај су најчешће улазиле свете литургије, Псалтир, Часослов и по избору службе најважнијих празника црквене године из Минеја и поједине службе из Октоиха, Триода и Пентикостара.

Сличну Антологију, која је намењена за потребе верника, као нека врста лаичког литургијског молитвеника, представљају мање књиге под називом „'Ιερές Συνόψεις" или „Συνέκδημοι 'Ορθοδόξου", и обично садрже свету литургију светог Јована Златоустог, изабране службе из дневног круга богослужења, молебане, акатисте, молитве пред свето причешће, отпусне тропаре из Минеја и обавезно најважније службе Велике недеље.

љ) Богородичник (Τό Θεοτοκάριον) и остале литургијске књиге

Богородичник је монашка књига која садржи каноне у част Богородице, који су написани од стране разних химнографа, у свих осам гласова, и певају се у манастирима из побожности и великог поштовања према Пресветој Богородици.

Остале литургијске књиге мањег значаја јесу „Стихологија" („Στιχολογία"), „Полијелеји и избрани псалми" („Πολυέλεοι και οί Εκλογές"), „Приручник за чтеца" („ Έγκόλπιον τοΰ ἀναγνώστου"), филадија (сепарати) са службама светих које се не налазе у Минејима, о којима је већ било речи, и у ширем смислу термина разне музичке књиге које употребљавају појци.

6. „ЛИТУРГИЧКИ ТЕКСТОВИ"[13]

Серија „Литургички текстови", из које је до сада изашло двадесет свескаа, има чисто дидактичку намену, што је детаљно изложено и у прологу прве свеске. Ова серија даје студенту у руке основне текстове у којима су искристалисани стари и новији литургијски облици, од којих се поједини још увек употребљавају, док су други изашли из употребе. Тако студент долази у директан контакт са тим текстовима и, по мери марљивости и својих интересовања, може да се удуби у њихово проучавање, да их упозна у општим цртама и у детаљима, да процени њихову вредност и да извуче за себе корист из њиховог веома интересантног садржаја. Проучавање ових текстова олакшава и њихова подела на одвојене целине, присуство наслова и натписа, употреба различитих типова писма и маргина, сапостављање одређених молитава и избор, колико је било могуће, проверених текстова у којима има најмање грешака у писању. Истом циљу служе и одабрани текстови који се, као додатак, налазе на крају свакое свеске.

Ови текстови представљају темељ и за вршење ових служби на семинарима или вежбама из Литургике. Из тог разлога су предузете мере да подела литургијских улога буде јасна, а избор текстова је такав да је из њега могуће

[13] Грч. „Τά Κείμενα Λειτουργικής". Овако се назива серија литургичких текстова коју је приредио управо професор Фундулис (прим. прев.).

и вршење ових служби. Овоме помаже и њихово првобитно издавање као сепарата.

У уводу, који претходи сваком тексту, излаже се детаљан опис сваке службе, уз излагање историје, чина и проблема њеног рестаурисања и њеног вршења.

У уводу, тексту и додатку покушали смо да дамо све што је потребно за први контакт и упознавање са сваком службом појединачно, и са теоретске и историјске стране, као и начином на који треба да се врши. Можда и нешто више. За дубље и детаљније истраживање увек се наводи основна библиографија.

Дидактичко искуство је показало да би учење и нарочито испити били доста олакшани када би постојао један упитник или тематика ових Текстова, који би усмеравали истраживања студената у најважнијим сегментима материје. Из тог разлога дајемо испуњену табелу која је првобитно циркулисала у умноженим фотокопијама или се налазила у скриптама из Литургике, које су повремено издаване. Бројеви који се налазе у захрадама односе се на странице сваке свеске (бројеви 1-10, друго издање 1977 - 1978 и бројеви 11 - 20, прво издање 1978 - 1979), где се налази материјал дотичног питања. На крају наводимо и наслове оних свескаа који су у припреми и надамо се да ће, ако Бог да, бити објављени у циљу окончавања ове серије.

Приликом њиховог поновног издавања од стране Универзитета (1985) ових двадесет свескаа је распоређено у три тома, тако да за сваки семестар одговара по један од њих. Расподела материјала је извршена на следећи начин:

Први том: „Богослужења дневног круга" (,',Ακολουθίαι του νυχθημέρου")
(за први семестар)
бројеви: 1, 2, 6, 9, 10, 16 и 17.

Други том: „Теме из Евхологија" („Θέματα Εὐχολογίου")
(за осми семестар)
бројеви: 4, 7, 11, 14, 15 и 20.

Трећи том: „Свете литургије" („Д1 θεία ι λειτουργίαι")
(за седми семестар)
бројеви: 3, 5, 8, 12, 13, 18 и 19.

1. ТРИТЕКТИ (Τριθέκτη)
а) Шта је тритекти (9).
б) Када је и до када вршен (9-11).
в) Символизам тритекта (10).
г) Однос тритекта и свете литургије (9, 17 и даље).
д) Антифони, припеви и вход (улазак) (12-14, 17-29).
ђ) Тропар пророштва, прокимени и читања тритекта (15- 16, 30-32).
е) Поредак службе тритекта (17 и дал>е).

2. ПАНИХИДА (Παννυχίς)
а) Шта је панихида (5).
б) Када је и до када служена (5 - 7).
в) Извори службе панихиде (7-9).
г) Псалми, припеви и молитве (10-13, 19 и даље, 36 и дал>е).
д) Прокимени и читања (14 - 16, 33 - 34).
ђ) Упоређивање панихиде са повечерјем (19 и даље).
е) Поредак службе панихиде (19 и даље).

3. СВЕТА ЛИТУРГИЈА АПОСТОЛА МАРКА
(Θεία λειτουργία τοῦ αποστόλου Μάρκου)
а) Порекло, писац и древност (5 - 7).
б) Где је и до када вршена (5 - 6).
в) Развој текста ове литургије (7 - 8, 11 и даље).
г) Рукописи, издања и преводи (8 - 10).
д) Читања и јектеније (14 - 16).
ђ) Молитва анафоре и диптиси (18 - 22, 44 - 54).
е) Поредак литургије светог Марка (25 и даље).

4. РУКОПОЛОЖЕЊЕ ЗА ПРЕЗВИТЕРА
(Χειροτονία πρεσβυτέρου)
а) Сведочанства древних извора: „Апостолско предање" светог Иполита Римског, „Евхологион" светог Серапиона Тмуитског, „Апостолске Установе", „Завештање Господа нашег Исуса Христа" (5-6).
б) Тумачење Псевдо-Дионисија и чин рукоположења према Барберинијевом кодексу бр. 336 (6 - 8).
в) Веза рукоположења са светом Литургијом (9).
г) Привођење, „Заповеди" и печаћење (10-13).
д) Опход око свете трпезе, клечање и „Божанска благодат"(13- 16).
ђ) Облачење, „Достојан" и целивање (18-21).
е) „Залог", првенство и поука (21 - 23).

5. СВЕТА ЛИТУРГИЈА ЈАКОВА БРАТА БОЖИЈЕГ
(Θεία λειτουργία Ιακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου)
а) Порекло и писац (5 - 8).
б) Древност и развој текста (5-6).
в) Сведочанства древних писаца (6 - 8).
г) Групе рукописа и издања (8 - 12).
д) Карактеристике ове литургије (5 - 8).
ђ) Читања, јектеније и диптиси (15-19).
е) Поредак литургије светог Јакова (23 и даље).

6. МОНАШКА ВЕЧЕРЊА (Μοναχικός εσπερινός)
а) Разлика између монашке и певане вечерње (5).
б) Обична празнична и свакодневна вечерња (6 - 7).
в) Мала и велика вечерња (7 - 8).

г) Молитве на вечерњи и возгласи (8-9, 16-22,31 -32,38-39).

д) Литија и петохлебница (11, 52 - 60).

ђ) 103. псалам и „аниксандариа" („άνοιξαντάρια")[14] (8, 13-16,61-62).

е) Поредак вечерње службе (13 и даље).

7. ЧИН ПОЛАГАЊА ТЕМЕЉА ЦРКВЕ (Τάξις γινομένη έπί θεμελίώ εκκλησίας)

а) Савремена пракса у поређењу са предањем (5).

б) Разлика између полагања камена темељца за храм и ставропигије (5 - 6).

в) Стадији развоја ове службе (6 - 9).

г) Опис који даје свети Симеон Солунски (8- 9, 22-24).

д) Поредак обреда (13 - 20).

8. ЛИТУРГИЈА ПРЕЂЕОСВЕЋЕНИХ ДАРОВА (Λειτουργία προηγιασμενων δώρων)

а) Узроци настанка Литургије пређеосвећених дарова (5-6).

б) Писац ове Литургије (7 - 8).

в) Када се служи Литургија пређеосвећених дарова (8).

г) Зашто се назива „пређеосвећених дарова" (10 - 11).

д) Припрема (проскомидија) светих дарова (11-13).

ђ) Прокимени, читања, „Заповеди", „Светлост Христова...", „Да се уздигне молитва моја" (14 - 17).

е) Поредак Литургије пређеосвећених дарова (21 и даље).

[14] Овако се назива појање 103. псалма од другог дела 28. стиха па до краја. Назив „άνοιξαντάρια„ долази од речи „ Άνοιξάντος„ („Када отвориш...„), од које и почиње појање овог псалма (прим. прев.).

9. ВЕЛИКИ ЧАСОВИ УОЧИ СВЕТЕ ПЕДЕСЕТНИЦЕ (Μεγάλαι ώραι της παραμονής της αγίας Πεντηκοστής)

а) Уопште о царским часовима (5).

б) Царски часови уочи Педесетнице (5 - 6).

в) Аутор царских часова Педесетнице (5 - 6).

г) Поредак царских часова Педесетнице (5 - 6).

д) Који псалми и која читања се бирају и зашто (7 и даље).

10. МОНАШКА ЈУТРЕЊА (Μοναχικός όρθρος)

а) Развој монашке јутрење (5 - 6).

б) Прилагођавање монашке јутрење парохијској пракси (5 - 6).

в) Празнична и свакодневна јутрења (6 - 7).

г) Молитве које се читају на јутрењи (8 - 9, 27 - 37).

д) Читање библијских песама и канони (9-11, 74-113).

ђ) Празник Три Јерарха и његова химнологија (11).

е) Поредак монашке јутрење (13 и даље).

11. ПОСЛЕДОВАЊЕ МАЛОГ ОСВЕЋЕЊА ВОДЕ ('Ακολουθία τοΰ μικρού αγιασμού)

а) Шта је то „Агиазматарион" или „Мали Евхологион (Требник)" (5).

б) „Мало" и „Велико освећење воде". Када је и у коју сврху вршено (5 - 8, 9 - 10).

в) Развој последовања малог освећења воде (8 - 9).

г) Фактори развоја овог последовања (8 - 13).

д) Скраћење последовања (13 - 14, 54 - 59).

ђ) Освећујуће молитве и погружење часног крста (16 - 19, 49-53).

е) Поредак последовања малог освећења воде (21- 47).

12. ВИЗАНТИЈСКЕ ЛИТУРГИЈЕ ВАСИЛИЈА ВЕЛИКОГ И ЈОВАНА ЗЛАТОУСТОГ (Βυζαντινοί Θ. λειτουργίαι Βασιλείου τοΰ Μεγάλου και'Ιωάννου τοΰ Χρυσοστόμου)

а) Прозбе „за благочестиве..." и за цареве (7 - 8).

б) Алилујариј, молитве за катихумене (8 - 9).

в) „Теби служе", „сада животну", „Теби приносећи" (9-10).

г) „Нека се испуни", заамвона молитва (10-11).

д) Поредак византијских литургија (13 и даље).

ђ) Упоређивање текста Василијеве и Златоустове литургије (13 и даље).

е) Како почињу молитве: првог, другог и трећег антифона, входа (уласка), трисвете песме, јеванђеља, усрдног мољења, катихумена, прве и друге верних, херувимске песме, проскомидије, анафоре, пред „Оче наш", прилањања главе, подизања агнеца, „после причешћа свих", заамвона, пре употребе светих дарова (13 и даље).

13. СВЕТА ЛИТУРГИЈА ‚АПОСТОЛСКИХ УСТАНОВА" (Θεία λειτουργία των „'Αποστολικών Διαταγών")

а) Где се налази (упоређивање прве и друге књиге) (5, 61 и даље).

б) Елементи древности и карактеристике (6-7).

в) Предности и мане њеног инкорпорирања у Апостолке Установе (6-7).

г) Православност ове литургије. Мишљења светих отаа о њој (7 - 9).

д) Поредак литургије (19 и даље).

ђ) Вход (улазак), „Мир свима", читања, проповед (11-14, 19-25).

е) Опширне молитве, целивање, кађење (14-16, 25-39).

14. МОЛЕБАН КОЈИ СЕ ВРШИ У СТРАХУ ОД ЗЕМЉОТРЕСА ('Ακολουθία εις φόβον σεισμοΰ)

а) Богословски и етички смисао земљотреса (5).

б) Последовање које се налази у штампаном Евхологију (6 - 7).

в) Тропари Симеона Дивногорца (7 - 9).

г) Молитве у случају земљотреса (9 - 10, 50 - 59).

д) Последовања 25. октобра и 25. септембра (11-12).

ђ) Литије које се врше у случају земљотреса према Типику Свете Софије (12 - 14).

е) Кондак Романа Мелода (15, 60 - 66).

15. ПОСЛЕДОВАЊЕ СВЕТЕ ТАЈНЕ ЈЕЛЕОСВЕЋЕЊА ('Ακολουθία του Εύχελαίου)

а) Аутор обреда и прво сведочанство о њему (5).

б) Његова првобитна форма (5 - 6).

в) Развој од XI - XIII века (6 - 10).

г) Број свештеника (7, 10 - 12).

д) Уводни део обреда (13 - 18, 27 - 38).

ђ) Главни део обреда (18 - 25, 38 - 80).

е) Поредак обреда свете тајне јелеосвећења (27 и даље).

16. ДВАДЕСЕТЧЕТВОРОЧАСОВНИ ЧАСОСЛОВ (Εικοσιτετράωρον 'Ωρολόγιον)

а) Рукописи Часослова двадесетчетворочасовне службе (5).

б) Служба неспавајућих (Ακοίμητων) (5).

в) Сличности и разлике које постоје између служби ова три рукописа (6).

г) Поредак двадесетчетворочасовних служби (9 и даље).

д) Молитве „по броју часова дана и ноћи" („κατά τό μέτρον τών 24 ωρών τοΰ νυχθημέρου") (93 и даље).

17. „ВЕЛИКА НЕДЕЉА" СВЕТОГ ДИМИТРИЈА
(„Μεγάλη Έβδομώς" τοῦ ἁγίου Δημητρίου)

а) Служба светог Димитрија у Минејима и рукописима Солуна (5 - 6).

б) Паралела која постоји између празника светог Димитрија и Пасхе (6 - 7).

в) Химнографи службе светог Димитрија и њихово химнографско дело (7 - 9).

г) Узори који су подражавани у химнографији светог Димитрија (7 - 9).

д) Везе које постоје између служби Велике недеље и Пасхе са претпразништвом светог Димитрија (9 - 10).

ђ) Рукописи и извори (13-15).

е) Поредак нових претпразничких служби (19 и даље).

18. СВЕТА ЛИТУРГИЈА ЈЕРМЕНСКЕ ЦРКВЕ
(Θεία λειτουργία της 'Αρμενικής εκκλησίας)

а) Кратак преглед историје јерменске литургије (8 - 9).

б) Литургије јерменског литургијског типа (8 - 10).

в) Преводи јерменске литургије (5 - 6, 10).

г) Страни утицаји и особености јерменске литургије (12-13).

д) Одежде, припремне радње, пењање на солеју и проскомидија (11-12).

ђ) Вход, читања, Символ вере и уношење светих дарова (13 - 16, 21, 24 - 26, 26 - 28, 31 - 34).

е) Поредак јерменске литургије (19 и даље).

19. ЛИТУРГИЈА ПРЕЂЕОСВЕЋЕНИХ ДАРОВА ЈАКОВА БРАТА БОЖИЈЕГ (Λειτουργία προηγιασμενων δώρων 'Ιακώβου του Ἀδελφοθέου)

а) Свети Јаков аутор Литургије пређеосвећених дарова (5, 7).

б) Порекло Литургије пређеосвећених дарова светог Јакова (7).

в) Извори Пређеосвећене Литургије светог Јакова (5-7).

г) Типик храма Васкрсења (6, 8).

д) Сличности и разлике са византијском Литургијом пређеосвећених дарова.

ђ) Проблеми око васпостављања текста Пређеосвећене Литургије светог Јакова (9 - 15).

е) Поредак Литургије пређеосвећених дарова светог Јакова (17 и даље).

20. ПОСЛЕДОВАЊЕ ПОМЕНА
('Ακολουθία τοῦ μνημοσύνου)

а) Традиционално „последовање парастоса" и савремена пракса (5 - 9).

б) Могућности употребе помена данас (5 - 7).

в) Првобитни облик и развој помена (7 - 8).

г) Поредак овог последовања (8, 19 и даље).

д) Сличности са леваном панихидом (9-11).

ђ) Сличности са монашком јутрењом и опелом (11-12).

е) Апостоли и Јеванђеља „упокојеним" (15-16, 80-87).

БРОЈЕВИ 21 - 40 (у штампи)

21. Певана вечерња (' Ασματικός εσπερινός)
22. Певанајутрења('Ασματικός όρθρος)
23. Службе часова (Ἀκολουθίαι τών ωρών)
24. Чинови литија (Τάξεις λιτανειών)
25. Клечање на Педесетницу (Εονυκλισία τής Πεντηκοστής)
26. Псалтирсамолитвама(ЧМ^р^ μετ' ευχών)
27. Поредак Свете литургије (Διάταξις τής θείας Λειτουργίας)

28. Антифони - Изобразитељна, Прокимени - Алилујарији
(Αντίφωνα-Τυπικά, Προκείμενα-Ἀλληλουάρία)
29. Причасни - Полијелеји - Избрани псалми
('Κοινωνικά-Πολυελεοι-Ἐκλογαί)
30. Заамвоне молитве (Εύχαι ὀπισθάμβωνοι)
31. Света литургија Василија Великог (Апександриј ска)
(Θεία Λειτουργία Μεγάλου Βασιλείου) '(Αλεξανδρινή)
32. Света литургија Григорија Богослова
(Александријска) (Θεία Λειτουργία Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου) (Αλεξανδρινή)
33. Света литургија апостола Петра
(Θεία Λειτουργία 'Αποστόλου Πέτρου)
34. Римска литургија (Θεία Λειτουργία Ρωμαϊκή)
35. Чинови хиротесија (Τάξεις χειροθεσιών)
36. Рукоположење за ђакона (Χειροτονία διακόνου)
37. Свето крштење (Τό άγιον βάπτισμα)
38. Обред обручења и света тајна брака
(Ἡ ἀκολουθία των μνήστρων και του γάμου)
39. Чин освећења храма (Τάξις εγκαινίων ναοῦ)
40. Монашки постриг (Μοναχική κουρά)

7. ХРИШЋАНСКИ КАТАЛОГ ПРАЗНИКА

У овом поглављу ћемо покушати да понудимо једну концизну слику настанка, развоја и формирања хришћанског каталога празника. Наравно да ћемо нагласак ставити на празнике Православне Цркве. Историјска ретроспектива и поређење са каталогом празника других цркава биће дотакнути само онолико колико је неопходно да се разјасни савремена хеортолошка пракса. Уосталом, постоје специјални предмети - Агиологија и Хеортологија - који се баве проучавањем разних проблема који се тичу ове научне гране, односно настанком и развојем система празника литургијске године и поштовања светих.

Због недостатка простора, овом приликом ћемо се ограничити само на одређену схематизацију и поједностављивања у циљу давања једне, што је могуће јасније, уводне слике, која је неопходна за први контакт са огромном темом литургијске године, која веома дубоко утиче на богослужбену праксу и живот Цркве.

Почећемо од Господњих речи.

„И рече Бог: нека буду светила на своду небеском да обасјавају земљу, да деле дан и ноћ, да буду знаци временима и данима и годинама" (1. Мој. 1, 14). Већ у првим редовима књиге Постања свештени писац формулише једну основну истину: Бог је, кроз Свога Логоса, створио небеска тела, сунце, месец и звезде, којима назначује и циљ њиховог постојања - обасјавање земље и мерење времена. Њихова улога је, дакле, да служе човеку, који је

створен по образу Божијем, односно да га снабдевају светлошћу, која је неопходна за живот света, и да одређују смену времена, дана и година. Исто ово, само другим речима, понавља и Псалмопевац: „Створио си месец за времена, сунце познаје залазак свој" (Пс. 103, 19) и „Исповедајте Господа... Који је створио светила велика... сунце за владање даном... месец и звезде за владање ноћу" (Пс. 135, 7, 8, 9).

У епохи у којој је живео свештени писац књиге Постања постојали су календари, односно покушаји људи да одреде границе смењивања времена, да га измере и да преточе у конвенцијалне форме текућу смену времена. Свето откривење није дало те мере. Другим речима, календари нису Богом дани. Откривење само налгашава зависност и потчињеност свих створења вољи Једног и једино истинитог Бога и њиховог Творца, искључујући сваку могућност њиховог обожавања. Он је Бог „велики", „Који једини чини чудеса", а не створења, за која незнабошци мисле да су богови (Пс. 71, 18).

Већ у другом делу наведеног стиха из Постања и места из псалама рефлектују се критерији на основу којих су људи од памтивека покушавали да мере време. Ово је у почетку било на основу искуства, да би касније било уз помоћ рачунања и „научних", сходно приликама и средствима сваке епохе, астрономских знања, која су код појединих народа била достигла заиста висок ниво. Констатован је, значи, један циклус астрономских и природних феномена, који је са математичком тачношћу поново долазио у одређеним периодима. Смена дана и ноћи, стално повећавање и смањивање њиховог трајања, смена годишњих доба, Сунчеве прекретнице и равнодневице. Сви ови феномени су се редовно понављали - имамо у виду умерени појас земљине кугле, у коме су се развиле древне цивилизације - у интервалу од 365 дана, са четири основне поделе које обележавају две равнодневице (пролећна и јесења) и две Сунчеве прекретнице (летња и зимска) и четири годишња доба (пролеће, лето, јесен и зима), од којих свако траје отприлике по 92 дана. Реч је о **„сунчевим календарима"** („ηλιακά ημερολόγια"), који обично имају дванаест месеци (30-31 дан), који су важили у многим областима и градовима древног света. С обзиром да тропско-сунчева година није имала тачно 365 дана, него нешто више, ова разлика је покривана на различите начине, углавном повременим додавањем још једног дана.

Постојали су многи сунчеви календари. Нас директно занима римски, и то углавном у две своје фазе: Нуме Помпилијуса, који је употребљаван од VII века до 45. године пре Христа, и савршенији Јулијански", који је тако назван у част римског императора Јулија Цезара, а који је био дело александријског астронома Сосигена. Овај календар је почео да се употребљава од 44. године пре Христа, важио је у Христово време и, у суштини, употребљава се до дана данашњег. Такозвани „грегоријански" календар, који је тако назван у част римског папе Григорија XIII и који је дело калабријског астронома Лилиа (Lilio), почео је да се употребљава од 1582. године у Италији, од 1700. у Немачкој, од 1752. у Енглеској и од 10. марта 1924. године и у једном делу православних земаља (у Цариградској патријаршији, Грчкој, Кипру, и тд.). Ово није „нови" календар - насупрот „старом", јулијанском - него исправљено покривање разлике до које је постепено дошло (10 - 13 дана) од остатка минута које нису обухваћене мерењем времена на основу рачунања јулијанског календара. Ово би могло да се упореди са поравнавањем времена које вршимо на нашем сату када „касни".

Нећемо се дотицати детаља који улазе у сферу астрономије. Овде нас практично интересује само време почетка године - Нова година - које није свагда и свугде било

исто. Према календару Нуме Помпилијуса Нова година је падала 1. септембра. Отуда су нам остали називи месеца септембра (од латинског septem = седми месец), октобра (octo = осми месец), новембра (novem = девети месец) и децембра (decem = десети месец). Почетак Нове године по Јулијанском календару је до 312. године после Христа био 24. септембра, на дан јесење равнодневице, који је од те године (312.) пренет на 23. септембар, односно на дан рођења Октавијана Августа. Од 462. године Нова година је пренета на 1. септембар да се почетак године подудара са почетком месеца (индикта). Касније је пренета на 1. јануар, опет на почетак месеца, да би година почињала зимском Сунчевом прекретницом или Божићем.

Пошто је већ реч о Новој години, напоменућемо само, да се не бисмо поново враћали на ову тему, да су у различитим календарима и у разним епохама постојала различита одређења првог дана године, сем ових које смо поменули у претходном излагању. Разлог је јасан. У једном циклусу, као што је година, не постоји једна стабилна тачка почетка и краја. Одређивање тог почетка је било конвенционално, аналогно томе чему је давана предност: да ли Сунчевој прекретници и којој од две, да ли равнодневици и којој од две, да ли годишњем добу и коме од четири, или касније у хришћанском свету: празнику и коме од многих (углавном Божићу, Пасхи, Благовестима). Неки од ових избора су оставили трага у хришћанском каталогу празника.

Упоредо са сунчевим постојали су и „месечеви календари" („σεληνιακά ημερολόγια"), односно месеци од 28 дана или четири седмице, према фазама месеца, а године су, да би биле усаглашене са сунчевим годинама, имале 13 месеци. Такав је био јудејски календар. У почетку је први месец био Нисан (први пролетњи месечев месец), а касније је то био Тишри (први јесењи месечев месец).

Постојали су и мешовити „месечево-сунчеви календари" („σεληνοηλιακά ήμερολόγια").

Сувишно је говорити да је сем римског и јудејског календара, због недостатка комуникација и постојања многих народа, држава и држава-градова, постојало и мноштво других календара. Навешћемо само најпознатије: египатски, вавилонски, атички, календари Кипра, Витиније, Ефеса, Крита, Сиријског Илиуполиса, и др.

Од свих ових календара интересују нас само два главна, који су превладавали у доба појаве, ширења и формирања хришћанства и хрушћанских празника. То су јудејски (месечев) каленДар, зато што су темељи хришћанства и хришћанског богослужења положени на јеврејском простору, и римски (сунчев), који је преко римске империје постао званични и владајући календар у земљама Средоземља, где се хришћанство раширило и ојачало. Наше данашње богослужење и посебно наши празници су, у суштини, плод историјског компромиса и коегзистенције двају календара или, ако хоћете, њихове полунезависне паралелне коегзистенције, која може веома лако да се констатује ако с пажњом и знањем проанализирамо хеортолошке форме које постоје од памтивека до данас. Треба напоменути да није постојала разлика само у календару и Новој години, него чак и у начину схватања почетка дана. Другим речима, да ли је почетак дана био залазак сунца, односно ноћ (према јеврејском поимању) или излазак сунца, односно дан (према грчкоримском поимању). У дневном кругу богослужења следимо, као што смо рекли, јеврејско схватање почетка дана, док у посту и употреби хране следимо грчкоримско.

Људи су бића која по природи својој воле празнике. Једна древна грчка пословица каже: „Βίος ανεόρταστος μακρίη οδός άπανδόκευτος" („Живот без празника би био

као дуг пут без одмора"). Повод за светковање, празновање, славље и разоноду давао је сам календар у својим полазним и основним тачкама: Нова година, почетак месеца, равнодневица, сунчева прекретница. Будући да се ови кључни моменти понављају сваке године са математичком тачношћу, смењивање ових момената и периода одаје, наравно, утисак извесног савршенства годишњег периода који постаје икона целокупног живота света, једне независне карике једног дугог ланца. У природним - идолопоклоничким - религијама ови кључни моменти су религиозно обојени. С њима су довођена у везу рођења, смрти и оживљавања богова. У време појаве хришћанства углавном су доминирали сунчеви празници, у чијем средишту је била сунчева прекретница, рођење непобедивог сунца (25. децембар). Истовремено су и разни важни историјски догађаји, као што су рођења и смрти знаменитих личности и хероја, или победе против непријатеља, оснивање градова, и тд., који су се догодили у један одређени дан неке године, сваке године на неки начин понављали и празновали у исти дан и наредних година. Јудејство је, уосталом, имало читав систем празника, о којима ћемо нешто више рећи када будемо говорили о одговарајућим хришћанским празницима.

Празници су општи феномен, светски и свељудски, природни, верски, политички, или мешавина свега овога, пошто живот људи није херметички затворен, као што то често мислимо. Тако су створени празници различити по природи и пореклу - грчки, римски, јудејски, египатски, касније муслимански, и др., који су се развијали независно или са узајамним утицајима. Нас овде углавном интересује јудејски систем празника, као и грчко-римски, из оних истих разлога које смо изложили када смо говорили о календарима.

Хришћанство је несумњиво религија „Откривења". Међутим, Откривење се не тиче система празника, а још мање календара. Све ово је или претходило хришћанству, као што су календари, или је то сама Црква изнедрила током векова на основу старијих хришћанских елемената или чак и новијих. У Новом завету, где нам Дух Свети, кроз свештене писце, даје аутентично Јеванђеље спасења, не постоји пропис ни за начин рачунања времена ни за формирање система празника. Напротив, јасно се примећује неповерење према овим светским формама, па чак и оним који су представљали свештено рухо законског богослужења. Апостол Павле се, на пример, на овај начин изражава о суботи, младинама и празницима. Све ово сматра „сенком будућих ствари": „Да вас, дакле, нико не осуђује за јело или пиће, или за какав празник, или за младине, или за суботе, што је сенка онога што ће доћи" (Кол. 2, 16 - 17). Или „гледате на дане и месеце, и времена и године!" (Гал. 4, 10). Хришћанство, наравно, превазилази све ове пролазне светске и сенком покривене форме, и, пошто се истинско, „у духу и истини", служење Богу Који је Дух открива у Христу, уздиже „истинског богомољца" изнад простора и времена. „Али долази час, и већ је ту, када ће се истински богомољци клањати Оцу у духу и истини, јер Отац тражи да такви буду они који му се клањају. Бог је дух; и који му се клањају, у духу и истини треба да се клањају" (Јн. 4, 23 - 24). Циљ новог народа Божијег није пропадљива обећана земља, него небески Јерусалим. Међутим, на овој земљи и у овом животу постоји бар „сенка онога што ће доћи", тако да покушава да ово што је променљиво преобрази по обрасцу („κατά τον τύπον") онога што је стално (непроменљиво). Тако и време постаје образац („τύπος") будућег века и предокус будућег живота. Верник живи на земљи, унутар

у Христу преображеног времена, што ће још присније доживети у вечном и незалазном дану Царства Божијег.

Овај преображај времена је остварила Црква, вођена Духом Светим, кроз свој систем празника. Овај преображај и превазилажење састоји се у томе што календар постаје каталог празника. Каталог дана се претвара у каталог празника. Сви дани године се облаче у један свештени садржај, тако да смена дана постаје смена празника. На тај начин целокупан живот верника постаје један непрестани празник, као што то наглашавају и Оци Цркве. Хришћанин живи на земљи, али се влада као да је на небу. Систем празника наше Цркве иконизује и оприсутњује овај небески начин живота и бескрајни празник, где „Бог... међу боговима" (Јован Дамаскин, Канон на Преображење, 8. песма, 1. тропар) и анђели заједно са људима празнују.

Уосталом, са својим системом празника Црква предокуша надвременску реалност небеског царства укидајући, у суштини, време, с обзиром да нам сваки пут враћа у сећање догађаје из прошлости, не као да су се једном догодили, него као да се сваке године, или чак сваког дана, реално и мистеријски понављају. Када Црква, на пример, празнује Рођење Христово, Крштење, Спасоносно Страдање, Васкрсење, Педесетницу и остале више или мање важне догађаје нашег спасења, не ради се о обичном сећању, него их доживљава као садашњост, као што је и за Бога све садашњост, било да се догодило у прошлости, било да се догађа сада или ће се догодити у будућности. Тако доживљава Васкрсење Христово, дан Пасхе, сваке године као „данас", односно као ону историјску недељу Васкрсења која је била 33. године после Христа. Наша химнографија јасно рефлектује ово отачко богословско поимање литургијске године, када за сваки празник стално понавља и доживљава да се празновани догађај није догодио само „у време оно", односно у време Божијег присуства на земљи, него се, на неки начин, понавља и „данас" оно што се некада једном догодило. Иста је ствар и са свештеним молитвама (карактеристичан је пролог молитве освећења воде на Богојављење када се више пута понавља реч „Данас..."), са читањима из Светог писма, синаксарима, свештеним обредима и светим иконама које оприсутњују празновани догађај.

Ово превазилажење времена и улазак у свештено литургијско време има и друге последице које су још радикалније. Ово „данас" се не тиче само годишњег мистеријског (таинственог) понављања свештеног догађаја, него разбијајући и саму форму времена распростире се на свакодневни живот Цркве. На тај начин сваке године на Пасху празнујемо Васкрсење Христово, али и сваке недеље (уп. „Данас се догоди спасење света...", „Данас Христос, смрт уништивши, васкрсе, као што је рекао...", и тд.). И не само сваке недеље, него и на свакој Литургији празнујемо Христово Васкрсење, у било који седмични дан да се служи (уп. „Васкрсење Христово видевши..." после светог причешћа). Смрт Христову не празнујемо само сваког Великог Петка, него и на празник Уздизања часног Крста и Крстопоклоне недеље, као и сваког петка и свакодневно у 9. час дана. Педесетницу не празнујемо само једном годишње, у педесети дан после Пасхе, него и свакодневно у 3. час дана и приликом освећења часних дарова на светој литургији, као и приликом сваког вршења свете тајне миропомазања, рукоположења, и на сваком призиву Светог Духа приликом вршења светих тајни, у било који дан и час да се врше. Сам живот Цркве јесте једна стална Педесетница, непрекидно ишчекивање у горњој одаји светог Сиона.

Сем тога, болест људске природе се углавном лечи каталогом празника, који, без обзира на сву своју богословски неизбежну релативност, чува неумањену педагошку и едукативну своју вредност у Христу. Годишње понављање свештених спасоносних догађаја и присуство свештених ликова светих у одређени дан њиховог годишњег спомена представља за болесну људску природу чврсту референтну тачку и повод да усвоји и примени у личном животу њихову поруку. Користећи управо то, Црква све ове дане испуњава дидактичким садржајем који је својствен сваком од њих, уводећи тако вернике у тајну спасења на сваки могући катихетски начин: читањима, химнологијом, проповеђу, иконом, као и још опипљивијим рестаурацијама ових свештених догађаја, тамо где је то могуће и сврсисходно (Крштење Господње, распеће, погребење, васкрсење, и тд.). На тај начин свака година, са својим системом празника, представља малу слику историје света, искупитељског дела Господњег и вековног искуства Цркве са расутим по њој (години) Господњим празницима и споменима светих пророка, праведника, апостола, мученика, јерараха и преподобних, светих мужева и жена који су угодили Богу. Понављање истих празничних тема, које бива сваке године, не изазива засићеност и не представља досадан предмет рутине, него нам даје прилику за обнављање катихизације и њено утврђивање кроз понављање које је „мајка учења", а омогућује нам и да се поново удубимо у питања вере и тако напредујемо у животу у Христу. Тако задобија смисао и народни поздрав који се говори о великим празницима: „и догодине" („καί τοῦ χρόνου") или „на много година" („χρόνια πολλά"). Овде није реч само о жељи за продужавањем овоземаљског живота, што се свакако жели, него и о давању нових прилика за учење у школи Цркве и усвајање нових спасоносних истина вере. Као што су иконе „књига за неписмене", тако су и празници школа за вернике, и писмене и неписмене.

Очигледна мањкавост овог система катихизације народа Божијег, који се спроводи кроз каталог празника, јесте та што се катихетски материјал не нуди неким, макар и релативним, хронолошким редом једне астрономске године, у којој се развио „аналитички", да га тако окарактеришемо, „дидактички програм" Цркве. Конфузија је нарочито приметна у најновијем рачунању почетка године, где се 1. јануар узима као Нова година: после Обрезања следи Сретење, Благовести, Страдање, Васкрс, Вазнесење и Педесетница, Рођење светог Јована Крститеља, Преображење, Успење Богородице, Усековање, Рођење Богородице, Зачеће светог Јована Крститеља, Ваведење, Зачеће Богородице и на крају Божић.

Ако се за почетак године узме почетак индикта, односно 1. септембар, који је био Нова година у време када је формиран каталог наших празника, примећујемо известан покушај да се очува историјски континуитет, бар када су у питању основни празници, тамо где је то било могуће. Тако се Зачеће светог Јована Крститеља, као први догађај јеванђелске историје, празнује 23. септембра, који је некада био први дан године, а Рођење Богородице 8. септембра, што се највероватније догодило после премештања Нове године на 1. септембар. Затим следи Ваведење и празник Христовог Рођења (Божић), са споменима пророка који се празнују у периоду божићњег претпразништва, затим Обрезање, Сретење, догађаји везани за спасоносна страдања и Васкрсење, Педесетница, тако да се година завршавала Успењем Богородице и смрћу светог Јована Крститеља. Потпун хронолошки редослед празника није био могућ, пошто је, одређивањем да се Божић празнује 25. децембра, требало да се празник Благовести слави девет месеци раније (25. март), шест месеци пре Благовести

Зачеће светог Јована Крститеља (23. септембар), а девет месеци касније празник његовог Рођења (24. јуна), као и Зачеће свете Ане девет месеци пре празника Рођења Богородице (9. децембар - 8. септембар). Увек је постојало схватање да је форма каталога празника конвенционална.

Што се тиче хронолошког реда када су у питању празници светих, његово поштовање је од самог почетка било неизводљиво. Изузев спомена пророка и праведника Старог завета, праотаца Христових по телу, који су, из разлога које смо напред навели, заузели место у предбожићњем периоду, спомене светих је углавном одређивао дан њихове смрти, који представља њихов рођендан у Богу. Тако се истог датума врши спомен старих и новијих светих само из разлога што се дан њихове смрти подудара, без прављења икакве разлике. Пошто се по тој основи формирао каталог празника, сасвим је природно што није било могуће да се сачува историјски континуитет у смењивању ових дана током године. На пример: 1. септембра се врши спомен преподобног Симеона Столпника (V век после Христа) и Исуса Навина (XIII век пре Христа); 2. септембра се чини спомен мученика Маманта (III век) и светог Јована Посника (VII век); 3. септембра је спомен свештеномученика Антима (IV век), преподобног Теоктиста (V век), ђакона Фивија (I век) и новомученика Полидора (IX век), итд. И овде имамо суштинско превазилажење времена, што је веома дидактично и корисно у циљу наше заштите од његовог апсолутизовања и обоготворавања.

Рекли смо да приличан број празника претходи хришћанству и да их је хришћанство наследило. Ти празници произилазе из „каталога празника" - да употребимо конвенционални термин - двеју великих религија народа области Медитерана, где се хришћанство родило и ојачало: јудејске и многобожачке (идолопоклоничке) религије. У периодима оштрих конфликата традиционалног хришћанства са спољашњим и унутрашњим непријатељима, обе стране су заступале две крајности, односно да каталог хришћанских празника или није ништа друго него преживљавање и привидно христијанизирање јудејских и идололатријских празника или, напротив, да нема никакве везе са њима, сем што се ради о случајној подударности назива или датума. Истина се, као и увек, не налази у крајностима, него у логичној и мудрој средини. Пажљиво проучавајући појединачне случајеве каталога хришћанских празника, остајемо запањени пред феноменом уистину божанске мудрости и разума, којима се Црква руководила по овом питању, као и пред асимилирајућом снагом духовног квасца које је преобразило тесто овога света. Ово ће бити још јасније из наредних излагања.

Нема сумње да је **недеља (Κυριακή)** - седмична Пасха Цркве - најстарији хришћански празник. У јудејству је субота била богоустановљени дан починка. Верно држање суботе представљало је потврду верности Божијем Закону, заједно са обрезањем, које је било карактеристични знак припадности Божијем народу, што значи и учествовања у Његовом завету и обећањима. Господ је жестоко реаговао на формализам у држању Закона и потчињавање Божијег Закона људским предањима (Мт. 15, 3, 6). Најсмелији подухват ране Цркве је био премештање Дана Господњег са седмог на први дан недеље. Дан починка налази своје испуњење у смрти Господа Који „суботствује" („σαββατίζβι") у гробу, дарујући нам ново „суботствовање" („σαββατισμός") (стихире „на хвалитех" Велике Суботе). Субота постаје пророчка слика (τύπος) Господњег погребења које води ка васкрсењу из мртвих у први дан недеље („μίαν σαββατων"), у дан стварања светлости и но-

вог стварања у Христу. Први, али и осми, слика (τύπος) будуће седмице и вечности. Замена суботе је „нужно" („εξ ανάγκης") имала за последицу и „замену Закона" („νόμου μετάθεσιν") (Јевр. 7, 12) и отварање ка новом свету благодати и царства Божијег. Управо је јављање Христа, који је „био мртав и ево жив је у векове векова" (Откр. 1, 18), у дан васкрсења „међу" својим ученицима (Јн. 20, 26), дало васкрсни елемент сабрањима „у први дан недеље" („τή μια των Σαββάτων") (Дап. 20, 7; 1. Кор. 16, 2), који је већ крајем I века назван „недеља" („Κυριακή"). Од тада па до данас недељно васкрсно сабрање, и евхаристија која се тада врши, представља средиште живота васељенске Цркве, њену седмичну Пасху.

Постепено су и остали **дани јудејске недел>е** стекли одређени празнични садржај. Субота, или настављајући јудејско предање, углавном у јудеохришћанским заједницама, или под директним каснијим утицајем Старог завета, задржала је полупразнични карактер. Суботом се није постило, бар на Истоку, и служила се Света литургија чак и у алитургичном периоду Велике Четрдесетнице. Првобитна идеја уздржавања од послова, и нарочито Господње пребивање у гробу, довели су до тога да буде посвећена спомену мртвих. Среда и петак су већ у постапостолском периоду, према сведочанству „Учења Дванаесторице Апостола" (VIII), били посвећени спомену Господњих страдања и као дани поста заменили су постове побожних Јудеја („δις τοΰ σαββάτου" - „двапут у недељи", Лк. 18, 12). Касније је понедељак посвећен спомену анђела, уторак светом Јовану Крститељу и четвртак апостолима (и светом Николају).

Годишња **Пасха (Πάσχα)** је наслеђена из јудејског предања као главни и велики празник, „празник над празницима" („εορτή των εορτών") и „славље над слављима" („πανήγυρις τών πανηγύρεων") (Јован Дамаскин, канон на Пасху, ирмос 8. песме). Прелазак преко Црвеног мора и прелазак из Египта ропства у земљу слободе, што је представљало историјски садржај јеврејске Пасхе, сматран је за слику (τύπος) и покривен је преласком Господњим, а кроз Њега и људског рода, из смрти у живот кроз Његово Васкрсење из мртвих. Зато, напуштајући 14. Нисан, датум јудејске Пасхе, без обзира на инсистирање на овом датуму Цркава Мале Азије - „кватродецимана", Црква је, у суштини, преместила тежиште празника, пошто је дан празновања Пасхе преместила на недељу после јеврејске Пасхе, наглашавајући на тај начин Христово Васкрсење, а не смрт. Међутим, карактеристично је да је Црква остала верна јудејском начину израчунавања дана празновања Пасхе, без обзира на тешкоће на које се наилазило у изналажењу 14. Нисана (пуног месеца првог пролетњег месечевог месеца јеврејског календара) и у усклађивању месечевог и сунчевог римског календара.

Око Пасхе, као средишта, постепено се развио систем празника који од ње зависе, **Велика Недеља (Μεγάλη Έβδομάς)** Господњих страдања, са споменом васкрсења Лазаревог у суботу пред Велику Недељу, и споменом свечаног Христовог уласка у Јерусалим (Цветна недеља, Цвети), три припремна дана (Велики Понедељак, Велики Уторак и Велика Среда) и три главна дана (Велике Недеље), односно Велики Четвртак, дан установе Свете евхаристије, Велики Петак, дан страдања и крсне смрти, и Велика Субота, дан Христовог погреба. **Светла Недеља (Διακαινήσιμος Έβδομάς),** као јединствен пасхални празник. На основу приповедања и хронолошког одређења, које нам дају Дела Апостолска, у четрдесети дан после Пасхе празнује се **Вазнесење** Господње **(Ἀνάληψις),** а у педесети **Педесетница (Πεντηκοστή).** Средњи дан пасхалног периода задобио је нарочити сјај и истакнут је као празник Христа учитеља, који је „у половини Празника"

(отуда и назив празника **Преполовљење Педесетнице - Μεοοπεντηκοστή)** учио у јерусалимском храму (Јн. 7, 14. Видети, такође, химнографију и синаксар Преполовљења Педесетнице). Ово је био и велики празник храма Божије Премудрости, Велике Цркве Цариградске (Свете Софије). Јудејски празник Педесетнице, као дан спомена предаје Мојеијевог Закона и дан приноса првине, преображен је у рођендан Цркве и подсећање на Силазак Духа Светога на апостоле у сионској горњој одаји. И на крају, цео овај постпасхални покретни циклус завршава се празником „свих мученика" („πάντων των μαρτύρων"), вероватно по аналогији на принос првина на јудејску Педесетницу, који је касније проширен у празник свих светих **(„Недеља свих Светих" - „Κυριακή των άγιων Πάντων").**

Пасхи је у поЧетку претходио пост од неколико дана, који се врло рано развио у четрдесетодневни, подражавајући тиме Господњи пост у пустињи, као и друге примере из Старог завета (Мојсија, Илију, и др.), али и као принос Богу једне десетице - „десетак" - нашег годишњег живота (365 дана, грубо речено 400, подељено на 10 јесте 40 дана). Касније су испред првих 6 недеља постепено додате 3 припремне недеље због светости броја, а и у циљу да се постепено улази у велики пост Четрдесетнице.

Недеље и седмице Велике Четрдесетнице црпеле су своје специјалне теме из јеванђелских перикопа које су читане недељом (ове перикопе нису биле свагда и свуда исте), на пример, из приче о царинику и фарисеју, о блудном сину, о човеку који је допао у руке разбојника, о радницима у винограду. Недеље после Пасхе црпеле су пак свој празнични материјал из перикопа јеванђеља по Јовану, које је од најстаријег доба читано заједно са Делима апостолским у периоду Педесетнице, на пример, о раслабљеном, о Самарјанки и о слепом. Поједине (недеље) су имале историјске теме, као што је 1. недеља Великог поста - васпостављање поштовања светих икона (Недеља Православља), друга - спомен светог Григорија Паламе, трећа - поклоњење часном Крсту, у коју (недељу) је, највероватније, пренет спомен његовог обретења (6. март), прва недеља после Пасхе - неверовање Томино, друга - жена Мироносица, седма - светих отаца Првог васељенског сабора. Касније је у две последње недеље Великог поста успостављен спомен преподобног Јована Лествичника и преподобне Марије Египћанке. Ови спомени су пренети у ове две недеље са 30. марта (преп. Јован Лествичник) и 1. априла (преп. Марија Египћанка).

Целокупан овај циклус празника са Пасхом, као средиштем, у основи следи јудејски (месечев) календар, који у поређењу са римским (сунчевим) одаје утисак нестабилности, покретности, па се стога и зове **„покретни циклус празника" („κινητός έορτολογικός κύκλος").** Насупрот њему, **„непокретни циклус празника" („ακίνητος έορτολογικός κύκλος")** састоји се од празника чије празновање је успостављено независно од јудејског календара у један непромењливи конвенционални датум римског сунчевог календара. Многи од ових (непокретних) празника заузели су место многобожачких, и то првенствено сунчевих, празника са којима имају савршену смисаону и тематолошку подударност. Тако је празник **Богојављења (τά Θεοφάνεια),** са многоструким теолошким садржајем, као спомен свих оних догађаја кроз које се Бог кроз Христа јавио у свету (рођење, поклоњење пастира и мудраца, крштење, свадба у Кани), почео да се празнује на Истоку б.јануара, односно у дан многобожачког празника зимске Сунчеве прекретнице, по најстаријем календарском одређењу. У Риму је, међутим, исти овај сунчев празник празнован 25^) децембра, према најновијем одређењу, као празник „непобедивог сунца"

(„ανίκητου ηλίου"). Овај празник је у Риму замењен празником **Рођења Христовог (τά Χριστούγεννα),** који је врло брзо прихваћен и на Истоку. Тако је првобитна тема овог празника подељена и стављена на историјску основу (Рођење Господње 25. децембра и Крштење 6. јануара). Ова нова празнична шема је прихваћена од стране свих Цркава, изузев јерменске, која до данас држи првобитни, сложени облик овог празника (Божић и Богојављење се празнују 6. јануара као један празник).

На основу празника Божића и хронолошких одређења, цео низ сунчевих многобожачких празника римског календара замењен је хришћанским празницима: пролећна равнодневица 1(25. марта)'замењена је Благовестима, јесења (23. септембра) Зачећем светог Јована Крститеља, док је летња сунчева прекретница-(24. јуни) замењена празником Рођења светог Јована Крститед.а (Ивањдан). Имамо и друге сличне случајеве замене многобожачких празника хришћанским. Од многобожачке подлоге ових празника током времена су остали одређени народни обичаји, али без нарочитог значаја, јер је већина од њих попримила извесно хришћанско обележје или је потпуно изгубила свој првобитни пагански смисао.

Исто тако, у вези са празником Рођења Христовог 25. децембра, као средиштем, установљен је празник Обрезања (1. јануара) и Сретења (2. фебруара), док је предбожићњи период, по угледу на Пасху, добио припремни пост од четрдесет дана, претпразничну „велику недељу" и претпразничне недеље („Недеља Праотаца" - „των Προπατόρων" и „Недеља пред Христово Рођење" - „Προ τής Χριστού Γεννήσεως"), као и попразничну недељу („Μετά την Χριστού Γέννησιν"). Развио се, само у мањем обиму, због своје близине Божићу, и претпразнични период Богојављења са једном претпразничном недељом („Недеља пред Богојављење" - „Κυριακή προ των Φώτων"), сажетом претпразничном „великом недељом" и једним даном поста, као и попразничном „Недељом по Богојављењу" („Κυριακή μετά τά Φώτα").

Остали **Господњи и Богородични празници** успостављени су у конвенционалне датуме, углавном у дане освећења великих храмова који су били подигнути у Светој земљи, на оним местима где су се догодили ови свештени догађаји. Тако, на пример, празник Воздвижења (=Уздизања) Часног Крста (14. септембар), који се развио у еквивалентан са Великим Петком спомен крсне смрти Господње, одређен је да се празнује наредни дан после спомена освећења храма Васкрсења у Јерусалиму (13. септембар). Празник Преображења Господњег празнује се 6. августа, јер је тог датума било освећење Преображењског храма на Тавору. Слично и празник Успења пресвете Богородице установљен је да се празнује 15. августа, јер је у тај дан било освећење Богородичне цркве у Јерусалиму, а празник Ваведења се празнује 21. новембра, зато што је тог датума било освећење храма који се звао „Светиња над светињама" („"Αγια τών άγίων"), који је био подигнут на месту Соломоновог храма, итд.

Календар се постепено допуњује списком **спомена разних светих,** пророка, праотаца, мученика, јерараха, царева, преподобних мужева и жена који су угодили Богу на разне начине, на разним местима и у разна времена. Дан њиховог спомена је у принципу дан њихове смрти, који је њихов „рођендан" у Христу, али и дан обретења или преношења њихових моштију или освећења храмова у њихову част. Спомени пророка и апостола се најчешће врше неког конвенционалног датума или, што је ређи случај, у дан обретења или преношења њихових моштију.

Такав почетак има, на пример, спомен првоврховних апостола Петра и Павла, древни римски празник обретења њихових моштију, који је пренет и на Исток.

У каталогу празника имамо, takoђе, и **„саборе" („συνάξεις"),** односно свечана сабрања верника у част анђела и светих или популарних икона или сродних група светих, као што је спомен светих Атанасија и Кирила, патријараха Александријских (18. јануар), парова Бесребреника (више пута годишње), богоотаца Јоакима и Ане, праотаца, апостола, отаца Васељенских сабора, иако се не карактеришу увек у календару као „сабори", него као спомени. Међутим, карактеристични су случајеви сабора у част светих личности, које су имале главну улогу у празнованим догађајима свештене историје, који се празнују наредног дана после тих празника и представљају, на неки начин, њихов наставак (Божић - Сабор Пресвете Богородице, Богојављење - Сабор светог Јована Крститеља, Сретење - Симеон и Ана, Благовести - арханђел Гаврило, и тд.).

Није неуобичајено ни **премештање празника** са свакодневних дана на недељу да би се нарочито истакли и да би се дала могућност побожном народу да учествује у саборима. То је, на пример, случај са споменима Светих Отаца Васељенских сабора. У Великој Цркви је било уобичајено да се спомени константинопољских патријараха преносе у недељу која је долазила одмах после дана њиховог спомена. Исто је бивало и са споменима истакнутих светих чији спомен је падао у тужни период Велике Четрдесетнице или Велике Недеље. Ови спомени су преношени на суботе или најближе недеље или на Светлу недељу (Теодор Тирон, Четрдесет мученика, Обретење Часног Крста, преподобни Јован Лествичник, преподобна Марија Египћанка, свети Георгије, и тд.). Неки од ових спомена су остали заувек - као што смо видели - на новим својим местима или су удвојени.

Нарочито је интересантно, углавном са пастирске тачке гледишта, праћење великих празника циклусом **претпразничних и попразничних дана,** који обично траје осам дана, истицање последњег дана попразништва („оданије празника") и двеју недеља које их окружују („Недеља пред Воздвижење" и „Недеља после Воздвижења", „Недеља пред Христово Рођење" и „Недеља после Христовог Рођења", „Недеља пред Богојављење" и „Недеља после Богојављења"). На овај начин даје се прилика за припрему за дотични празник читањима, проповеђу и химнографијом, као и за усвајање поука дотичног празника у попразничном периоду.

На крају, треба напоменути да је каталог празника Православне Цркве у основи константинопољски. Тамо (у Константинопољу) је попримио своју завршну форму и одатле се раширио по целом православном свету. Из тог разлога било је природно да у њему заузму истакнуто место празници, свети и сабори који имају неке везе са Константинопољем и његовом околином. Међутим, већина и најважнији празници настали су у другим областима, углавном у великим центрима хришћанске васељене, у Риму, у Јерусалиму, у Александрији, у Малој Азији, и др., као што смо видели у случају празника првоврховних апостола Петра и Павла, Преображења, Сретења, Ваведења, итд. У константинопољском каталогу празника налазе се спомени светих који су пореклом из целог хришћанског света - Јевреји, Римљани, Грци, Персијанци, Египћани, Сиријци. Византијски каталог празника је заиста васељенски, плод и одраз живота свете католичанске (саборне) Цркве.

Из горњег кратког прегледа историјског развоја и формирања каталога празника Православне Цркве очигледно је да нису сви празници подједнако древни. Поједини су веома стари, неки су млађи, док су други веома млади. Формирање каталога празника било је постепено и још увек траје, кроз додавање нових празника и нових светих, као што су новомученици, новојављени свети, преподобни и локални свети, и трајаће до краја векова, са сличним допуњавањима. Црква не престаје да рађа свете. То, уосталом, представља ослонац народу Божијем, који се на овај начин уверава да светост није била ствар и привилегија неке прошле епохе и добрих старих времена, него сваке епохе, сваког племена и рода. Људи су свагда и свугде исти, а времена су слична. Свете не рађа ни време, ни место, него „сила Вишњега" који учвршћује Цркву и Дух Свети Који је „осењује" („επισκιάζει") и чини је мајком светих.

8. БОГОСЛУЖЕЊА ДНЕВНОГ КРУГА
('Ακολουθίες τοῦ νυχθημέρου)

1. УВОД

Хришћани, као и Јудеји и многобошци, уобичавали су да се моле у одређене моменте дана и ноћи. Ова лична молитва, која је вршена слободно и у већини случајева импровизовано, временом је попримила форму служби, односно молитава које су имале конкретан садржај и вршене су у храмовима од стране целокупне хришћанске заједнице. Тако је временом формиран систем свакодневних богослужења, која се називају „богослужења дневног круга" („'Ακολουθίες του νυχθημερου"). Богослужења дневног круга почињу увече, зато што по јудејском систему рачунања времена прво долази ноћ (грч. νυχθήμερον = ноћ - дан). Насупрот овом рачунању, у грчко-римском свету се полази од дана (грч. ἡμερονύκτιον = дан - ноћ). Ове две традиције коегзистирају у нашој литургијској пракси: прво богослужење дневног круга јесте вечерња служба, према јудејском начину рачунања, док се у посту следи грчко-римска традиција, тако да пост или мрс почињу ујутру.

Што се тиче начина рачунања времена следи се древни начин његовог мерења, који и данас важи у Светој Гори. Почиње се од заласка сунца (дванаести час дана) или од изласка сунца (дванаести час ноћи). Према томе, шести час ноћи је поноћ, док је шести час дана подне. Овај начин рачунања времена не поклапа се са данашњим, ко-

је има за основу поноћ. Међутим, у случајевима равнодневице, ако се узме да је излазак сунца у 6 сати ујутру, први час се подудара са 7 сати ујутру, трећи - са 9 пре подне, шести - 12 (подне), и девети - са 3 поподне, итд.

У Православној Цркви формирана су два типа богослужења дневног круга: такозвани „певани" („άσματικός") или „парохијски византијски" („ενοριακός") или „световни" („κοσμικός"), који је антиохијског порекла, а важио је у парохијским храмовима, и „монашки" („μοναχικός"), „манастирски" („μοναστικός"), Јерусалимски" („Ἱεροσολυμιτικός") или „светоградски" („Ἁγιοπολίτης"), који у основи води порекло из Лавре светог Саве Освећеног и по њему се служило у манастирима. Данас је превладао монашки типик и у парохијама, али се практикује у скраћеном облику. Певани типик је већ у X веку, из више разлога, заувек изгубио своје место у парохијама, а од XV века престао је у потпуности да се употребљава. Међутим, извршио је значајан утицај на монашку литургијску праксу, тако да се може говорити о делимично мешаном типику.

2.**ПЕВАНА БОГОСЛУЖЕЊА** (Ἀσματικες ακολουθίες)

„Певаним" („άσματικές") су се називала парохијска богослужења, зато што је у њима доминирала песма (άσμα), односно појање, и то углавном, псалама из Псалтира. Будући да је певање било од стране верног народа, односно од стране целе заједнице, под руководством појаца, и да народ није могао да зна напамет псалме, нити да у време богослужења употребљава литургијске књиге, појање је било регулисано на такав начин да одговара реалним парохијским потребама и могућностима верника. Тако је псалме мелодично читао чтец или неко из хора, а верни народ је понављао такозвани „припев" (рефрен, грч. „εφύμνιον"). Рефрен је био или једна реч, као што је „Алилуја", или једна фраза, као што је „Услиши ме, Господе", „Спаси нас, Господе", „Избави ме, Господе", „Теби доликује песма Богу", и сл. Постојали су и опширнији припеви, као што је „Молитвама Богородице, Спасе, спаси нас", „Спаси нас, Сине Божији, који ти појемо: Алилуја", па чак и кратки тропари, као што је „Христос васкрсе...", тропари, и др. Једноставан начин појања и лакоћа памћења ових кратких химни, заједно са честим понављањем истих текстова, олакшавали су заједничко појање. На сличан начин су певани и прокимени, алилуијарији, трисвета песма, причасни, и тд. Чтец је опет читао псалам, а народ је, на сваки стих, понављао стих прокимена или „Алилуја" једанпут. двапут или трипут, или стих причасна.

Појање је било антифоно, односно респонзорно, у два хора. На тај начин понављање истих химни није умарало, него је, напротив, заједничко учествовање давало живост сабрању и одржавало пажњу верног народа.

Псалми Псалтира били су подељени на 72 антифона, али су из њих били изузети они псалми који су били у сталној употреби на богослужењима, а сваки антифон је имао унапред одређени припев. Непарни бројеви антифона (1, 3, 5, и тд.) имали су за припев „Алилуја", док су се код парних (2, 4, 6, и тд.) смењивали они припеви које смо напред поменули („Помилуј ме, Господе", „Избави ме, Господе", итд.). Са овом поделом на антифоне омогућавано је „обртање" Псалтира једанпут у току једне или две недеље. Дванаест антифона је појано на јутрењи и осам на вечерњи.

Уопште, структура појаних богослужења била је артикулисана на основу система антифона. Сва појана богослужења почињала су возгласом „Благословено царство...", који је изговарао свештеник, следила је велика

јектенија од стране ђакона, свештеничка молитва и возглас, и појао се антифон који се завршавао речима „Слава Оцу... И сада" и наглашенијим (јачим) понављањем припева или тропара („сила", грч. „δύναμις"). Други, трећи и остали антифони додавани су на исти начин, односно, јектенија од стране ђакона („мала", „Опет и опет..."), свештеничка молитва и возглас и антифон, итд. У првом делу свете литургије, када се правилно поју антифони, задржао се овај систем антифоног појања са древних појаних служби. Исто тако, мале јектеније са возгласима, које се произносе после сваке песме канона на пасхалној јутрењи, дају нам слику на који начин су се ђакони и свештеници укључивали у певана богослужења. Подразумева се да је учествовање ђакона и свештеника у певаним службама било обавезно.

У суштини, постојала су само два певана богослужења: вечерње и јутарње богослужење, вечерња и јутрења, и трајала су отприлике по сат времена. На празнике, као и обичним данима Велике Четрдесетнице, служена је панихида (грч. ἡ παννυχίς) у раним јутарњим сатима, као нека врста малог свеноћног бденија, која је трајала отприлике један сат. Обичним данима Велике Четрдесетнице, када није служена света литургија, негде пред подне вршено је једно богослужење које се звало „тритекти" („τριθέκτη") или „тритоекти" („τριτοέκτη") - час између трећег и шестог часа дана.[15] Тако имамо два времена молитве током целе године - на почетку дана пре почетка посла (јутрења) и по завршетку радног дана (вечерња). Током Велике Четрдесетнице дају се две нове прилике за вршење богослужења - пред ручак (тритекти) и после вечере (панихида). Аналогно удвостручавање богослужења имамо, што је било и за очекивати, и у празничне дане са празничном панихидом увече и са светом литургијом пред подне. Према томе, певани типик је и у погледу броја богослужења, и у погледу њиховог трајања, и у погледу њихове структуре, као и у погледу времена њиховог вршења, био производ градских и сеоских цркава, односно парохија.

[15] „Τριθέκτη" у буквалном преводу са грчког значи „трећешести" час (прим. прев.).

а) ПЕВАНА ВЕЧЕРЊА (Ἀσματικός ἑσπερινός)

Рестаурацију поретка певане вечерње извршио је, на основу рукописа, о. Nilo Borgia у својој књизи „Часослов" („Diurno" *delle Chiese di rito Bizantino,* Roma 1929, стр. 235-251).

Из разлога што смењивање антифона има одређене празнине, што је последица недостатка адекватних извора или релативне несагласности која постоји међу рукописима, још нисмо издали службу певане вечерње у серији „Литургички текстови". Њен поредак је следећи:

„Благословено царство..."
Велика јектенија
Молитва - возглас
Први антифон (сталан: 85. Псалам)

Мала јектенија („Опет и опет... ")
Молитва - возглас
Други антифон

Овако do седмог антифона

Мала јектенија
Молитва - возглас
Осми антифон („последњи" или „прокимен")

140. Псалам
Молитва входа

Улазак
Прокимен дана

Сугуба јектенија („Рецимо сви... ")
Молитва - возглас

Мала јектенија
Молитва - возглас
Први мали антифон (114. Псалам - припев „Молитвама Богородице...")

Мала јектенија
Молитва - возглас
Други мали антифон (115. Псалам — припев: „ Спаси нас, Сине Божији...")

Мала јектенија
Молитва - возглас
Трећи мали антифон (116. Псалам - припев: „Свети Боже...")

Јектенија за катихумене
Молитва - возглас
Отпуштање катихумена

Јектенија

Молитва верних прва - возглас

Јектенија
Молитва верних друга - возглас

Прозбена јектенија
Молитва - возглас

Читања

Молитва приклањања главе - возглас

Молитва отпуштања верника
„ Изађите у миру ".

б) ПЕВАНА ЈУТРЕЊА (Ό άσματικος δρθρος)

Исто тако, нисмо предузели ни рестаурацију певане јутрење, углавном због потешкоћа у погледу тога како су се смењивали антифони у контексту читања Псалтира, што изгледа није било свуда и свагда исто. Ово богослужење је имало отприлике следећу схему:

„Благословено царство..."
Велика јектенија
Молитва - возглас
Први антифон (сталан). Псалми 3., 62. и 133.

Мала јектенија („Опет и опет... ")
Молитва - возглас
Други антифон

Овако до дванаестог антифона

Осма песма („Благословите сва дела... ")
50. Псалам
Мала јектенија

Молитва - возглас
Хвалитни псалми (148., 149. и 150.)

Мала јектенија
Молитва - возглас
Велико славословље

Тропар (отпуститељни)
Јектенија
Јеванђеље
Сугуба јектенија („Рецимо сви... ")

Прозбена јектенија („Допунимо јутарњу... ")
Отпуст.

Солунски архиепископ Симеон (1416/17 - 1429) реформисао је певани типик који се у то време још увек употребљавао у Великој Цркви Солунској, у храму Божије Премудрости. Његова интервенција се углавном тицала смањења броја антифона и убацивања елемената из монашког типика, као што су стихире и канони, који су нарочито били омиљени у народу у то доба.

в) ТРИТЕКТИ (ТРЕЋЕШЕСТИ ЧАС) (Τριθέκτη)

Текст певане службе тритекта или тритоекта (трећешестог часа) налази се у првом броју серије „Литургички текстови". Опширни увод покрива питања која се тичу историје овог богослужења и разлика које постоје у изворима у погледу његовог поретка и садржаја. Што се тиче његових покретних елемената као пример узет је четвртак друге недеље Великог Поста (тропар пророштва, читање и два прокимена). У Триоду, у богослужењу шестог монашког часа, сачуван је цео низ ових покретних елемената тритекта. Ако се врши у неки други дан, изван четвртка друге недеље, појаће се тропар пророштва који је предвиђен Триодом, два прокимена дана и прочитаће се пророштво које тамо постоји.

Вршење тритекта не задаје потешкоће. Свештеник и ђакон облаче порфирне одежде, и улазе на трећем антифону „без паљења кандила и без кађења" („άνευ φώτων και θυμιατού"). Благосиља се вход (гласно) и као входноје, по узору на входноје свете лигургије, поје се стих „Који ходи путем непорочним, тај ми служаше..." (Пс. 100, 6 - 8), у току кога свештенослужитељи улазе у свети олтар. Ако се ово богослужење врши после среде Средопосне недеље, произносе се и дупле јектеније и молитве за катихумене, које се иначе изостављају.

Ово богослужење је веома једноставно и следи поредак првог дела литургије (литургију речи):

„Благословено царство..."
Велика јектенија
Молитва првог антифона - возглас
Први антифон (24. Псалам - припев „Молитвама Богородице...")

Мала јектенија („Опет и опет... ")
Молитва другог антифона - возглас
Други антифон (26. Псалам - припев „Спаси нас, Сине Божији...")

Мала јектенија („ Опет и опет... ")
Молитва трећег антифона - возглас
Трећи антифон (100. Псалам - припев: „Алилуја" двапут)

Вход
Молитва 6. часа

Тропар пророштва (по узору и на месту трисвете песме)

Прокимен

Пророштво (Књига пророка Исаије током Велике Четрдесетнице, а Књига пророка Језекиља у току Велике Недеље)

Прокимен

Сугуба јектенија („Рецимо сви... ")

Молитва

Прозбе за катихумене (јектенија и молитва)

[Прозбе за оне који су за просвећење (јектенија и молитва)]

Јектенија и две молитве верних

Прозбена јектенија („Допунимо молитву... ")

Молитва отпуста

Молитва приклањања главе

Отпуст („ Умиру изађимо... ").

Прокимени могу да се поју на древни начин да би се дао пример старог поретка: после, дакле, појања прокимена (двапут), уместо да се мелодично прочита само први стих псалма, наставља се читање и следећих стихова, свих или појединачних по избору, а после сваког стиха понавља се (ако је могуће од стране свих верника) прокимен. Прокимени тритекта су нарочито интересантни, зато што су нам, заједно са вечерњим прокименима Велике Четрдесетнице, сачували скоро комплетан низ прокимена псалама Псалтира (1. - 137. псалма).

Исто тако су и тропари пророштава изузетно важни, како због своје древности, тако и због свог наглашеног библијског карактера и једноставности.

Да не би дошло до мешања елемената који нису сродни, добро би било да тритекту не претходи монашка јутрења или часови монашког типика, него да му претходи „предчитање", према старом чину, или Псалтира или неке књиге Старог завета или неке светоотачке беседе, синаксара, и тд. Тритекти, са једном петнаестоминутном проповеђу, једва да траје један сат. Предчитање нека се прекине око 9 сати ујутру.

Што се тиче проповеди, служба тритекта даје јединствену прилику за тумачење перикопа из Књиге пророка Исаије.

г) ПАНИХИДА (Παννυχίς)

Појана панихида се налази у другом броју серије „ЛИтургички текстови". На основу овога њено вршење не представља никакву потешкоћу. Уосталом, њен облик и поредак је веома једноставан:

„Благословено царство..."

6. псалам (Припев: „ Сачувај ме, Господе ")

Велика јектенија

Молитва првог антифона - возглас

Први антифон (119. псалам. Припев: „Као милосрдан, Господе...")

Мала јектенија („Опет и опет... ")

Молитва другог антифона - возглас

Други антифон (120. псалам. Припев: „Врата милосрђа...")

Мала јектенија („Опет и опет... ")

Молитва трећег антифона - возглас

Трећи антифон (121. псалам. Припев: „Помилуј нас Господе, помилуј нас...")

50.псалам (Припев:„Милостиви, Господе, помилујме")

Први прокимен („Господ снагу... ")
Возглас: „Јер си свет..."
Други прокимен („ Све што дише... ")
Јеванђеље

„Бестелесна сила..."
„Велико Господе, помилуј" (умести сугубе јектеније)
Молитва отпуста
Молитва приклањања главе
Отпуст („ Умиру изиђимо ")

Свештенослужитељи облаче одежде боје која је тужног карактера. Кађење целог храма врши свештеник (ђакон иде испред са свећом), као што бива на бденијима у манастирима. Јеванђеље чита свештеник са царских двери.

Антифони имају опширнији припев, односно мали тропар. Њихово појање може да буде на два начина, али наравно не на истој служби, него на једној служби на један начин, а приликом наредног њеног вршења на други. Или, дакле, да се следи тип текста који је изложен на страницама 23 - 30 серије „Литургичких текстова", односно већи стихови, цео тропар до припева на сваки стих, или мањи стихови са понављањем краја тропара на сваки полустих, као што је изложено у додатку на крају (стр. 37 - 40). Тако се даје могућност двоструког увида у начин појања развијеног антифона - тропара.

Форма панихиде, према рестаурацији која је изложена у другом броју „Литургичких текстова", јесте покајна. Првобитно је, према овом обрасцу, вршена током целе Велике Четрдесетнице, да би касније њено вршење било ограничено само на прву недељу Великог Поста. У Јеванђељу је сачувано пет перикопа које су читане у ове дане, и које се бирају од сва четири јеванђелиста. Тема им је молитва. На ову или неку другу сродну тему може да се обрати пажња у беседи, која ће бити одмах после читања, а пре „великог *Господе, помилуј".* Свештеник може по избору да чита и само једну од ових пет перикопа, али водећи рачуна да не чита сваке године исту.

Панихида је ноћно богослужење. Сама њена природа и њен садржај то захтевају. Вршена је после вечере, у прве вечерње сате, као што се данас служи Акатист петком у току Велике Четрдесетнице и јутрења током Велике Недеље. Вежбе из Литургике су предвиђене за преподневне сате. Зато је превладала пракса да се ово богослужење врши уторком шесте недеље Велике Четрдесетнице, између поподневних предавања и Јелеосвећења (од 7 - 9 увече).

Други тип панихиде, који се врши уочи празника као мало бденије, и који нема покајни (умилитељни) карактер, није довољно проучен. Међутим, предивне молитве, које се приписују светом Герману Цариградском (VIII век), изгледа да су биле исте код оба типа. Исто важи и за јектеније, почетни 90. псалам, као и 50. псалам. Очигледно да су се мењали псалми трију антифона и њихови припеви. Читано је Јеванђеље празника, највероватније оно које је данас предвиђено на монашкој јутрењи, на коју је пренето са певане панихиде, заједно са својим прокименима. Имамо и супротан утицај који је извршио монашки типик увођењем канона, нешто слично ономе што бива у манастирима на повечерјима. Другим речима, у празничну панихиду се убацивао канон празника или светог чији спомен је празнован. Сматра се да је панихида прво богослужење песаног типика које је попримило утицај монашког богослужења.

Ова два богослужења певаног типа, која се врше на вежбама из Литургике, не дају потпун увид у певани типик, с обзиром да се не врше два главна богослужења овог типа - вечерња и јутрења. Међутим, делимични увид, који даје вршење тритекта и панихиде, даје могућност доброг упознавања са парохијским богослужењима и начином њихове структуре, као и процене њихових предности и недостатака.

3. МОНАШКА БОГОСЛУЖЕЊА
(Μοναχικές ακολουθίες)

У манастирима су се, као што је било и за очекивати, развила многобројнија, дужа и сложенија богослужења дневног круга. Монаси су имали, као своје главно дело, служење Богу, живели су око храма, а манастирска „послушања" су била регулисана на основу типика богослужења. У парохијама је супротно, односно богослужења су била подређена свакодневним пословима верника. Монашка богослужења су, нарочито после развоја химнографије и система празника, постала садржајно веома богата, богословски дубока, али зато и прилично сложена. Псалтир је и овде постао основно језгро богослужења. Псапми се обично читају антифонски или их чита цела монашка заједница, али без припева, него стих за стихом. Монаси су Псалтир знали напамет. Међу последње стихове псалама убацивани су тропари (стихире).- Исти је случај и са девет библијских песама на јутрењи, у које су умегани тропари канона. У континуираном појању Псалшра, који је подељен на двадесет катизми, које би се отпснале једном или двапут у току недеље, или чак једном диевно, после појања трију целина (антифона) псалама, које су певане антифонски од стране свих, уметани су фопари у циљу предаха братије, такозвани „сједални". I.oı ослужење је обухватало читање из светоотачких таксгона, синаксара и читања из Светог писма, молебана, итд. Дко је братство имало свештеника, произношене су и јекк-иије на својим местима, а ако не, онда је богослужење пршило само братство. Певани типик није имао ову еластичност.

Монашко богослужење се доста разликовало у зависности од простора и времена, да би после иконоборства у свим манастирима превладао Типик Лавре светог

Саве Освећеног код Јерусалима, са јаким студитским утицајима, али и са специфичним разликама од манастира до манастира. Монашки Типик је постепено усвојен и од стране парохијских храмова, али са озбиљним утицајима певаног Типика, као и са значајним - званичним или незваничним - скраћивањима како у погледу броја богослужења, тако и у погледу њиховог садржаја. Ово је било и за очекивати, будући да монашко богослужење захтева дневно осам сати, док у парохијским храмовима није било на располагању ни половина од тога, и то само недељама и празницима.

Немамо простора да сада наводимо све проблеме - историјске и литургијске - који се тичу монашких богослужења и савремене парохијске праксе. Међутим, Типик светог Саве Освећеног претпоставља потрагу за решењима унутар монашких заједница које су удружиле рад и молитву. Тако је дан подељен на интервале молитве, рада и одмора, и свему од овога је посвећено отприлике по осам сати. Дневно се врши седам (или осам) богослужења, због светости броја, и то:

1. Вечерња (око заласка сунца)
2. Повечерје (после вечере)
3. Полуноћница (у шести час ноћи)
4. Јутрења (која је спојена са полуноћницом)
5. Први час (у продужетку јутрење - око 7 сати УЈУтру)
6. Трећи час (у 9 сати ујутру)
7. Шести час (у подне)
8. Девети час (у 3 сата поподне)

Осам је богослужења, али да би их било седам (према речима Псалмопевца: „Седам пута на дан хвалио сам Те..." Пс. 41-8, 164), или се повечерје сматра приватним богослужењем или се први час рачуна као једно богослужење са јутрењом. Постојале су и тенденције повећавања броја богослужења додавањем допунских богослужења полуноћници и часовима - такозвани „међучасови" („μεσώρια"). Међутим, ова богослужења, изузев међучаса полуноћнице (служба за упокојене), врше се само у одређене дане поста.

У богослужења дневног круга не убраја се света литургија која је вршена, када је вршена, у празничне дане после шестог часа, а у дане поста после деветог часа, заједно са вечерњом. Са вечерњом је била спојена и литургија пређеосвећених дарова током Велике Четрдесетнице, у дане у које није дозвољавано да се врши пасхална тајна свете евхаристије, због покајног карактера тих дана. Ако одређена монашка заједница није имала свештеника, братство се причешћивало на изобразитељној, и то опет после деветог часа у дане поста, а у остале дане после шестог часа. О изобразитељној ће бити речи касније.

На вежбама из предмета Литургике доста пажње се посвећује богослужењима монашког Типика, који је свакако познат студентима било из парохијске, било из манастирске праксе, и наравно, свакоме од њих у различитом степену.

а) МОНАШКА ВЕЧЕРЊА (Μοναχικός εσπερινός)

Шеста свеска „Литургичких текстова" садржи монашку вечерњу у две основне варијанте - „мала" и „велика" вечерња. За основу, као и у случају монашке јутрење, узето је богослужење спомена Трију Јерараха (30. јануар), и то из више разлога: а) Служба Трију Јерараха наводи се као један добар пример комплетног празничног богослужења, са свим елементима који га сачињавају (мала и велика вечерња, библијска читања, литија, полијелеј, јеванђеље на јутрењи, комплетни канони, итд.). Тако се

избегава комбиновање Октоиха и Минеја, што би пример чинило сложенијим, али је на тај начин избегнута и непотпуна служба, јер би пример био оскудан; б) Спомен Трију Јерараха је од момента свог настанка у XI веку (увео га је Јован Мавропод, митрополит евхаитски) успостављен као спомен учитеља и мудраца (и по Богу и по светским стандардима), односно као спомен светих отаца који су сјединили у себи световно образовање са хришћанском вером и хришћанским етосом. Истичу се као покровитељи образовања и писмености, те их као такве празнују школе. Њихов празник је по превасходству и празник будућих учитеља Цркве - студената Богословског Факултета; в) Химнографија и проповед, који имају као главну тему Тројицу Јерараха, дају драгоцен материјал за будућу употребу у школама, где ће предавати дипломирани теолози.

Вечерње богослужење се врши увече уочи празника Трију Јерараха, иако се, из разлога што је наредни дан нерадан, примећује велико одсуство студената. Тада се поје „обична празнична вечерња", онако како је изложена у шестом броју „Литургичких Текстова" (стр. 13-14). Ова служба не задаје неке нарочите проблеме. Свештеник на входу увек облачи фелон са којим чини и отпуст. Молитву входа свештеник говори тихим гласом у средини храма, а не у ходу. Отпуст, као што је предвиђено на страницама 43 - 44, се говори са уводним дијалогом, без других имена светих.

На страницама 45 - 49 истог броја „Литургичких текстова" налази се, као додатак, поредак **мале вечерње** овог празника. Реч је о вечерњој која се врши у манастирима пред бденије, после отпуста деветог часа. У парохијама се никада не служи, те зато постоји конфузија у погледу терминологије. „Малом вечерњом" се обично зове вечерња која није празнична, без входа, док се „великом" (вечерњом) назива вечерња оних празника који имају вход, итд. Тачна терминологија је јасна: термини „мала" и „велика" вечерња се употребљавају да би се направила разлика између ове две вечерње и бденија. Прва вечерња, која се служи после деветог часа, пред вечеру, јесте „мала вечерња", са поретком и химнологијом различитим од „велике" вечерње, која се врши после повечерја, на почетку бденија. **Велика вечерња** празника Трију Јерараха излаже се у наставку (стр. 51 - 60). Поређење ова два, или пре три, типа вечерње олакшава да се означе заједнички елементи и разлике међу њима, у циљу стварања јасне слике за сваку од њих. Велика вечерња почиње кађењем и возгласом: „Слава светој...", певају се аниксантарија или „Блажен муж...", бива литија у нартексу са специјалним молитвама, а после стиховњих стихира благосиљају се хлебови (петохлебница), чита се 33. псалам, и служба се завршава са „Благослов Господњи...".

На иницијативу Удружења Теолога и студената одслужена је велика вечерња на бденију које је организовано у солунском храму за спомен Трију Јерараха. Цело богослужење прилично дуго траје - више од два сата. Због дужине трајања поје се све што је предвиђено, али бржим темпом. Наглашавају се они елементи у којима се велика вечерња разликује од обичне празничне, односно „аниксантарија" или „Блажен муж", литија и благосиљање хлебова, да би се дала прилика, првенствено студенткињама, да непосредно упознају тачан манастирски чин.

Нарочито је **петохлебница („ή άρτοκλασία")** или **„благосиљање хлебова" („ή εὐλόγησις των άρτων")** изгубила у парохијама свој првобитни смисао и, што је најгоре, за петохлебницу је устројена једна посебна служба - мешавина литије, сугубе јектеније и вечерње. Петохлебница је увек била спојена са великом вечерњом, односно бденијима, да би се оци окрепљивали „труда ради бдјена-

го" („δια τον κόπον τής αγρυπνίας") до момента светог причешћа и да се освећују. Њен чин је био и јесте веома једноставан: „Богородице Дјево...", молитва благосиљања хлебова („Господе... Који си благословио пет хлебова...") и 33. псалам, у току кога су се некада раздавали хлеб и вино, отприлике као што данас бива раздавање антидора. Петохлебница је у парохијама одвојена од велике вечерње, пошто се данас у парохијским храмовима не служе бденија, и благосиљање хлебова нема више смисао окрепљења ради бдења. Остао је, међутим, смисао освећења кроз узимање освећеног хлеба и спојена је (петохлебница) са празницима (обично породичним) и споменима светих који се славе. Врши се или у средини вечерње, после једне кратке литије, или на крају вечерње, после отпуститељних тропара, или чак на крају јутрење (што је потпуно погрешно), или, што је још горе, на крају свете литургије, ако не и потпуно засебно.[16]

У додатку (стр. 61 - 62), публикују се „Аниксантарија", односно стихови предначинатељног (103.) псалма од 28. стиха и даље, који се певају на бденијима.

Учествовање народа у појању на вечерњој није могуће, и ограничено је на минимум. Народ може да учествује у појању химне „Светлости тиха", прокимена, отпуститељних тропара, „Богородице Дјево", ако се поју једноставном мелодијом, и, наравно, „Господе помилуј", „Подај Господе", итд. На бденијима се, дакле, инсистира на настављању монашке традиције, односно на наизменичном учествовању у појању, колико је то могуће, читању предначинатељног псалма, катизме, паримија, трисветог и 33. псалма.

[16] Аутор овде говори о савременој пракси вршења петохлебнице у Грчкој цркви (прим. прев.).

Монашка вечерња у току Велике Четрдесетнице има одређене особености које су или резултат специфичности самог периода Четрдесетнице или древности, односно чињенице да су у периоду Великог Поста сачувани одређени древни елементи који се нису могли развити због свештености овог периода. По икономији не врши се у своје право време, односно увече, него ујутру после часова. Без обзира на погрешност ове праксе и теоретске неопходности повратка правилном чину, односно васпостављања вршења вечерње увече, када јој је и место, на семинарима се користимо могућношћу ове праксе која је по икономији. Тако, у току Велике Четрдесетнице једног четвртка у време вежби врши се великопосна вечерња, заједно са деветим часом, који јој претходи. Тако се пружа прилика упознавања са овим богослужењем. Особености ове вечерње, у поређењу за празничном и обичном, јесу следеће:

После деветог часа (видети нижеј и изобразитељне почиње вечерња. Чита се 18. катизма („Ка Господу"), на „Господи возвах..." певају се стихире дана из Триода и Минеја, нема входа, два читања из Старог завета (Књига Постања и Приче Соломонове), на стиховње прво се поје стихира из Триода (двапут), а уместо отпуститељних тропара поје се „Богородице Дјево... ", „Крестител̂у Христов... ", итд. Отпуст има посебне елементе који се говоре само током Велике Четрдесетнице („Пресвјатаја Тројице, јединосуштнаја державо...", итд.).

И овде су могућности учешћа верног народа у појању минималне, односно ограничене скоро искључиво на појање „Богородице Дјево...", и осталих тропара који се поју на крају. Постоје, међутим, многе могућности при-

ликом наизменичног читања, што треба да искористимо што је могуће више.

Вечерње богослужење врши се и у манастирима, које посећујемо приликом научних екскурзија, у програмом предвиђено време и према чину који одређује типик за тај дан. Исто важи и за јутрењу, литургију, акатист, итд., који су обухваћени програмом научних екскурзија. У свим овим случајевима потребна је нарочита пажња у погледу држања исправног и прецизног поретка, као и у погледу појања, читања и, наравно, у приступању светом причешћу учесника екскурзије. Монаси и монахиње се опходе са посебном пажњом према младим теолозима и очекују од њих аналоган одговор и љубав према оном што су заволели и имају као главно дело свог живота - служење Богу.

Беседа на вечерњи бива после читања паримија, ако их има, или после прокимена, ако нису предвиђене паримије.

Ниже дајемо један кратак план чина монашке вечерње у његовој празничној форми:

„Благословен Бог..."
„Приђите да се поклонимо... " (трипут)
103. псалам (предначинатељни)
Велика јектенија - возглас
Катизма
Мала јектенија - возглас
140. псалам
141. псалам
129. псалам
116. псалам
на десет, осам или шест последњих стихова поју се стихире
Вход
„ Светлости тиха..."
Прокимен
Читања
Сугуба јектенија
„ Удостој, Господе..."
Прозбена јектенија
Молитва приклањања главе - возглас
Стиховње стихире
„ Сада отпушташ..."
Трисвето, и тд.
Отпуститељни тропари
Отпуст.

Вечерња служба врши се свакодневно и у парохијама, али са извесним скраћивањама због недостатка времена. Генерално, изоставља се катизма у радне дане. Међутим, чита се прва катизма суботом и први антифон прве катизме на празничним вечерњама, без изузетка. Лоше је, међутим, што се изостављају стихови 140., 141. и 129. псалма, који би требало да се прочитају или отпевају после певања „Господе завапих..." („Постави, Господе, стражу устима мојим...").

Монашка вечерња је лепо богослужење. Она хармонично\обједињује Псалтир и црквено песништво, читање и појање, учествовање свештеника и појање од стране хора. Има, штавише, и читања из Старог завета у празничне дане. Дужина богослужења је умерена, а поредак није компликован. Из тог разлога ни њено редуковање у парохијској употреби није било велико.

б) ПОВЕЧЕРЈЕ (Απόδειπνου)

Повечерје се врши, као што и сам назив каже, после вечере, а пре одласка на починак, те се зато у појединим рукописима назива „ακολουθία των προθυπνίων" („служба пред одлазак на спавање"). Овај други назив указује и на

садржај ове службе, која није благодарење на вечери, него молитва пред спавање. У почетку је била приватна молитва и у манастирима, па се зато и не убраја увек у „седам хваљења", односно у седам манастирских богослужења дневног круга. Повечерје се читало у келијама („ἐν τοις κελλίοις").

Повечерје је било троделно богослужење прилично дугог трајања, један вид малог бденија. Због тога је оно скраћено у најважнијим својим деловима. Тако се повечерје у новијим рукописима, у литургијским књигама и у данашњој пракси, среће у два облика: „велико повечерје", које, уствари, представља стару, првобитну форму, и „мало повечерје", новији облик. Вршење малог повечерја је уишо у општу употребу, док је велико ограничено само на четири седмична дана (од понедељка до четвртка) Велике Четрдесетнице, и на навечерја Божића и Богојављења.

На семинарима из ЈТитургике **велико повечерје** се врши у један од дана Велике Четрдесетнице, када је типиком предвиђено његово вршење. Студенти наизменично читају псалме да би их што више учествовало и да би на тај начин стицали искуство у вршењу богослужења. Древне химне „Бестелесна природа...", „Пресвета Владичице, Богородице...", „Господе сила...", поју сви заједно.

Мало повечерје се врши спојено са службом акатиста у петак увече пете недеље Великог Поста или у један петак прве четири недеље Велике Четрдесетнице. И приликом читања малог повечерја смењују се читачи из разлога који смо навели у претходном излагању. Читање канона и делова акатиста бива после „Достојно је заиста...", а после последњег „Теби, Војвоткињи која се бориш за нас..." поново се враћамо на повечерје са трисветим, и тд. Отпуст малог повечерја је обичан, док је великог сложенији: „Мир свима... Владико многомилостиви...".

Л1еп елемент на оба повечерја (као и на полуноћници) јесте јектенија **„Помолимо се"** („Εὐξώμεθα") коју свештеник говори на крају, после отпуста, пред „Молитвама светих отаца...". Ова богослужења немају велику јектенију, нити сугубу и прозбену, зато што је првобитно, као што смо већ рекли, повечерје читано приватно у келији, без присуства целе монашке заједнице и свештеника. Иста је ствар, само из других разлога, и када су у питању службе часова. У свим овим случајевима велику јектенију замењује читање дванаест пута „Господе помилуј", малу јектенију трипут „Господе помилуј" и сугубу четрдесет пута „Господе помилуј". Говоре се, дакле, само одговори народа, што је уобичајено на монашким богослужењима, као што ћемо видети и у другим случајевима (изобразитељна). На јектенији „Помолимо се" свештеник чита прозбе, док народ одговара са „Господе помилуј" једанпут, а трипут на последњу прозбу „за себе самог". Потребно је мало пажње и од стране свештеника и од хора, зато што прети опасност да се због немарности наруши овај динамичан елемент богослужења.

Овом приликом треба нагласити и потребу да се не ремети предвиђени број „Господе помилуј". Ова ствар није толико важна, али према важном и споредном у светом богослужењу треба се односити са осећањем одговорности и без површности. Пример и за нас саме и за оне који су напољу треба да даје сама наша теолошка заједница. За три пута „Господе помилуј", па чак и за дванаест пута, не постоји проблем бројања, треба само пазити када је три, а када дванаест. За четрдесет пута најпрактичнији начин је да их говоре два читача, из оба хора (обе певнице) по један, наизменично по десет сваки (3 X 3 + 1). Ово изгледа схоластично и можда и јесте. Али боље је да неко буде схоластичан и пажљив у питањима богослужења, него непобожан и аљкав.

Има већ доста година како је постала традиција да се **Акатист** служи у неком манастиру, спојен са дводневном научном екскурзијом - вежба са једним ноћењем. Тако је у прошлости акатист служен у Манастиру свете Анастасије (Василика), у Преображењском манастиру (Хортиатис), у Манастиру Свете Тројице (Лангадас), на Метеорима, у Манастиру Пресвете Богородице у Микрокастру (Сиатисти), у Манастиру светог Кирика и Јулите у Сидирокастру, у Манастиру Богородице Гумере (Белес), у манастиру Икосифиниса у Пангеу, у Манастиру светог Димитрија у Никисиани, у Скиту светог Јована Крститеља у Верији, у Манастиру Богородице Сумеле у Вермиу, у Манастиру светог Дионисија (метох) у Литохору, и др. Програм обухвата служење Акатиста у петак увече, и јутрења и свете литургије у суботу ујутру. Много пута су и архијереји долазили на наша сабрања и учествовали у богослужењима. Тамо где постоје монашка братства са љубављу су нам уступали првенство, а понекад и преноћиште. У овим случајевима богослужење треба да се врши течно, а учешће свих треба да буде долично. Неопходно је да се група подели на два хора и да се поје антифоно. Црквене химне су у већини познате, а и мелодије познате и лаке. Учествовање у богослужењу олакшавају и џепни приручници који постоје у Семинару и који се деле свим учесницима екскурзије. Проповед, са богородичном темом, бива одмах после последњег „Теби, Војводкињи која се бориш за нас...".

Ниже се излаже поредак богослужења великог повечерја. Оно што је штампано шпационирано (са размацима) сачињава мало повечерје:

„Благословен Бог...". „Царе небески...".
„ Три свето, итд.
1) „Приђите да се поклонимо..."

Шестопсалмје повечерја:
69. псалам
4. псалам
6. псалам
24. псалам
30. псалам
90. псалам
„С нама је Бог... "
Три тропара
„Бестелесна природа..."
Символ вере
„Пресвета Владичице Богородице..."
Тропари
Молитва: „Господе, Господе, Који си нас избавио... "

2) „Приђите да се поклонимо... " (трипут)
50. псалам
101. псалам
Молитва Манасијина: „Господе Сведржитељу... "
Три тропара
Молитва: „Господару, Боже..."

3) „Приђите да се поклонимо..." (трипут)
69. псалам
142. псалам
Славословље(„ Слава на висинама Богу...")
„ Господе сила... "
Тропари
Молитва: „ У свако време... "
Молитва: „ Неоскврњена, неокаљана . . . "
Молитва: „ Дај, Господаре... "
Молитва: „Преславна увек Дјево..."
Молитва: „ Узданица моја је Отац... "
Молитва: „Сву наду своју... "

Приклањање главе - Отпуст
„ Помолимо се... "
Тропар: „Све окриљујеш..." или „Заклање Твоје неправедно... "
„ Молитвама... ".

в) ПОЛУНОЋНИЦА (Μεσονυκτικόν)

Полуноћницом се зове монашко богослужење које се врши отприлике у поноћ, одмах после устајања од ноћног сна. Тема овог богослужења је устајање од сна и учествовање у анђелском појању Богу, тако да је сасвим природно што се ово богослужење доводи у везу са васкрсењем мртвих (сан је слика смрти), Другим доласком Христовим, Страшним судом, причом о десет девојака са позивом на бдење и дочекивање Женика Христа, и садржи молитве за упокојене.

Главни њен садржај представљао је, од самог почетка, 118. псалам, „непорочни" (по почетној фрази „Блажени су непорочни на путу..."), те се стога полуноћница у рукописима назива и „непорочни" („άμωμος" или „οί άμωμοι"). Разлог због кога се овај псалам налази у служби полуноћнице јесте његова фраза „У поноћ устајах да Ти се исповедам за судове правде Твоје" (62. стих), као и његов погребни карактер, због чега се поје и приликом заупокојене службе.

Сувишно је рећи да молитва у поноћ, не толико приватна молитва, колико њено отеловљење у богослужењу које се врши у храму и у коме учествује цела заједница, јесте чисто монашког порекла. У манастирима постоји и расположење и могућност за такво богослужење. У градовима и селима било је немогуће њено вршење. Данас се, скоро свугде, начин живота потпуно променио, те полуноћница више представља време починка, него будности (бдења). После преношења монашких богослужења у парохијске храмове Типиком је регулисано и време вршења полуноћнице - предвиђено је да се врши пред јутрењу, односно ујутру, али тамо где се врши изоставља се 118. псалам. На бденијима, где се очекује да има доминантно место, полуноћница се изоставља. Доминира, дакле, древна традиција, премда ово и није познато, према којој је полуноћница била први део данашње јутрење, која је почињала педесетим псалмом.

Није могуће вршење полуноћнице на нашим семинарима, те стога могућност упознавања са овим богослужењем постоји само у манастирима.

Овде ћемо изложити поредак „свакодневне" полуноћнице, уз напомену да сем ове (свакодневне) постоји и посебна полуноћница за суботу и посебна за недељу. Основна разлика између „свакодневне" полуноћнице и осталих јесте да се суботом уместо 17. катизме чита 9. катизма, а недељом се пева тројични канон гласа. Недељом и празником изоставља се заупокојени део (међучас) полуноћнице.

Поредак свакодневне полуноћнице изгледа овако:
„Благословен Бог... ", „Царе небески..."
Трисвето, и тд.
50. псалам
118. псалам
Сгшвол вере
Трисвето, итд.
Три тропара
„ Усвако време..."
Молитва: „Господе Сведржитељу..."
Молитва: „ Тебе благосиљамо, свевишњи Боже..."

(Међучас:)
„Приђите да се поклонимо... "
120. псалам

133. псалам
Тропари
Молитва: „ Сети се Господе... "
Отпуст
„Помолимо се...".

г) **МОНАШКА ЈУТРЕЊА** (Μοναχικός όρθρος)

Последовање монашке јутрење је изложено у 10. свесци серије „Литургички текстови", опет на основу службе празника света Три Јерарха (30. јануар), из разлога које смо изложили када смо говорили о монашкој вечерњи. Пошто је сам дан празника нерадни дан за Универзитет, ово богослужење се на нашим семинарима служи у четвртак који претходи 30. јануару или 31. јануара, ако се догоди у четвртак. Увек се произноси проповед која има као тему Три Јерарха, с тим што сваки пут приступа овом празнику са различите стране. Проповед бива после отпуститељног тропара, који се поје после славословља, а пре сугубе јектеније („Рецимо сви...").

Монашка јутрења, у свом потпуном празничном облику како је изложена у 10. броју „Литургичких текстова", на основу чега се и врши, је сувише дуга, пошто у манастирима захтева 4 - 5 сати. Само на бденију је могуће њено потпуно вршење.

На нашим семинарима имамо на располагању 1 сат и 30 минута (8, 30 - 10). Због тога смо принуђени да извршимо одређена скраћивања, али строго пазећи да се, колико је то могуће, сачува структура јутрење, и да се истакну поједини њени делови које студенти не могу лако да упознају у парохијској, па чак ни у манастирској пракси. Искуство нам је показало да се од одговорних захтева стална будност и добра припрема да вршење богослужења не би доспело у нежељени ћорсокак или да се не би преступило временско ограничење које имамо на располагању. У доле изложеном поретку монашке јутрење наводимо и време које одговара свакој целини, уз напомене шта треба да се изостави.

8 : 00: Почетак (стр. 13-14)
Царски део (стр. 14-18)
(изостављају се оба псалма)
Шестопсалмје (стр. 18-37)
(дванаест јутарњих молитава се говоре тајно)
Велика јектенија (стр. 37-39)

8 : 15: ,,Бог Господ... " и тропари (стр. 39 - 41)
Читање Псалтира (стр. 41 - 64)
ηρβο читање (13. катизма)
Тропари - Сједални
(чита се само једна катизма, наизменично 13. и 14. током године, α сједални се певају сви, заједно са јектенијама на њиховим местима)
Полијелеј - Изабрани псалам (стр. 61 - 68)
(леп елемент богослужења и у многоме непознат - због недостатка времена поје се само неколико стихова по избору)
Јектенија — возглас и тропари — сједални

8 : 45: Степена: 1. снтифон четвртог гласа (стр. 68)
Два прокимена (стр. 68 - 69)
Јеванђеље (стр. 69 - 70)
50. псалам (стр. 70 - 73)
Слава и тд.
Јектенија и возглас

9 : 00: Читање девет библијских песама - канони (стр. 74-113)

(чита се у целини само 1. песма, после тога
катавасија 1. и 3. песме
јектенија - седални
катавасија 4., 5. и 6. песме
јектенија - кондак - икос
синаксар из Минеја и Трију Јерараха
катавасија 7. и 8. песме
чита се цела 9. песма)

9 : 20: Ексапостилар - хвалитне стихире (стр. 114-118)
јектенија - возглас
ексапостилари
хвалитне стихире са свим стиховима
Велико славословље (стр. 119- 120)

9: 35: Проповед

9 : 50: Сугуба јектенија (стр. 120 - 135)
Прозбена јектенија
Приклањање главе

10: 00: Отпуст.

И на јутрењи су могућности учествовања народа у појању незнатне. Само тропар, који је свима познат, може да поје цела заједница.

Јутрења се на нашим вежбама врши и другим приликама пре свете литургије или других богослужења која су предвиђена програмом вежби. Врши се и изван програма вежби (7:30 - 8:30), али је мало оних који у њему учествују тако рано. Они који су расположени да долазе тако рано добијају заузврат прилику да се боље упознају са овим светим богослужењем које је веома богато садржајем, иако се врши скраћено, као у парохијама, због ограничености времена.

Тако, дакле, празнична јутрења врши се у периоду попразништва одређених празника, као што су Ваведење, Богојављење, Сретење, Пасха и Вазнесеење или спомени светих који се празнују или не празнују, као и великопосна јутрења, са својим карактеристичним особеностима.

На јутрењи четвртка 5. недеље Велике Четрдесетнице поје се **велики канон** светог Андреја Критског, најдужи канон који је икада написан, који се састоји од 250 тропара, без каснијих додатака. Реч је о једном од највеличанственијих и најпокајнијих примера наше црквене поезије, који означава врхунац Велике Четрдесетнице. У манастирима се поје на бденију, као што то и предвиђа Типик, а у парохијским храмовима у среду на повечерју.

Велики канон се на нашим семинарима поје на јутрењи, као што је у Триоду, али са многим скраћивањима, да се не би преступило време које је програмом предвиђено. Тако богослужење треба да почне у 8:00 и да се појање канона заврши до 9:30, да би се оставило времена и за остале делове јутрење и за проповед која је инспирисана каноном и која бива пре „Добро је хвалити Господа...". Из тог разлога пева се само по десетак тропара из сваке песме канона или целе 2 или 3 песме по избору. Праћење текста великог канона је прилично тешко, не толико због његовог смисла, колико због веома честог навођења личности и догађаја из Старог завета. Због тога је неопходно да студенти користе одређена помагала током појања, која срећом постоје у приличном броју.

Монашка јутрења је садржајем најбогатије богослужење од свих монашких богослужења. Јесте, наравно, и

прилично сложено, па зато тачно његово вршење не захтева само време, него и знање Типика и искуство. Скраћивања, која су била неминовна у парохијској пракси, непоправљиво су осиромашила ово богослужење, јер су чињена и чине се без довољно знања и искуства. Већина скраћивања се врши, углавном, на штету библијског елемента, са очигледном опасношћу губитка првобитне равнотеже између библијског елемента и касније, али популарне, химнографије. Али без обзира на то, и у парохијама је делимично сачувана древна лепота и, пре свега, генијална замисао тока и садржаја јутарње молитве Цркве.

д) **ЧАСОВИ** ('Ακολουθίες τών ωρών)

Постоје четири службе часова: 1., 3., 6. и 9. час. Сваки од њих је састављен од три псалма, тропара, трисветог итд., и једне молитве. Учешће свештеника је сведено на минимум, скоро искључиво на возглас „Јер је Твоје Царство..." после „Оче наш" и на благослов „Боже, сажали се на нас...". Часови се данас и у манастирима читају без појања. Чак се ни тропари који су инкорпорирани у часове не поју, него читају. Ово је, наравно, пример одређене деформације у пракси, што је, свакако, последица подређивања часова осталим великим богослужењима - јутрењи, вечерњи и самој литургији. У манастирима који држе тачнију праксу први час се спаја са јутрењом, трећи и шести се врше после кратког прекида, а девети час се спаја са вечерњом. У другим манастирима први, трећи и шести час се читају одмах после јутрење, а девети пред вечерњу, или се спајају сви заједно и у наставку се врши вечерња, као што је и превладало у већини манастира, као и у парохијским храмовима у току Велике Четрдесетнице. У парохијским храмовима се часови читају само у току Велике Четрдесетнице.

Првобитно су часови довођени у везу - не само формално, него и суштински - са часовима дана којима одговара сваки од њих, односно служени су у дотичне часове дана. Избор елемената који их сачињавају био је на основу двојних критерија - односно часа дана у који се врши молитва, и спасоносног догађаја који се догодио у тај час или га символизује. Тако се 1. час вршио у први час дана (око 7 сати ујутру - један сат после изласка сунца) и имао је као тему почетак дана, долазак чулне светлости и, у преносном смислу, долазак Христа у свет, „светлости истините". 3. час (9 сати ујутру) се доводи у везу са почетком дела људских и ниспослањем Светог Духа на дан Педесетнице, које се догодило у овај час. 6. час (12 сати, подне) доводи се у везу са средином дана и Распећем Господњим, које се догодило „око шестога часа" („ώρα ώσει εκτη).

И на крају, 9. час (3 сата поподне) се односи на крај дана и крсну смрт Господњу. Тако је молитва у ове кључне моменте дана имала и стварни и сотириолошки смисао. Њено одвајање од ових момената је одвело у формализам и суштински је припремило декаденцију ка којој, очигледно, данас иду часови.

Начин њиховог појања наравно да није био читање, као што је то случај данас. Псалми су појани антифоно по гласу тропара, било да су то били тропари часова, који се данас поју само у току Велике Четрдесетнице („Зајутра услиши глас мој..." - 1. час, „Господе Који си у трећи час..." - 3. час, „Ти си шестога дана и часа..." - 6. час, „Христе Боже, Који си у девети час..." - 9. час, било да је у питању тропар празника или светог који се празнује. Према томе, временски су много дуже трајали него што је то данас случај.

На вежбама из Литургике часови се врше у два њихова основна облика: у облику у којем се служе изван Вели-

ке Четрдесетнице и у свом древнијем облику, односно у оном у коме се служе у току Велике Четрдесетнице. У првом облику претходе светој литургији према манастирском чину, који се држи и у словенским Црквама. Значи, јутрењи се додаје 1. час и бива отпуст. После одређене паузе чита се 3. час и у наставку 6. час. Док трају ова два часа (3. и 6.), свештеник узима време и врши проскомидију.

У овом случају на предвиђеним местима службе чита се тропар и кондак празника или светог дана. Молитве часова не чита свештеник, него настојатељ у манастирима или чтец у парохијама. Читање часова пред свету литургију у принципу има за циљ пружање увида у службе часова, али служи и другим циљевима, као што ћемо видети у поглављу о светој литургији. Девети час се на нашим семинарима чита пред вечерњу, када је предвиђено његово вршење изван Велике Четрдесетнице.

У периоду Велике Четрдесетнице сва четири часа се, као што смо рекли, врше заједно у континуитету између јутрење и вечерње.

Програмом вежби предвиђа се једном годишње или једном у две године вршење само часова у време које је предвиђено програмом (8:30 - 10). Врше се према чину који је Типиком предвиђен за Велику Четрдесетницу, што значи са древним тропарима часова, које смо напред поменули, и тропаром пророштва и читањем из Књиге пророка Исаије на 6. часу. После три псалма читају се предвиђене катизме из Псалтира, на 9. часу се додаје Изобразитељна, о којој ће бити речи касније. Један од часова, углавном 9. да би били присутни сви студенти, врши се на древни начин, што значи да се три псалма певају антифоно по гласу тропара (осми глас, јер је тог гласа и тропар деветог часа).

На часовима не постоји појање да би се могло говорити о учествовању народа у њему. Али ако постоји тачна и унапред припремљена расподела, могу многи да учествују у читању, на чему би требало и инсистирати из много разлога.

Проповед би могла да буде пред отпуст или после читања пророштва на 6. часу, ако је у вези са дотичним читањем.

Сви часови имају исти поредак, али сваки од њих различит садржај. Њихов заједнички поредак је следећи:

„Пријите да се поклонимо..." (трипут)
Три псалма
„ Слава Оцу..." тропар
„Исада..."   богородичан
Прокимен
Трисвето - „Пресвета Тројице" - „Оче наш... "
Кондак
„Господе помилуј" (40 пута)
„У свако време..."
„Господе помилуј" (трипут)
„ Часнију од херувима... "
„Боже, сажали се на нас..."
Молитва часа.

Постоје и друге варијанте часова, али нису више у употреби.

Сем обичних (малих) часова, постоје и велики часо-

„Великим часовима" („Μεγάλες ώρες") се називају, и заиста и јесу велики по обиму и изабраном садржају, часови истакнутих дана литургијске године: **Великог Петка, навечерја Божића и навечерја Богојављења.** Следе

[17] „Велики часови" се код нас називају „Царски" (прим. прев.).

поредак обичних часова, који у поређењу и у односу на „велике часове" могу да се назову „малим". Међутим, по два псалма сваког часа (други и трећи псалам 1. часа и први и други псалам осталих) замењују се месијанским, који се односе на догађаје дотичног дана, а имају, наравно, и посебне тропаре и кондаке. Али оно што их нарочито разликује јесте појање, између прокимена и трисветог, трију самогласних стихира и три библијска читања (Пророштво, Апостол, Јеванђеље), која се, такође, односе на дотични празник. Током појања стихира бива кађење, „Алилуја" пред Јеванђеље се не поје, а Јеванђеље чита свештеник са царских двери.

Њихов првобитни облик јесу, како се чини, царски часови Великог Петка, а место порекла Јерусалим. Тамо, на Светом Гробу, су већ од IV века, према сведочанству Етерије, током целог дана појани месијански псалми, читана пророштва која се односе на крсно страдање Господње, и односни тропари, а читане су и новозаветне перикопе сличног садржаја. Овај неуобличени материјал је постепено ушао у строжије литургијске оквире, који су највероватније били већ формирана богослужења дневног круга јерусалимског Типика, и то, пре свега, часови. По угледу на царске часове Великог Петка касније су формирани слични часови и за навечерје Божића и Богојављења у оквиру покушаја уздизања ова два велика празника по моделу Пасхе. Приписивање ове три службе светом Софронију, патријарху јерусалимском (VII в.), је неосновано. Стихире и избор псалама, паримија и осталих елемената часова Великог Петка, у многоме надмашују исте елементе царских часова друга два празника (Божића и Богојављења), који их невешто подражавају.

Царски часови се не могу вршити у оквиру вежби из Литургике, зато што падају у периоде распуста. Добру прилику за индиректно упознавање са њима дају царски часови Педесетнице.

Царски часови Педесетнице су изум и дело ученог клирика Николе Малакса, протопрезвитера из Нафплија (XVI век). У издању Пентикостара из 1552. године, које је управо овај клирик приредио у Венецији, обухваћени су и царски часови Педесетнице, али изгледа да нису имали одјека у црквеној пракси. На основу тог издања издали смо их и ми у 9. свесци „Литургичких текстова". Седмица пред Педесетницу се обично поклапа са испитним роком, сем ако се Пасха не догоди рано или ако се школска година не продужи. У циљу истицања важности празника Педесетнице, што је имао у виду и Малакс, као и поводом славе параклиса Факултета, који је посвећен Светој Тројици, постоји нарочит разлог да се служе ови царски часови. Царски часови Педесетнице су већ служени и раније, а термин њиховог служења може да буде или петак пред Педесетницу, који је по угледу на Велики Петак одредио као дан вршења и њихов састављач, или пак четвртак (пред Педесетницу), да се не би изазивале компликације у програму предавања. Сви часови се врше заједно после јутрење, и по узору на царске часове осталих празника, на основу 9. свеска „Литургичких текстова".

Сем напред наведених служби царских часова, у рукописима се могу срести и сличне **службе царских часова за Велики Четвртак и за Велику Суботу,** али не постоје сведочанства о њиховој општој употреби.

Првовед на царским часовима може да се произноси после читања Јеванђеља на 9. часу.

ђ) ДВАДЕСЕТЧЕТВОРОЧАСОВНЕ БОГОСЛУЖЕЊЕ (Ἡ εἰκοσιτετράωρος ακολουθία)

Док је општежитељно монаштво генерално, углавном, усвојило систем смењивања молитве и рада, што се у пракси показало виталним, нису недостајали ни они који су били бескомпромисни, који су, буквално тумачећи речи апостола Павла „молите се непрестано" („αδιαλείπτως προσεύχεσθε") (1. Сол. 5, 17) покушали, било индивидуално, било колективно, да остваре овај идеал. Најзначајнији пример примене овог идеала јесте монах Александар (представио се у Господу око 430. год.), који је зато прозван „Неспавајући" („Акимит") („'Ακοίμητος"). Александар је достигао остварење овог идеала у оквиру братства свог манастира на Босфору, пошто га је поделио у шест хорова, који су, смењујући се дан и ноћ, непрестано вршили богослужење. Реч је о Манастиру Неспавајућих (Μονή τών' Ακοιμήτων). Типик овог манастира су почели да подражавају и други манастири. Постоје сведочанства да су све до XIII века постојали манастири са акимитским Типиком.

Богослужење у Манастиру Неспавајућих, како га је организовао поменути монах Александар, било је двадесетчетворочасовно. Имало је, дакле, службе часова чији је број био адекватан броју часова дана и ноћи. У три рукописа који су сачувани (Париски Nat. Gr. 331 из XI века, Манастира Лимонос у Митилинију 295 и Атински 15 из XII века), постоји служба 24 часа, у којој је очито сачувана пракса напред наведеног манастира или можда неког другог који је имао акимитски Типик. На основу ових рукописа извршена је рестаурација овог богослужења у 16. свесци „Литургичких текстова", тако да сада постоји могућност да се на неком од семинара одслужи један део ове службе. Ово богослужење је захтевало људе са нарочитом ревношћу, која је ретка. Зато и није опстало.

У манастирима у којима се одвијало непрестано богослужење, сем 24 службе часова постојале су и друге, које су покривале празнине које су се између појављивале, као што су међучасови, читање Псалтира, библијска читања и, наравно, богослужења која су била заједничка монашком Типику - вечерња, повечерје, полуноћница, јутрења и света литургија.

Аналогне тенденције увећавања броја богослужења, али без да се досегне апсолутни број и крајност акимита, имамо и у општем монашком Типику, додавањем, сем молебних канона, акатиста, и тд., и **служби међучасова,** односно пет богослужења која допуњују часове. Четири се додају првом, трећем, шестом и деветом часу, носе њихове називе и односе се на њихов садржај (међучас првог часа, међучас трећег часа, и тд.). Сваки од њих има по три псалма, тропаре, молитву часа, која је, после уметања међучасова, узета са краја сваког часа и стављена на крај међучаса. Три псалма сваког међучаса - укупно дванаест (3 X 4) - чини се да су били њихово почетно језгро. Познато је да су монаси аскете и келиоти имали и такозвану „службу дванаест псалама" („άκολουθία των δώδεκα ψαλμών"). Ово богослужење („служба дванаест псалама") је разбијено на четири тријаде, према броју часова и по чијем узору су се формирали међучасови као службе које допуњавају часове. Међучасови нису ушли у општу употребу, нити се срећу у многим рукописима. Данас поједини типици предвиђају њихово читање у одређене дане поста. О међучасу полуноћнице (двопсална служба за упокојене) већ смо говорили у параграфу о полуноћници.

Нешто слично представља и **свакодневно читање целог Псалтира,** које се још увек држи у хиландарској келији Светог Саве у Кареји (Света Гора). Из таквих окружења потиче један тип Псалтира који на крају сваке катизме има тропаре и молитве. То је такозвани **„Псалтир**

са молитвама" („Ψαλτηρίου μετ' Ευχών"). Овај Псалтир је сачуван у грчким и словенским рукописима, а постоји и неколико штампаних издања. Планирали смо његово издавање и у серији „Литургички текстови".

Други начин приступања захтеву непрекидног богослужења, али на индивидуалном нивоу, јесте **упражњавање монолошке молитве „Господе, Исусе Христе, помилуј ме" („Κύριε, Ἰησοῦ Χρίστε', ελέησόν με")** или „помилуј нас" („έλεησον ημάς") (тзв. Исусова молитва). Ова молитва је инспирисана Новим заветом, где се среће скоро дословно (Мт. 9, 27; 15, 22; 20, 30 - 31; Мк. 10, 47 - 48; Лк. 17, 13). Ових, у почетку, „пет речи" (према буквалном тумачењу места из 1. Кор. 14, 19: „волим рећи пет речи умом својим... неголи хиљаде речи језиком") увећано је додавањем и других речи, али је ова молитва остала кратка и лака за памћење и може се упражњавати у сваком моменту и часу дана и ноћи, у часове рада и починка, болести и путовања, а доступна је и писменима и неписменима. Реч је, ако логички расуђујемо, о дивном практичном изуму који служи свим овим свакодневним околностима, не расејава наш ум са многим мислима, препушта наше појединачне потребе великој л богатој милости Божијој. Изгледа да је ова молитва у почетку употребљавана као замена за богослужења дневног круга када није постојала могућност учествовања у њима. Тако имамо такозвани канон за путнике, који предвиђа изговарање неколико стотина пута ове молитве за одређена богослужења.

Изговарање ове молитве се, као што је познато, броји бројаницама. Оваква употреба Исусове молитве не само што је легална, него је достојна препоруке и за похвалу је. Међутим, замена богослужења Исусовом молитвом, онда када је могуће његово вршење, или њено упражњавање у време јавног богослужења, нарушава дух богослужења. Свето богослужење усклађује молитву и усмерава је Духом Светим у облику конкретних прозби, и, штавише, духовно храни верника и спрема га за спасење. Хришћанин се на богослужењу моли заједно са целом Црквом, речима црквених химни и молитава, слуша читања, пева и моли се са целом заједницом. Не затвара се у самог себе, него излази из себе да би се срео са браћом својом, са Господом Исусом Христом, и кроз Њега са Богом Оцем. (Месалијани су се молили непрестано, али су пали у јерес и били осуђени, зато што су индивидуализовали молитву и, у суштини, одрекли се Цркве и њеног богослужења које нас спасава Духом Светим.

е) ИЗОБРАЗИТЕЉНА (Ἡ ακολουθία *τών* τυπικών)

Изобразитељна је једно посебно монашко богослужење које се врши у наставку 6. часа, када је празнични дан, а у време Велике Четрдесетнице у наставку 9. часа.

У парохијама се служи само у току Велике Четрдесетнице, сем суботе и недеље, у наставку 9. часа и везује се за вечерњу. Исто тако, и на нашим семинарима врши се пред вечерњу или пред литургију пређеосвећених дарова, када су програмом вежби предвиђена ова богослужења.

Изобразитељна има следећи поредак:

102. псапам
145. псалам - „Јединородни... "
Блаженства
„Збор небески..."
Символ вере
„Попусти, отпусти..."
„Оченаш..."
Тропари
Молитва: „Свесвета Тројице, једносушна сило... "
„Да је благословено име Господње... "
33. псалам
144. псалам

У току Велике Четрдесетнице изостављају се два почетна псалма, тако да изобразитељна почиње појањем блаженстава са припевом „Сети нас се, Господе, када дођеш у Царству своме". Од тропара који се говоре први је „Преобразио си се на гори...", други је дана (понедељка, уторка, и тд.), трећи је светога коме је посвећен храм, четврти тропар је мученичан гласа из Триода, затим „Слава Оцу... Са светима упокој..." и „И сада... Заштитнице хришћана...".

Читач треба да их пронађе унапред да не би долазило до застоја у време читања.

Када се служи литургија пређеосвећених дарова не говори се „Оче наш".

Изобразитељна је нарочито интересантна са историјске и телетургијске стране. Пре свега, то је нека врста литургије без свештеника, односно говори се само оно што припада народу, што је предвиђено у литургији светог апостола Јакова (изобразитељна је јерусалимског порекла) са утицајима византијске праксе. Вршена је у монашким заједницама када је био одсутан свештеник као замена за свету литургију (отуда и назив „изобразитељна", што значи да изображава литургију) и за индивидуално причешћивање од пређеосвећених дарова. У старим рукописима има натпис „обред причешћа" („ακολουθία εις την μετάληψιν") и има мале молитве пре и после причешћа. Остатак причасна јесте стих „Приступите Њему и просветлите се...", древни причасни стих (Пс. 33, 5). Тако се објашњава и изостављање молитве Господње („Оче наш") када треба да се служи литургија пређеосвећених дарова. Подсвесно је остало да се сматра да изобразитељна представља (што уствари и јесте) удвајање литургије пређеосвећених дарова. Изобразитељна је опет, са своје стране, извршила утицај на формирање првог дела свете литургије, када се на њој поју 102. и 145. псалам и блаженства, према монашком чину.

Служење изобразитељне јесте једно тешко вежбање знања поретка, искуства и пажње. Прекидање 9. часа на одговарајућем месту, додавање три пута „Господе помилуј" и „Часнију од херувима...", „Молитвама светих отаца наших..." уместо „Боже, сажали се на нас...", избор тропара, изостављање или читање „Оче наш...", повратак на прекинуту службу 9. часа, захтевају искусног читача (и свештеника), као и пажњу.

ж) МОНАШКО БДЕНИЈЕ (Ή μοναχική αγρυπνία)

Врхунац монашког богослужења представља свеноћно бденије, односно богослужење које се врши целу ноћ, од првог часа ноћи до првих часова дана. Вршење овог богослужења је предвиђено за све велике празнике, Господње, Богородичне и спомене великих светих. Поједини типици предвиђају бденије и недељом. Монаси су увек преферирали ноћна богослужења и из аскетских разлога, али и због тога што је ноћ подеснија за молитву него испрекидано време дана. Уосталом, и Господ је дао такав пример, будући да је и Сам „проводио сву ноћ у молитви" (Лк. 6, 12).

Не постоји посебна служба свеноћног бденија. У њу се спајају уобичајена ноћна богослужења према следећем чину:

Пред бденије се служи 9. час, са којим се спаја мала вечерња празника. Следи трпеза и мала пауза.

Бденије, уствари, почиње повечерјем на коме се чита акатист (без канона).

Бива кађење целог храма.

Са „ Слава Светој... " почиње служба велике вечерње.

После молитве приклањања главе бива литија у нартексу храма.

Приликом враћања са литије поју се стиховње стихире.

„ Сада отпушташ " - тропари.

Благосиљање хлебова (петохлебница).

Чита се 33. псалам.

Поје се „Богати осиромашише... " (трипут).

„Благослов Господњи...".

Бива читање (полуноћница се изоставља).

Јутрења почиње према древном начину са: „ Слава на висинама Богу...".

Шестопсалмје и остало празничне јутрење, према пропису Типика.

На јутрењу се надовезује 1. час и бива отпуст.

После паузе чита се 3. и 6. час и служи се света литургија.

После литургије следи трпеза, са молитвама и благодарењима пре и после јела.

Свеноћна бденија се не служе у парохијама, сем у изузетним случајевима и не трају сву ноћ. Ни на нашим вежбама није могуће да се служи комплетно бденије, изузев ако студенти предузму иницијативу, као што се то и догађало више пута у прошлости. И тада кратко траје због часова наредног дана.

У последње време се у парохијама служе кратка бденија, обично од 9 сати увече до 1 сат после поноћи, или у унапред одређено време, или, што је уобичајеније, ванредно - за велике празнике. Свеноћна бденија у унапред одређене дане служе парохијским потребама, ако се промовишу као једна додатна прилика за богослужење, само да не буду на уштрб великог недељног сабрања. Не захтевају велики труд, будући да се завршавају скоро у уобичајено време које је предвиђено за одлазак на починак, а представљају олакшицу за младе који не уобичавају да устају рано. Оваква (кратка) бденија су и нека врста решења да се спасу празници који, будући да нису нерадни дани, налазе се у опасности да постану празници пензионера и незапослених. Уз мало труда запослени могу да одговоре и својим верским и професионалним дужностима, када им се са расуђивањем остави неопходно време за одмор. На иницијативу студената таква сабрања су се догађала и у ширем оквиру семинара из Литургике у празничне дане или суботом у току Великог Поста. На таквим сабрањима је вршена служба „у страху од земљотреса", парастос и поједине службе из претпразничне недеље светог Димитрија, о којима ће бити речи касније.

На овим малим бденијима има се на располагању отприлике онолико времена колико је потребно да се у парохијским храмовима одслуже вечерња, јутрења и литургија, које су спојене у бденије.

9. СВЕТА ЛИТУРГИЈА

1.УВОД

Света литургија је централна и најважнија света тајна Цркве, сам њен живот и раст и њено у Христу савршенство. Сви свештени обреди и тајне представљају припрему за учествовање у литургији и добијају у њој своју пуноћу. То је тајна Новог завета, нова Пасха, коју празнује народ Божији и кроз њу прелази из смрти у живот.

Литургија је установљена на Тајној вечери Господњој, на којој је Сам Господ, извршивши јудејску Пасху, предао свету тајну евхаристије, дајући Своје тело за храну и Своју крв за пиће, за освећење и спасење људи, „за отпуштање грехова и за живот вечни ". Ову свету тајну су примили и предали апостоли, и то наставља Црква „за спомен" Господњи „док не дође" (Лк. 22, 19; 1. Кор. 11, 24 - 26).

Господ је на Тајној вечери узнео такозвану архијерејску молитву (Јн. 17, 1 - 26), одржао поуку (Јн. 13, 31 - 16, 33) и заједно са ученицима „отпојао хвалу" (Мт. 26, 30), односно отпевао псалме који су били предвиђени да се поју за јудејску Пасху. На основу обрасца Тајне вечере (молитва - појање - поука - вршење благодарења - причешће) и праксе сабрања јудејске синагоге, што је наследила Црква, нови Израиљ, формирано је у апостолској и постапостолској епохи усмено предање вршења свете литургије од стране Цркве. Апостоли су заједно са јеванђелском науком предавали и начин вршења ове Тајне и спојеног с њом сабрања. Ово предање се, по Божијем промислу, раширило по свим местима, са локалним елементима и са духовним доприносом сваког народа према својим могућностима и предиспозицијама. Тако, када је у IV веку записано ово предање, произашли су различити текстови литургиЈа, који или носе име својих писаца отаца Цркве, или се, због своје древности, приписују апостолима оснивачима Цркава, од којих је почињало литургијско предање сваке локалне Цркве. Ти текстови су се развили кроз векове и попримили додатке или скраћивања током одређених периода. У основи су, међутим, остали верни првобитном предању и језгру које се искристалисало током IV и V века.

2. ЛИТУРГИЈСКИ ТИПОВИ

Литургије хришћанске васељене се распоређују по областима у породице, у такозване литургијске типове, на основу географских, али и унутрашњих елемената њиховог сродства. Сваки литургијски тип има једну или више литургија, па чак и целокупан систем богослужења, који се састоји од последовања светих тајни и других свештених обреда, богослужења дневног круга, каталога празника, итд. Значи, све ово што имамо у богослужењу наше Цркве, имају у сличној или различитој форми и друге области хришћанског света. Ради се о огромном богослужбеном богатству.

Литургијски типови се деле у две велике породице:

1. Источни литургијски типови и
2. Западни литургијски типови.

Источни литургијски типови се деле на:

1. Египатску литургијску породицу, која обухвата:
   а) Александријски литургијски тип,
   б) Коптски литургијски тип, и
   в) Етиопски литургијски тип.

2. Сирско-антиохијску литургијску породицу, која обухвата:

а) Западни сиријски тип или литургијски тип Палестине и Сирије,
б) Источни сиријски или халдејски литургијски тип Месопотамије,
в) Малабарски литургијски тип југозападне Индије,
г) Маронитски литургијски тип,
д) Јерменски литургијски тип, и
ђ) Византијски литургијски тип.

Западни литургијски типови се деле на:
а) Римски литургијски тип,
б) Амвросијански или медиолански литургијски тип,
в) Галикански литургијски тип Галатије,
г) Мозарабски литургијски тип Шпаније,
ђ) Келтски литургијски тип британских острва, и
е) Литургијски тип северне Африке.

Од свих ових литургијских типова највише су се раширили Византијски или Цариградски тип, који је превладао у целој Православној Цркви (богослужења дневног круга су, као што смо видели, јерусалимског порекла) и Римски литургијски тип, који је превладао у целој римокатоличкој цркви.

Од литургија ових литургијских типова на вежбама из Литургике упознајемо следеће:

1. Из Византијског литургијског типа:
а) Литургију светог Јована Златоустог,
б) Литургију светог Василија Великог, и
в) Литургију пређеосвећених дарова.

2. Из Сирско-антиохијског литургијског типа:
а) Литургију „Апостолских Установа",
б) Литургију светог апостола Јакова, брата Господњег,
в) Литургију пређеосвећених дарова.

3. Из Александријског литургијског типа:
а) Литургију светог Марка,
б) Литургију светог Григорија Богослова.

4. Из Јерменског литургијског типа:
а) Литургију светог Атанасија

5. Из Римског типа:
а) Римску литургију.

3. ЛИТУРГИЈА СВЕТОГ ЈОВАНА ЗЛАТОУСТОГ

Литургија светог Јована Златоустог, која је антиохијског порекла, са Златоустовом ревизијом и каснијом цариградском прерадом и развојем, због своје концизности налази се у најчешћој употреби од свих литургија византијског литургијског типа. Из тог разлога је предвиђено њено служење скоро сваког дана током године, изузев оних дана у које се, због њиховог покајног карактера, не дозвољава вршење радосне и пасхалне тајне свете евхаристије (као што су среда и петак сиропусне недеље, понедељак, уторак, среда, четвртак и петак свих недеља Велике Четрдесетнице и понедељак, уторак, среда и петак Велике Недеље), као и у десет најистакнутијих дана године, у које се врши литургија светог Василија Великог (навечерје Божића, 1. јануара, навечерје Богојављења, пет

недеља Велике Четрдесетнице, Велики Четвртак и Велика Субота).

Из саме ове чињенице се види колико је важан овај литургијски текст у пракси и животу Цркве. Из овога, опет, постаје јасно зашто на нашим семинарима обраћамо нарочиту пажњу на ову литургију и служимо је скоро на половини наших сабрања током године. Постоји и један практичнији разлог: ова литургија, због своје концизности, даје нам могућност да приликом њеног служења имамо јаснији увид у литургијске елементе из којих се она састоји, што би на литургији светог Василија Великог, због дужине њених молитава, стварало додатну потешкоћу. Уосталом, чин ових двеју византијских литургија је у потпуности исти. Оно што ћемо овде рећи важи за обе литургије. Нагласићемо све оне моменте који припадају само литургији светог Василија Великог.

Поредак обеју византијских литургија је следећи:

1. Почетак - „Благословено царство... "'.

2. Великајектенија.
3. Молитва првог антифона - возглас.
4. Први антифон - или 102. псалам.

5. Малајектенија.
6. Молитва другог антифона - возглас.
7. Други антифон — или 145. псалам.
„ Јединородни...".

8. Малајектенија.
9. Молитва трећег антифона - возглас.
10. Трећи антифон - или блаженства.
П.Вход са Јеванђељем („мали вход").
Молитва входа.
12. Входноје.
13. Тропари.
14. Кондак.

15. Молитва трисвете песме - возглас.
16. Трисвето.
17. Прокимен Апостола.
18. Читање Апостола.
19. Пева се Алилуја.
Молитва пред Јеванђеље.
20. Читање Јеванђеља.
21. Проповед.
22. Сугуба јектенија.
23. Молитва усрдног мољења - возглас. (-ψ < ^ν ; '
24. Прозбе за катихумене.
25. Молитва за катихумене - возглас.
26. Мала јектенија - „ Премудрост ".
27. Молитва верних ηρβα - возглас.
28. Мала јектенија - „Премудрост ".
29. Молитва верних друга - возглас.

30.Херувимска песма.
31.Вход са часним даровима („велики вход").
32. Прозбена јектенија.
33. Молитва приношења - возглас.

34. Целив мира.
35. Символ вере.

36.Апостолски благослов („Благодат... ")
37. Уводни дијалог.
- „Горе имајмо срца!"
- „Имамо их ка Господу".

- „Заблагодаримо Господу".
- „Достојно и праведно ".

38. Молитва анафоре.
- Пролог (Πρόλογος).
- Победничка песма (Ἐπινίκιος ύμνος).
- Анамнеза { Ἀνάμνησις).
- Епиклеза (Ἐπίκλησις).
-Диптиси (Δίπτυχα).
- Завршни благослов (Τελική ευλογία)
(„Ида буду милости... ").

39.Јектенија („Поменувши све свете... ").
40. (Друга прозбена јектенија).
41. Молитва пред „ Оче наш " - возглас.
42. Молитва Господња - возглас.
43. Молитва приклањања главе - возглас.
44. Подизање светог хлеба.
- Молитва уздизања.
- „ Светиње светима " („ Τα αγία τοις άγίοις").

45. Причастан.
- Разламање хлеба (Μελισμός).
- Испуњавање путира (Πλήρωμα ποτηριού).
- Топлота (Ζέον).
- Причешће клира (Κοινωνία κλήρου).
- „ Са страхом Божијим..."
(„Μετα φόβου 0εοΟ... ").
- Причешће народа (Κοινωνία λαοΰ).
- Благослов („ Спаси Боже... ")
(„Σώσον ό Θεός...").
46. „Нека се испуне... ".
47. „Примивши, божанске, свете... ".

48. Молитва благодарења - возглас.

49. Заамвона молитва.
50. „Нека је благословено име Господње... ".
51. Благослов („Благослов Господњи... ").
52. Отпуст.

У литургији се јасно разликују два дела:

а) Први део, који обухвата појање, читања и прозбе, јесте поучни део, и назива се „литургија речи" („λειτουργία τοΰ λόγου") или једноставно „сабрање" („σύναξις") (према горњем нумерисању од 2 до 29 и 32).
б) Други део, који обухвата вршење свете тајне евхаристије, приношење дарова, освећење и причешће, назива се „литургија тајне" („λειτουργία τοΰ μυστηρίου") или једноставно „евхаристија" („εύχαρ ιστία") (од броја 30 до 48). Остало су елементи из којих се састоји отпуст.

Раније су употребљавани појмови „литургија оглашених" („λειτουργία τών κατηχούμενων") и „литургија верних" („λειτουργία τών πιστών"), који представљају преводе латинских израза „missa catechumenorum" и „missa fidelium". Међутим, ови термини се сматрају нетачним и напуштени су и на самом Западу. Сва литургија је литургија верних. То што су литургији речи могли присуствовати и катихумени не значи да је то била њихова литургија. Реч „missa" значи „отпуштање", али је касније постала термин за целу литургију. „Missa catechumenorum", односно отпуштање катихумена, бивало је на свим литургијама после сугубе јектеније и молитве за њих (катихумене), која је следили после читања Апостола и Јеванђеља. „Missa fidelium", односно отпуштање верних, бива-

ло је на крају литургије, после причешћа. Ови погрешни термини су исправљени на Западу, где су настали, а остали су код нас.

Предмет Литургике обрађује веома интересантне теме које су везане за историју и развој свете литургије, као и њихов смисао.

У даљем излагању ћемо се дотаћи само појединих момената свете литургије, који се углавном тичу исправног и тачног њеног служења и њених варијанти у оквиру вежби из Литургике. Неке од тих варијанти имају за циљ држање тачности и рестаурацију исправног чина, тамо где постоји такав проблем, поједине циљају на то да се стекне увид у оне елементе предања који су данас престали да се употребљавају, док неке, опет, имају за циљ да представе оне варијанте које се јављају приликом вршења свете литургије аналогно празнику. Следићемо текст литургије према горњем поретку, на који ћемо се и позивати. Од примедби неке се тичу свештеника, неке ђакона, неке ипођакона, неке чтечева, неке појаца, а неке народа. И на крају, неке од ових примедби се тиЧу веома озбиљних питања, неке споредних, али све имају за циљ литургијску тачност, што је тема и суштинских елемената, али и детаља. На основу детаља, као што смо већ рекли, оцењује се знање богослужења и поштовање према предању.

I. СПАЈАЊЕ СВЕТЕ ЛИТУРГИЈЕ СА ЈУТРЕЊОМИ ЧАСОВИМА

Света литургија је потпуно независно богослужење. Не припада циклусу богослужења дневног круга, нити је иједно од њих припрема за литургију. Ова самосталност се види и из тога што је заузимала и заузима различито место унутар двадесет четири часа. Тако је у почетку служена после вечере, спојена са агапама. Касније је из разлога побожности претходила вечери. И данас се некад врши мало после поноћи, као на Пасху, некад ујутру, некад пред подне, а некад, опет, поподне, после деветог часа, односно после 3 сата (поподне). Време њеног вршења зависи од тога да ли је дан постан или радостан. У суштини, дакле, остаје стара схема њеног вршења пред трпезу, односно ручак или вечеру, с том разликом што трпеза долази после евхаристије и није заједничка, као на агапама, него је приватна. У монашким заједницама је још увек наглашена ова веза (литургије и трпезе). После литургије следи заједничка трпеза, која се не поставља у храму, него у специјалној за то просторији - манастирској трпезарији, која се налази, када место то дозвољава, у истој равни са храмом, у истој линији са светом трпезом. Када су радосни дани, односно када су Типиком предвиђене две трпезе (ручак и вечера), света литургија претходи ручку, а када је дан постан и када Типик предвиђа једну трпезу (само вечеру), литургија претходи вечери, па се зато служи поподне. Ова схема је очигледна и у редоследу богослужења која претходе светој литургији, односно ако је радостан дан претходи јој читање трећег и шестог часа, а у посне дане девети час и вечерња. У манастирима и у словенским црквама, где се Типик држи верније, тако бива и данас. У црквама грчког говорног подручја уобичајено је да се литургија надовезује на јутрењу, одмах после тропара. Изоставља се, значи, сугуба и прозбена јектенија и отпуст на јутрењи, као и часови. Тако се формирао погрешан утисак да је јутрења припрема за свету литургију. Литургија има свој сопствени припремни део - три антифона.

Када се света литургија служи поподне у посне дане (навечерје Божића и Богојављења, на Велики Четвртак и

Велику Суботу), тада се изостављају антифони и њихово место заузима први део вечерње. Овде имамо реално спајање вечерње и литургије.

Спајање са јутрењом је произашло из практичних разлога, да не би бивала два сабрања, него једно. И то је заиста остварено, али није било на корист ни једног ни другог богослужења, јер будући узајамно сажимане да би се оба ова богослужења могла одслужити за неко време које би било нормално за парохијске услове, оба су претрпела штету. Тако јутрења не само да је изгубила свој нормални завршетак, као што смо рекли, него се изоставља и читање Псалтира и библијских песама, а постоји и тенденција да канони буду замењени катавасијама. Литургија је претрпела највећу штету кроз ограничавање антифона, атрофију прокимена и алилујарија и изостављање сугубе јектеније и с њом у вези молитава за катихумене и двеју молитава верних са њиховим јектенијама. Недавне иницијативе, које су се појавиле у циљу наводног задовољења пастирских потреба, према којима се вршење литургије у радосне дане премешта на поподневне сате или увече, пред полуноћницу, нису предањске и неприхватљиве су.

На нашим вежбама света литургија се служи у време које нам даје програм, односно 8 : 30 - 10 (ујутру). Што се тиче богослужења која јој претходе примењују се следећи системи:

а) Литургија се наставља на јутрењу, после тропара, као што бива у грчкој парохијској пракси.

б) Спаја се са јутрењом, али после отпуста, што је, наравно, најисправније.

в) Литургији претходи читање часова према монашком и словенском Типику.

г) Литургији претходи „предчитање" из Старог завета, углавном Псалтира, или неког светоотачког текста према древном парохијском Типику. Ово бива углавном на литургијама других литургијских типова (светог Јакова, светог Марка, Апостолских Установа).

д) Пред литургију се поје полијелеј или богородични полијелеј, ако литургија бива у попразништву неког богородичног празника или ако је спомен светог који има избрани псалам. Овај начин попуњавања времена пред свету литургију увео је свети Симеон, архиепископ солунски (Ґ"1429).

II. УЗИМАЊЕ ВРЕМЕНА

Пред свету литургију свештеници и ђакони који ће служити „узимају време". Реч је о једној краткој молитви, која се састоји од трисветог, три умилитељна тропара, целивања четири главне иконе иконостаса док се говоре њихови тропари, молитве „Господе, пружи руку своју..." и отпуста. Узимању времена претходи метанија предстојатељу или епископском трону, а после отпуста чине дубок поклон народу.

„Време" се узима у присуству народа и испред олтара. Узимање времена унутар олтара потпуно је непредањско.

III. ОБЛАЧЕЊЕ ОДЕЖДИ

Облачење свештенослужитеља бива у скевофилакиону,[18] где се чувају одежде, а у параклису нашег Факултета (Теолошког факултета у Солуну, *прим. прев.),* иза олтара, где су, по узору на пастофорије старохришћан-

[18] Грч. „σκίυοφυλάκιον"- просторија где се чувају одежде, богослужбене књиге и друге потребне ствари за богослужење (прим. прев.).

ских базилика, предвиђене посебне просторије. Ове просторије су се, временом, утопиле у свети олтар, који тежи ка томе да се претвори у оставу свештених или, у сваком случају, корисних ствари. Ми смо на овај начин покушали да дамо један добар образац за подражавање.

Свештенослужитељи облаче одежде које су предвиђене њиховом степену и чину, употребљавајући првенствено одежде којима ми располажемо. Не облаче одежде оне боје која се њима допада, него оне боје коју предвиђа неписано предање - обавезно беле одежде током целог пасхалног периода, а виолет у време Велике Четрдесетнице. У случајевима када служи више свештеника сви облаче одежде исте боје, ако је то могуће, или бар сличне. Полихромија одражава лош укус и нарушава хармонију која би требало да постоји у богослужењу, док употребљавање одежди других боја од оних које су предвиђене за одређене периоде године значи непознавање предања или је сведок самовољности. И једно и друго је подједнако лоше.

IV. ПРОСКОМИДИЈА

Проскомидију врши свештеник пошто се обуче у пуно свештеничко одјејање. Ђакон стоји позади десно и ниједног тренутка се не удаљава одатле. Пази и подсећа свештеника на то шта треба да чини и говори исказима као што су: „Узми, владико", „Жртвуј, владико", и сл.

О просфори се старају студенткиње, а вино приносе студенти.

Према исправном старом чину тропар „Припреми се, Витлејеме..." на почетку проскомидије и речи „Дошавши звезда..." приликом полагања звездице, не говоре се.

Уместо овог другог говори се „Речју Господњом утврдише се небеса...", на шта алудира и ђаконов подстрек: „Утврди, владико".

На проскомидији се помињу и имена упокојених професора Теолошког факултета, која су записана у посебном диптиху.

Проскомидија се у древном чину вршила на херувици, пред велики вход. Ово је делимично сачувано на архијерејској литургији. На јерејској литургији се проскомидија још од IX века врши пре почетка литургије (према сведочанству светог Теодора Студита: „ή τελεία προσκομίδή εν τή αρχή γίνεται" - „потпуна проскомидија се врши на почетку"). Првобитно је вршена у току појања антифона, да би касније превладало да се врши пред „Благословено царство...". Када се света литургија врши у наставку јутрење, проскомидија се врши у току јутрење. Када се чита трећи и шести час или бива предчитање или се поје полијелеј, проскомидија бива током њих.

Свештеник треба да пази да не буде удвајања кађења. Крај проскомидије треба да се подудара са почетком литургије, тако да се кађење које се врши после проскомидије поклапа са оним које претходи светој литургији.

V. ТРАЈАЊЕ СВЕТЕ ЛИТУРГИЈЕ

Трајање свете литургије истиче се као проблем и сматра се обично од оних који не долазе у цркву као узрок недолажења народа на литургију. Ово су претеривања. Литургија је умерене дужине.

Сабрање, које у суштини бива једанпут недељно (сваке недеље) и на велике празнике, и које има највећи значај за духовни живот црквене заједнице, не би могло да буде краћег трајања него што јесте данас. Света литургија, заједно са проповеђу од 10 - 15 минута, траје отпри-

лике 1 сат и 30 минута. Оно што је чини дугом јесу дуге мелодије и немаран начин појања и појаца, али и свештеника и ђакона, који се сматра свечаним, али је у суштини узрок свих зала. На Светој Гори празничне литургије, на којима саслужује већи број свештенослужитеља, трају краће, зато што је ритам појања и произношења јектенија брз. На овај начин се задржава интересовање и пажња верника, и не долази до замарања.

Литургија нема потребу за скраћивањем, него, напрогив, захтева већу опуштеност приликом служења, и то не само због величине тајне, него и из разлога исправног вршења. Скраћивања и изостављања нарушавају њену структуру, која је формирана са великом пажњом, и кваре нормалан ток њеног вршења. На Светој Гори, као и другде где се исправно врши, па и на нашим вежбама, иако се ништа не изоставља од онога што предвиђа њен чин, литургија не прелази сатницу коју смо напред означили. Почиње тачно у 8 и 30, а завршава се у 10, сасвим опуштено одслужена, али са тачним ритмом.

Већ смо напоменули да је спајање литургије са јутрењом нанело штету и самој литургији. Овде првенствено мислимо на стварање погрешног утиска. Верницима се чини да „литургија" траје више од три сата. Чак и они који праве разлику између јутрење и литургије имају утисак, који је донекле тачан, да не знамо када почиње литургија, а кад се завршава јутрења. Ово је веома важно за данашњег човека који живи на сат и њиме регулише свој свакодневни програм и различите обавезе које има.

На нашим вежбама прилагођавање сатници није само ствар придржавања програма, него и доследности и литургијске деонтологије. Преступање сатнице до, највише, петнаест минута, може се толерисати, али када је у питању богослужење које је само по себи дуго, као што је литургија светог Јакова брата Господњег и пређеосвећених дарова, треба се постарати да почиње петнаестак минута раније.

VI. САСЛУЖИВАЊЕ

Свету литургију по правилу служи један свештеник уз обавезно учешће ђакона. Тако, у већини случајева, бива и на нашим вежбама. По икономији, на неки начин, у одсуству ђакона, служи је сам свештеник. У том случају свештеник говори и оно што припада ђакону, изузев речи које су упућене свештенику, као што је: „Благослови, владико", „Заповеди, владико", и сл. Ђакону, такође, припадају и речи „(Помени) и све оне које сваки има на уму и све и сва" („КαI ώυ έκαστος..."), којима се завршава ђаконово читање имена живих и упокојених из диптиха. Свештеник чита диптих на проскомидији, пред почетак свете литургије. Због тога речи „(Помени) и све оне које сваки има на уму и све и сва" (,Да! ών έκαστος..."), по правилу, не би требало говорити на литургији када је врши сам свештеник. Међутим, пошто се ради о једној побуди од виталног значаја, могла би, по икономији, да се задржи и на литургији коју служи сам свештеник. Уосталом, свештеник у том тренутку помиње одређена имена, што представља остатак старог места диптиха на светој литургији, и то прво локалног архијереја („Најпре помени, Господе, најсветијег патријарха нашег..."), тако да речи „(Помени) и све оне које сваки има на уму и све и сва" (,Да1 ών έκαστος...") нису неповезане са овим, него представљају њихов наставак (,',Εν πρώτοις... και *ών* έκαστος...").

Одсуство ђакона, што је постало правило у време турског ропства, имало је многе негативне последице по чин свете литургије, будући да су многе од њих постале правило. Као такве можемо навести премештање молитава, кађење од стране свештеника у време појања херу-

вимске песме, учествовање свештеника на великом входу, али о свему овоме биће речи касније.

Једном годишње на нашим семинарима имамо и литургију коју служи сам свештеник у циљу пружања прилике студентима да стекну увид у овај најуобичајенији начин служења свете литургије, али и да би се дао повод за одређене коментаре.

Служење свете литургије уз присуство ђакона не сматра се за саслуживање, те се зато на њој чува уобичајени поредак, без учествовања у појању свештеника и ђакона, што је случај са литургијама на којима саслужује више свештеника.

На нашим семинарима саслужује више свештеника када се служе древне литургије - Апостолских Установа, светог Марка, светог Јакова и Пређеосвећених дарова светог Јакова, да би се растеретио свештеник који началствује, због дужине молитава. У „Литургичким текстовима" је направљена подела материјала. Из истог разлога учествују и два ђакона.

На литургијама светог Јована Златоуста и светог Василија Великог понекад, на празничним литургијама, бива саслуживање, обично три свештеника и два ђакона, у циљу увида и коментарисања и овог начина. Редовно саслужују сви свештеници четврте године на литургији која се служи на крају школске године.

Приликом саслуживања свештенослужитељи сачињавају трећи хор (појање је хорско), поју входноје и учествују у појању тропара, кондака и трисвете песме. Молитве и благослови (иако теоретски све припадају началствујућем) деле се, уз старање да се главне молитве (првог антифона, входа, трисвете песме, пријежног мољења, друга молитва верних, „Нико од везаних телесним похотама...", „Чуј, Господе...", отпуст и, наравно, молитва анафоре) и главни благослови („Благословено царство...", благосиљање входа, „Благодат Господа нашег Исуса Христа...", „И да буду милости...", „Благослов Господњи...") се уступају началствујућем.

VII. АРХИЈЕРЕЈСКА ЛИТУРГИЈА

Архијерејска литургија се на нашим семинарима редовно служи на дан славе параклиса (Духовски понедељак), а ванредно током академске године. Водећу улогу, као што је и нормално, има архијереј, а свештеници и ђакони, који саслужују, следе чин који предвиђа архијерејска литургија.

Исто важи и за вечерњу, као и за свако друго богослужење на коме присуствује архијереј и предводи десни хор (грч. χοροστατεῖ). На светој литургији архијереј не предводи ,,χοροστατει", него служи.

Архијереја дочекују свештеници и ђакони испред улаза у храм, где облачи мандију и узима пастирски жезал. Клања се на средини храма, благосиља, док хорови поју „Ис пола ети, деспота" („На многаја љета, владико"), и улази у трон. Тада свештенослужитељи узимају „време" од њега и облаче одежде.

На вечерњи архијереј, када ,,χοροστατει", улази у храм после краја деветог часа, чита предначинатељни (103.) псалам, благосиља кађење на „Господе, завапих..." и вход, предводи појање химне „Светлости тиха..." и прокимена, чита „Удостој, Господе..." и „Сада отпушташ..." и благосиља на отпусту, док хорови поју „Тон деспотин ке архиереа имон..." („Владику и архијереја нашег...").

На јутрењи улази у току читања кондака и икоса, стоји на средини храма и слуша синаксар дана, благосиља, улази у трон и поје катавасију, „Часнију..." и ексапостилар (десне певнице). После појања прва два стиха хвалит-

них стихира узима „време" за служење, док певница тихо поје „Тон деспотин ке архиереа имон...".

У оба ова случаја хоростасије (грч. χοροστασία) (и на вечерњи и на јутрењи) на великој и сугубој јектенији помиње се име епископа који „χοροστατεῖ", а све благослове које предвиђа црквени чин даје он. На крају, свештеник говори „Молитвама светог владике нашег...", а архијереј одговара „Молитвама светих отаца наших...".

Према новијем обичају хоростасија архијереја је распрострањена и на свету литургију, премда то не предвиђа древна пракса. Архијереј, по правилу, или служи и началствује на сабрању, као икона Христова, или не присуствује званично у храму. Ако се, и поред тога, деси да архијереј „χοροστατεῖ" на литургији, примењује се све оно што важи приликом хоростасије на вечерњи и на јутрењи. Помиње се, значи, на великој и сугубој јектенији и на „Најпре помени, Господе...", даје предвиђене чином благослове, на „Све вас да помене Господ Бог..." приликом вршења великог входа додаје се и „Архијерејство твоје...", поје му се многољетствије приликом отпуста и обично дели нафору.

Толико, у најкраћим цртама, за наше студенте свештенослужитеље и наше појце.

VIII. УЧЕШЋЕ СТУДЕНАТА СТРАНАЦА

Наш Факултет има ту радост да има студенте или постдипломце и из других православних Цркава, и клирике и лаике. Њихово учешће на светој литургији и другим нашим сабрањима за нас представља појаву братске љубави у Христу, али истовремено и практично учење о васељенскости Цркве и, у Духу Светом, полиглосије у светом богослужењу. А и за њих је то задовољство и радост. Православни теолошки факултет Антиохијске Патријаршије у Либану био је од 1975. до 1979. године, због ратних догађања, премештен у Солун. Студенти који су били рукоположени у чин свештеника или ђакона саслуживали су са нашима, а лаици су заузимали леву певницу и појали на арапском химне свете литургије. Исто бива и са студентима клирицима из словенских земаља, Србије, Украјине, затим Мађарске, Кореје, итд.

Није једноставно да служе сами. Саслужују са нашим студентима-свештеницима, а возгласе који им припадају говоре на свом језику. Студенти-лаици могу да отпевају један до два припева на антифоне, „Христос васкрсе...", трисвету песму, итд.

На нашим вежбама су повремено служили и држали предавања клирици-професори православних богословских факултета из иностранства. Њихово присуство је било веома корисно за све нас.

IX. УЧЕШЋЕ СТУДЕНТКИЊА

Жене, као што је познато, немају, према предању Цркве, права да се рукоположе за епископа или свештеника, а институција ђакониса се изгубила. Женама се не дозвољава, на основу апостолске заповести (1. Тим. 2, 12), ни да проповедају на богослужењу. Исто тако, не улазе, као ни мушкарци лаици, у свети олтар.

Међутим, могу да учествују у појању и у читању Псалтира, као што бива у женским манастирима, или да прочитају један час, или један Апостол на јелеосвећењу. Штавише, дужне су да напишу једну проповед у седмом и осмом семестру, али ту проповед чита, у време свете литургије, неко од студената. Неке од најбољих проповеди које су изговорене на нашим сабрањима припадају перу неке студенткиње.

Наше студенткиње учествују и у другим послушањима која су везана за наша богослужења. Оне се брину о просфорама и старају се о чистоћи нашег храма, као и чистоћи и благољепију свештених одежди и покривача.

X. ЧИТАЊЕ МОЛИТАВА

Приликом вршења свих светих тајни Цркве и свештених обреда, молитве које узноси свештеник читају се гласно да би их чуо и народ. Апостол Павле истиче неопходност да и народ учествује „умом" у ономе што се говори, да буде свесно његово „Амин" и да се поучава „у вери" и назиђује Црква (1. Кор. 14, 1 - 25). Без обзира на то, већ у VI веку примећује се тенденција „тајног" читања литургијских молитава и молитава светог крштења. Реакција на овакав начин читања молитава позната нам је из 137. (174.) Јустинијанове Новеле која заповеда да се молитве говоре „гласом који ће да чује верујући народ" и потрепљује то Светим писмом и теолошким аргументима. На крају, превладало је тајно читање молитава само на литургији и молитава на вечерњи и јутрењи. Све остале молитве светих тајни и свештених обреда говоре се наглас, сем оних које се тичу само свештеника и представљају неку врсту његове исповести и његове молитве да буде удостојен да изврши одређену свештену радњу. Такве молитве јесу молитва пред врешење светог крштења и великог освећења воде, које се говоре док се произноси јектенија, и молитва „Нико од везаних телесним похотама..." на светој литургији. Ове молитве су увек читане тајно, док остале, које се тичу народа и бивају у име целокупне црквене заједнице, било је природно да се говоре гласно.

Врло је могуће да су технички, или пре практични, разлози допринели томе да се литургијске молитве читају тајно. Света литургија се служи у светом олтару, док је свештеник окренут према истоку, односно леђима је окренут према народу (у старини свештеник је био окренут према народу), са иконостасом који је већ био почео да се уздиже, и у храмовима, базиликама, које су биле великих димензија. У оваквим околностима било је тешко да се чују текстови који су се читали тоном обичног читања и још од стране људи који нису увек имали нарочите гласовне могућности или су били старци. Доказ да су ови разлози били узрок тајног читања молитава, а не теоретски (разлози), који долазе касније да оправдају оно што се већ догодило, јесте то што су под сличним околностима и молитве на вечерњи и на јутрењи, које се читају у олтару, имале исту судбину (односно, читају се тајно), док су, насупрот томе, молитве светих тајни, као што су крштење, миропомазање, брак, јелеосвећење, итд., будући да се читају изван олтара, остале да се читају гласно. И на светој литургији заамвона молитва, која се говори на средини храма, чита се гласно, док се молитве антифона, које имају сличан садржај, али се читају у олтару, говоре тајно.

У најновије време (изгледа већ од времена Коливара)[19] примећује се тенденција повратка најдревнијем предању у ширем контексту разбуктавања литургијског живота верника. Тако се молитве читају гласно да би и верници учествовали у ономе што се говори и да би разумели оно што се служи. Постојао је, као што је било и за очекивати, јак отпор и из једног додатног разлога, односно што су ову праксу потенцирали разни хришћански покрети.

[19] Покрет у XVIII веку у Светој Гори и Грчкој који се залагао за вршење помена упокојенима само у суботу, а не у недељу, за често причешћивање, итд., а представљали су га, између осталих, Макарије Нотар, св. Никодим Агиорит, и др. (прим. прев.).

Када се на вежбама из Литургике служе византијске литургије молитве се читају гласно, све сем молитве входа, молитве пред јеванђеље, молитве „Нико од везаних телесним похотама...", и молитава које се читају после причешћа, док се стављају честице у путир. Ово бива и из историјских разлога, али и из разлога поретка и образовног циља. Историјске разлоге смо већ поменули. Што се тиче разлога поретка, чињеница је да је тајно читање молитава изазвало премештања и ремећења поретка на светој литургији, што нарушава њену логику и свештенодоличну структуру.[20] И, на краЈу, из образовних циљева, да би студенти разумели садржај свештених текстова, и да би га сталним понављањима утискивали у своје памћење како би једног дана могли да поучавају народ и да га упућују у верске истине.

Молитве треба да се читају без претеране театралности, скромно и са свештеним благољепијем, и толико гласно колико је довољно да се чују. Увек се читају на свом месту, односно пред возглас који одговара свакој од њих.[21] Када се укључује одговор народа или нека црквена химна (као што је случај у молитви анафоре), свештеник

[20] И у црквенословенским служебницима имамо чест случај премештања молитава са оног места које им припада (а то је непосредно испред возгласа) у средину јектеније, премда сваки возглас чини једну нераздељиву органску целину са молитвом која му претходи, што се види и из њиховог садржаја. Примери тога су молитва верних прва, молитва верних друга, молитва приношења, итд. То је оно „ремећење поретка" о коме говори професор Фундулис (прим. прев.)

[21] У грчким служебницима и најновијим српским издањима, као што су: Архим. Др Јустин Поповић, *Божанствене Литургије,* Београд 1978; *Служебник,* Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1986; *Служебник,* Свети архијерејски синод Српске православне Цркве, Београд 1998, молитве су штампане непосредно испред возгласа, за разлику од црквенословенских служебника, о којима је било речи у претходној фусноти (прим. прев.).

наставља молитву када народ заврши појање. Исто бива и приликом служења других древних литургија које се служе на нашим вежбама. Међутим, молитве на вечерњи и јутрењи се говоре тајно, због тога што не постоји потпуна сагласност између молитава које произилазе из Типика певане службе и монашког богослужења. Понекад се на литургији светог Јована Златоуста следи уобичајена пракса, односно молитве се читају тајно, да би се на семинарима представио и прокоментарисао и овакав начин вршења свете литургије. Тада се литургијске песме, према најновијем начину, поју онолико колико је неопходно да се, колико је могуће, покрије читање молитава. Али се молитве никада не премештају на друго место.

XI. ВОЗГЛАСИ- ЈЕКТЕНИЈЕ

Молитве се готово увек завршавају тројичном доксологијом, коју свештеник произноси на један начин који није ни појање, али ни обично читање (грч. термин је „ἐκφώνως"). Отприлике на исти начин се говоре и јектеније. Претеривања треба да се избегавају. Храм није место где се демонстрирају гласовне и музичке способности и квалитети, него место служења Богу. Разлог сувише дугог трајања богослужења не треба тражити само у спором појању појаца, него и у свештеницима и ђаконима, који су дужни да дају добар пример и да одржавају ритам богослужења у границама озбиљности и свештенодоличности.

Возгласи и јектеније су се, због начина њиховог произношења, у литургијском развоју показали као јачи елемент од молитава, иако представљају само завршетак молитава. Тако, иако су се са тајним читањем молитава догодила многа њихова премештања, возгласи и јектеније су, углавном, остали на својим првобитним местима. Зах-

ваљујући њима (возгласима и јектенијама) можемо да рестаурирамо тачан првобитни ред ових текстова, иако ово понекад није могуће у потпуности. Класичан пример представља молитва трисвете песме на светој литургији: јектенија која јој претходи, иако у скраћеном облику, остала је на свом месту („Господу се помолимо..."), исто тако и возглас („Јер си свет Боже наш..."), али је молитва пренета на појање трисвете песме.

XII. ПОЈАЊЕ

У служењу двеју византијских, као и свих древних, литургија и вршењу светих тајни (крштења, миропомазања, брака), улога свештеника је примарна, не само теоретски, зато што је он вршилац тајне, него и практично - литургијски. Свештеник је, дакле, онај који се моли и молитва доминира на литургији, јер је чује народ. Приликом вршења свете литургије народ ћутећи слуша и одговара на позиве свештеника или ђакона са „Амин", „Господе, помилуј", Подај, Господе", „И са Духом Твојим", „Имамо их ка Господу", „Свет, свет...", и тд. Међутим, пази да не засењује појањем примарну улогу свештеника. После увођења антифона и трисвете песме у византијске литургије, појање се исцрпљивало у њима и у старим химнама, као што су алилујариј, херувика и причастан, које су покривале оно време за које је свештеник вршио одређене радње. Много касније су уведене и две друге химне - тропари, величање Богородице („Достојно јест...") и „Видесмо Светлост истинску..." после причешћа. Тенденција да се свештеничке молитве покривају спорим појањем, као и супротна тенденција, да свештеник скраћује или премешта молитве да не би био непокривен, тако да настаје „дисхармонија", јесу неке од погрешности које су последице тајног читања молитава. Појац је постао доминантна личност на сабрању, а свештеник споредна. Ова појава је потпуно небогословска и непредањска.

Ово покушавамо да исправимо на нашим семинарима. Народ - појци нека поју оно што припада народу: антифоне, тропаре, трисвету песму, алилујариј, херувику, „Достојно јест...", причастан и „Видесмо Светлост истиниту...". Све остало су одговори и треба да сачувају своју просту мелодијску форму, као што је случај на Светој Гори и у Великој Цркви, а не да се претварају у музичке композиције и ораторијуме.

XIII. БИБЛИЈСКА ЧИТАЊА

Читања на светој литургији и изван ње читају се рецитативно. То је предањски начин читања свештених текстова, који, сем што читање смешта у целокупну мелодичну климу богослужења, доприноси и томе да се текст боље чује и да буде упечатљивији. У рукописима Јеванђелистара, у Праксапостолима и Паримејницима, постоје знаци који регулишу начин мелодичног читања, односно где треба да се подиже и спушта глас, где да се праве мале или велике паузе, итд. Данас се мелодично читање упражњава према наслеђеном обичају, без икаквих знакова, те се зато често претвара у појање или лоше декламовање. Паримије се читају рецетативно, али интонацијом која се приближава читању, Апостол више рецитативно, а Јеванђеље још више. Постоји, дакле, једна усходна лествица ка читању Јеванђеља које представља врхунац.

Јеванђеље у свим случајевима чита свештеник, изузев на светој литургији, када се, очигледно због обима сабрања, уступа ђакону да би се прочитало са амвона. Имамо сведочанства која показују да је и у овим случајевима (на литургији) Јеванђеље читао свештеник из олтара или епископ са горњег места, а да је ђакон са амвона понав-

љао за њима стих по стнх свештеног текста. Апостол и паримије читају чтечеви. Институција чтеца се данас у нашим црквама полако губи, те зато читање често бива неодговорно и обично без претходног припремања.

XIV. ПОСЛУЖИВАЊЕ У СВЕТОМ ОЛТАРУ

Док се институција чтеца губи, за институцију ипођакона се може рећи да је скоро у потпуности ишчезла. Ипођакони се обично рукополажу пред почетак оне литургије на којој ће бити рукоположени за ђакона. Дакле, потпуна формалност. Овоме је у многоме допринела забрана брака ипођаконима од стране 6. канона Трулског сабора. У суштини, одлучујућу улогу су одиграле околности у којима је Црква живела током турског ропства, у којима није могла да опстане институција ипођакона. Обавезе ипођакона преузела су „деца олтара" или црквењак.

У нашем параклису увек послужују студенти (наизменично), руковођени од неког који је редовнији и искуснији. Облаче расу или стихар са укрштеним орарем, као ипођакони.

XV. ПРЕДКАЂЕЊЕ

Као што смо рекли и напред када смо говорили о проскомидији, светој литургији, као и свим светим тајнама, претходи кађење које чини свештеник. Ово кађење има смисао припреме и освећења простора, као и целог сабрања. Ако се света литургија служи у наставку јутрења, кађење бива на славословљу. Ако претходе часови, онда се кађење врши на крају шестог часа. Ако има предчитање или се поје полијелеј, тада се кади пред крај предчитања или појања полијелеја. Кади се жртвеник, а са царских двери иконе, храм и народ.

На архијерејској литургији кађење не бива на овом месту, него пред почетак архијерејске литургије, односно на входу, после уласка архијереја у олтар.

На литургијама на којима саслужује више свештеника, подражава се пракса архијерејских литургија, односно предкађење обично бива после входа, иако се литургијски не може оправдати. У овом случају нема кађења пред почетак литургије.

Ђакон или ђакони приликом предкађења, као и на херувици, заузимају место наспрам свештеника који кади часну трпезу и простор испред царских двери (солеја).

XVI. „БЛАГОСЛОВЕНО ЦАРСТВО..."

Овај почетни благослов свагда говори началствујући свештеник, правећи Јеванђељем знак крста на часној трпези (на антиминсу). Не подиже Јеванђеље, јер је то супротно предању.

На Пасху и током Светле недеље (као и у среду пред Вазнесење) одмах после овог почетног возгласа свештеник поје три пута „Христос васкрсе...", а хор поје завршетак тропара, затим га шест пута поју певнице (наизменично), док свештеник говори стихове „Да васкрсне Бог...", итд. Последње „Христос васкрсе..." певају по пола свештеник и певница. У току појања „Христос васкрсе..." свештеник кади около свету трпезу, жртвеник, а у време трећег „Христос васкрсе..." кади испред. У остале пасхалне дане од Томине недеље до уторка пред Вазнесење, „Христос васкрсе..." поје се трипут, једанпут свештеник и двапут хорови (певнице).

XVII. ВЕЛИКА ЈЕКТЕНИЈА

Велику јектенију или „мирну", по почетној фразиТ„У миру Господу се помолимо", говори најстарији ђакон.

Прозба „За благочестиве и православне хришћане" не говори се. Ова прозба је, из разумљивих разлога, током турског ропства заменила прозбу за цареве. Она не постоји у познатим рукописима ни у старим штампаним издањима.

Прозба за архијереја се говори у оном облику у коме се налази у свим Служебницима и Евхологијима: „За епископа нашега (име)...". Додавање речи „оца" испред „епископа" је непотребно. Ово важи и за „Најпре помени Господе...", као и за сва слична места.

Прозба за цара и војску треба да гласи овако: „За оне који су на власти и за христољубиву војску Господу се помолимо". Прозба „За сваку власт у нашој држави и за нашу христољубиву војску на копну, у ваздуху и на мору и за оне који чувају нашу отаџбину" у најмању руку је празнословље.

На сваку прозбу народ - певница одговара речитативно „Господе, помилуј". „Амин" се говори само после возгласа. На „Заступи, спаси... благодаћу Твојом" увек се одговара са „Господе, помилуј", а не са „Амин", као што то неки погрешно чине.

XVIII. АНТИФОНИ И ИЗОБРАЗИТЕЉНА

Антифони су постепено увођени у византијске литургије, прво је уведен трећи антифон, у време кога се вршио вход, да би касније била уведена и остала два (први и други), због светости броја три, али и да се покрије проскомидија, која је после њеног премештања са херувимске песме почела да се врши пред вход, у току појања антифона.

Три антифона јесу три васкрсна псалма који су се читали цели, са припевима, као што смо видели у певаној служби тритекта. Када је проскомидија, у свом новом облику, била пренета пред почетак литургије, читање псалама антифона је ограничено на три или четири стиха по избору из сваког од њих.

Ова три антифона са одговарајућим припевима јесу следећи:

1. антифон: 91. псалам („Добро је исповедати се Господу...").

Припев: „Молитвама Богородице...".

2. антифон: 92. псалам („Господ се зацари... ").

Припев: „Молитвама светих Твојих... ".

3. антифон: 94. псалам („Ходите, обрадујмо се Господу...").

Припев: „Спаси нас, Сине Божији... ").

У току трећег антифона бивао је вход, а као входноје свечано је појан 6. стих овог (94.) псалма „Ходите, поклонимо се...", са припевом који је исти као и припев трећег антифона „Спаси нас, Сине Божији...". Ови антифони су појани на свим литургијама, што значи и на недељним и на свакодневним, иако литургија увек има пасхални карактер.

Касније се догодила једна промена - не у псалмима, него у припевима, која је можда почела од недеље. Први припев је остао исти. Други припев је замењен трећим. Као трећи пак припев појан је васкрсни тропар или тро-

пар празнованог светог. Међутим, входноје, и стих и припев, остало је исто.

Тако имамо два типа антифона који су се употребљавали, и који се још увек употребљавају на Светој Гори. Први тип антифона називамо „древни", а други, да би се разликовао од првог, зовемо „млађи". Новији тип антифона је, да би ствар била јаснија, попримио следећи облик:

1. антифон: 91. псалам („Добро је исповедати се Господу...").
Припев: „Молитвама Богородице...".

2. антифон: 92. псалам („Господ се зацари... ").
Припев: „ Спаси нас, Сине Божији... ".

3. антифон: 94. („Ходите, обрадујмо се Господу... ").
Припев: Тропар.

За Господње празнике васкрсне псалме замењују месијански, који се пророчки односе на тему празника. Што се тиче припева, следила се друга схема, односно припев трећег антифона је био тропар празника. За входноје се узима један стих псалма трећег антифона.

Касније, по угледу на Господње празнике, установљени су специјални антифони и за Богородичне празнике. Међутим, већ је био заборављен исправан начин њиховог састављања. Стихови се обично узимају по избору, а входноје више није стих трећег антифона, него „Ходите, поклонимо се..." општих антифона.

На нашим семинарима употребљавамо све ове типове антифона: древне, новије, а у попразништву Господњих и Богородничних празника специјалне антифоне дотичних празника.

О изобразитељној је било речи када смо говорили о богослужењима дневног круга. У монашким срединама - почетак је највероватније био у Манастиру пресвете Богородице Евергетиде у Константинопољу - изобразитељна је, да се не би изостављала, инкорпорирана у свету литургију. Антифони, који нису били омиљени и уобичајени у монашком предању, одстрањени су, а њихова места су заузела два псалма изобразитељне (102. и 143.) и блаженства, као трећи антифон. Прва два псалма немају припев, док блаженства на недељним и свакодневним литургијама имају посебне тропаре из Октоиха, који се такође зову „блаженства", или се поје 3. и 6. песма канона светога који се празнује. Овај нови систем је захтевао много више времена од антифона, али то монасима није сметало.

Када је монашки типик ушао у општу употребу и у парохијама је учињен покушај да се да предност монашкој пракси и у погледу изобразитељне. Сматрало се да су антифони подесни за сваки дан, док је недељом наметнуто као нормална пракса појање изобразитељне. Међутим, ово се није показало виталним, због дужине коју је попримило ово богослужење, посебно када се литургија служи у наставку јутрење.

Рукописна традиција нам сведочи да је у периоду када је дошло до мешања монашког са креваним типиком било покушаја симбиозе ова два предања: псалми изобразитељне су се читали са припевима, први (102. псалам) је имао припев „Благословен си, Господе", други (143. псалам) је имао припев „Слава Оцу и Сину и Светоме Духу", док је припев блаженстава био „Сети нас се, Господе, када дођеш у Царству своме". Овакав облик изобразитељне у рукописима носи наслов „изобразитељна по чину Велике Цркве".

Једну другу варијанту изобразитељних, која се показала виталнијом, имамо у пракси словенских Цркава, у којима се изобразитељна поје у скраћеном облику, односно поју се по четири стиха из сваког псалма и сви стихови блаженстава, али без припева или тропара.

Све ове типове употребе изобразитељне на светој литургији употребљавамо наизменично, и то:

а) Изобразитељна са блаженствима, на које се поју тропари гласа из Октоиха.

б) Изобразитељна са блаженствима, на које се поју тропари треће и шесте песме канона.

в) Изобразитељна „по чину Велике Цркве".

г) Изобразитељна у скраћеном облику.

Са употребом антифона и изобразитељне свих типова тежи се ка томе да се стекне увид у једно толико богато и разнолико предање, које преживљава кризу. Данас се прва два антифона углавном сажимају у троструко понављање припева без стихова псалама, док је трећи антифон сведен на појање тропара (једанпут). Све ово се чини ради тога да се да довољно времена за извођење сложених мелодија, као што је „сила" трисвете песме, херувика, „Достојно јест..." и причастан, или за возгласе и јектеније. Једноставне народне мелодије антифона сматрају се недостојним пажње, а од стране „напредњака" заморним, због тога што се понављају припеви. Такође је био без успеха и нелогични покушај стапања псалама изобразитељне са припевима антифона, у циљу спасавања монашке праксе изобразитељне у парохијама, где је још упражњавало антифонско појање.

XIX. ВХОД СА ЈЕВАНЂЕЉЕМ

Вход или вход са Јеванђељем (термин „вход Јеванђеља" је погрешан) или, према најновијој терминологији, „мали вход" („μικρά εἴσοδος"), када се поју антифони бива на трећем антифону и, пошто се на кратко прекине његово појање, ђакон изговара речи „Премудрост, смерно стојмо!", а затим се наставља антифон са входним, тропари и „Слава и сада", као његов завршетак. Када се поје изобразитељна, вход бива на „И сада" блаженстава (богородичан), које се поје спорије.

Вход се не врши преко целог храма, него према старом чину, који се још држи у словенским Црквама и у Светој Гори, бива у предњем делу храма (око солеје). Молитву входа свештеник не говори у ходу, него пошто стане на средину храма. После молитве входа благосиља се вход и говори се „Премудрост, смерно стојмо!". На литургијама на којима саслужује више свештеника ђакон улази у олтар, полаже Јеванђеље на свету трпезу и кади свештенике који улазе. Тада, као што смо рекли, сви свештеници поју входноје и учествују у појању тропара, кандака и трисвете песме. А ако служе само свештеник и ђакон, не учествују у појању.

XX. ТРИСВЕТА ПЕСМА

Трисветој песми претходи молитва „Боже свети...", после позива од стране ђакона („Господу се помолимо"). Следи возглас „Јер си свет...". Свештеник у молитви тражи да се заједница удостоји да поје трисвету песму. Када се молитва говори у току појања трисвете песме долази до инверзије и у погледу прозбе и у погледу места возгласа, који некад претходи молитви, а некад долази иза молитве.

У току првог трисветог свештеници уз односни дијалог („Заповеди... - Благословен... - Благослови... - Благословен си...") одлазе на Горње место и остају тамо стојећи током појања трисвете песме, Алилуја и читања Јеванђеља, а седе за време читања Апостола и проповеди. У трону синтроноса седи само локални епископ, док свештеници седе са стране, десно и лево од трона, према чину. Само се свештеник који началствује креће испред свете трпезе у току појања Алилуја да благослови читача Апостола и кађење, да прочита молитву пред Јеванђеље и да благослови јеванђелисту, односно ђакона који ће прочитати Јеванђеље. У току читања Јеванђеља само он (началствујући) стоји на царским дверима, слуша, преузима Јеванђеље, полаже га на свету трпезу и враћа се на своје мето, где седи да чује проповед. После тога сви свештенослужитељи се враћају на своја места око свете трпезе.

Овај поредак се чува и када бива саслуживање или када служи један свештеник.

XXI. ЧИТАЊА

На нашим вежбама из Литургике обично се читају Апостол и Јеванђеље дана, сем ако нека од перикопа није одређена за тему проповеди, када се следи програм вежби из Омилитике.

Води се рачуна о томе да се полази од једноставнијих беседа и иде ка сложенијим. Дакле, бирају се перикопе које су погодне за проповед, и свагда у оквиру периода Јеванђелистара и Праксапостола, а у периоду Пентикостара из Дела апостолских и Јеванђеља по Јовану.

Читања бивају у средини храма, са налоња, и увек рецетативно.

Данас је постало општеприхваћено мишљење да на литургији треба да се чита и једна перикопа из Старог завета, као што је то првобитно и било. Премештање паримија са литургије на вечерњу у манастирима је прихватљиво. Међутим, у парохијама је народ лишен могућности слушања и тумачења Старог завета, будући да је веома мали број оних који долазе на вечерњу, док литургије спојене са вечерњом бивају у дане који нису погодни за поучавање. Ово питање је уврштено у каталог тема о којима ће се расправљати на будућем Великом Сабору. На нашим семинарима се, с једне стране, у циљу упознавања са старом праксом, а с друге, да би се припремио терен за поновно увођење праксе да се на литургији читају и одељци из Старог завета, на појединим литургијама чита и једна перикопа из неке пророчке књиге. Ово углавном бива када се догоди и спомен неког пророка, тако да се бира и перикопа из истоимене књиге, или на сам дан празника, или у дане попразништва, када се чита једна од три перикопе са вечерње. Као „прокимен пророштва" узимају се два стиха из неког псалма, који су, по могућности, у вези са празником. Избор перикопе треба да буде благовремен, а и одређивање читача који ће је прочитати треба да буде бар један дан раније да би имао довољно времена да је проучи. Исто важи и за апостолске перикопе, као и за сва остала читања.

XXII. БЛАГОСЛОВ ЧИТАЧУ И ЈЕВАНЂЕЛИСТИ

После читања Апостола и Јбванђеља свештеник благосиља чтеца и јеванђелисту. Стари начин благосиљања био је у оба случаја просто „Мир ти", које се говорило ниским тоном, пошто се није односило на заједницу, него само на оног ко је читао перикопе као „награда за труд", према светом Симеону Солунском. Однедавно превлада-

ва обичај да се благослов говори не само гласно, него и да се распростире на све вернике. Тако „Мир ти" на Апостолу постаје „Мир ти, читачу" и додаје се „и свему народу". Нема сумње да је додатак „и свему народу" потпуно неприхватљив и погрешан, пошто се благослов не тиче народа, него читача. Неколико секунди касније (ако се не поје Алилуја) народ се благосиља са древним благословом „Мир свима" пред читање Јеванђеља. Што се тиче речи „читачу", сем што је не потврђује предање, јесте и један трагичан пример куда може да одведе схоластицизам и произвољност и куда бивамо вођени када не поштујемо скромни поредак Цркве. Једно мало застрањење може да створи лавиринт претеривања и конфузију без преседана.

Такође и код благосиљања јеванђелисте древни чин предвиђа просто „Мир ти". Додатак „Мир теби, благовеститељу" је из истих разлога неприхватљив, као и поменути додатак код читања Апостола.

У појединим храмовима је уведена једна друга новотарија у циљу наводног улепшавања или истицања читања Апостола. Читач преузима Апостол од свештеника, који стоји на царским дверима, на „Сила" трисвете песме, а по завршетку читања поново му га враћа. Као аргумент наводи се то да је Апостол свештена књига, садржи перикопе из Светог писма, богонадахнуте текстове итд., и треба да се налази на часној трпези. Ово су погрешне теолошке измишљотине. Апостол је књига певнице, чтеца. Садржи антифоне, прокимене, алилујарије и причасне, односно елементе који се тичу народа, а не свештеника. Читач треба унапред да увежба читање Апостола да би се избегле грешке у читању, не само код своје куће, него и у време богослужења. По овој логици и остале литургијске књиге (Часослов, Псалтир, Триод), које садрже библијске текстове требало би да се чувају на светој трпези, која би на тај начин постала полица за држање књига. На свету трпезу се ставља само свето Јеванђеље, које је образац и символ Христа. Овакве антипредањске иницијативе довеле су до тога да је Апостол почео да се окива у сребро или злато, са представама апостола, Христа, Богородице, апостола Андреја, итд., а свештеници га полажу на свету трпезу, што је апсолутно недопустиво.

XXIII. АЛИЛУЈАРИЈ

Алилујариј је псалам који се чита са припевом троструког „Алилуја", које се поје по владајућем гласу. Алилујариј се поје после Апостола, као прокимен Јеванђеља на светој литургији и на другим богослужења, изузев великих (царских) часова. Циљ његовог појања јесте припрема за слушање светог Јеванђеља и покривање свештеникових радњи и молитава, које претходе јеванђелском читању, односно:

кађења,
молитве пред Јеванђеље,
благосиљања ђакона који ће прочитати Јеванђеље и
његовог одласка на амвон.

Псалми алилујарија се бирају на основу теме празника или теме којој је посвећен сваки дан у недељи. Четвртком се чита 18. псалам „Небеса казују славу Божију...". Никад нису читани сви стихови псалма, него три или више по избору, док ђакон не заузме своје место на амвону, када се прекида појање алилујарија. Псалам алилујарија, ако и није наведен у Апостолу, лако се проналази, зато што се обично наводи почетни стих.

Појање алилујарија је, из разлога журбе, ограничено само на појање троструког „Алилуја". Ово је изазвало ве-

лику пометњу у чину литургије. Све оно што се говори и чини пред читање Јеванђеља пренето је и бива у време читања Апостола, што омета његово слушање. Зато се намеће потреба васпостављања појања алилујарија у циљу уређенијег служења свете литургије, што се још увек и држи на Светој Гори, где се поје споро „Алилуја" и тада се врши велико кађење. На вежбама из Литургике се увек поје алилујариј.

XXIV. ПРОПОВЕД

Одмах после јеванђелског читања бива проповед. Ово место проповеди намеће како предање, тако и практични разлози. Проповед је увек бивала после читања Јеванђеља, као природни наставак речи поуке, која се у Цркви нуди народу Божијем као једна дијахронична целина: пророштво - апостолска проповед - јеванђеље - коментар и тумачење од стране савременог учитеља Цркве. Проповед, у свим својим облицима, било као омилија која директно тумачи прочитане одељке из Светог писма, било као реч која синтетички развија неку празничну, литургијску или другу тему која се тиче вере или етоса Цркве, зависи од светописамског штива. У сваком случају, дидактички део свете литургије захтева да буде завршен проповеђу. Стављање проповеди на крај литургије више изазива конфузију, него што доноси корист.

Изговор да тада још није сабрана целокупна заједница има основа, али онда би, из истог разлога, и Апостол и Јеванђеље требало да буду премештени на крај литургије. Сем тога, у овом предлогу подсвесно постоји обртање вредности: проповеди се даје првенство у односу на вршење свете евхаристије, пошто они верници који закасне јесте да губе богослужење, али зато стижу на проповед. А други аргумент, односно да се премештањем проповеди на причастан добија оно време које је потребно за појање причасна, и на тај начин се не одуговлачи трајање литургије, потпуно је антилитургијско. Причастан је органски елемент свете литургије, време корисно за припремање да би се приступило светом причешћу, а не мртво време за давање побожних поука. Ако свештенослужитељ и беседи, како то у принципу и бива, време причасна је за њега драгоцено и погодно само да се причести и да припреми причешћивање народа. А ако не беседи сам свештенослужитељ, тим још горе, јер се тиме проповед деградира у беседу за друге, а не, у првом реду, за свештенослужитеље, који не могу истовремено и да се причешћују и да слушају проповед.

Временско трајање проповеди на светој литургији, сем ретких изузстака, треба да варира између 10 и 15 минута. Прекорачење овог времена замара и изазива задржавање сабрања.

На литургијама нашег семинара из Литургике проповедају студенти четврте године на основу програма који се доноси у јуну претходне године. Проповед бива са налоња који се поставља на амвон и увек се чита, не зато што је ово идеалан начин поучавања, него да би беседа била течна и унапред припремљена, и првенствено да се беседник не ставља на муке да одмах, од првог беседничког корака, напамет произноси проповед.

Теме и врсте проџоведи су, такође, унапред одређене, тако да се даје целокупан увид у проповед, као што то захтева и теорија беседништва.

Беседе студенткиња, као што смо то већ и рекли, произносе студенти.

XXV. СУГУБА ЈЕКТЕНИЈА

Ова јектенија се никада не изоставља, као што је то, нажалост, превладало у парохијским црквама Грчке. У манастирима и у словенским црквама ова јектенија се увек говори. Сугуба јектенија је веома погодна за додавање специјалних прозби и помињање имена живих, болесних, браће која су у невољама и упокојених. На нашим семинарима се изузетно додају и имена нових дипломираних теолога нашег Факултета, који треба да положе заклетву („Још се молимо за слуге Божије..., нове дипломиране теолога нашег Факултета, за њихово здравље и спасење рецимо"), имена оних који се случајно разболе, новорукоположених, а постоји и стална прозба за професоре и студенте Богословског Факултета („Још се молимо за слуге Божије који уче и који се уче на нашем светом Факултету, за здравље и спасење њихово рецимо"), као и имена упокојених професора из диптиха („Још се молимо за блажену успомену и вечни покој душа упокојених слугу Божијих и да им се опрости сваки грех вољни и невољни").

На две прве и на последњу прозбу сугубе јектеније народ одговара са једним „Господе, помилуј", а на остале са три.

XXVI. ЈЕКТЕНИЈА И МОЛИТВА ЗА КАТИХУМЕНЕ

Уобичајено је да се и јектенија за катихумене изоставља у грчкој парохијској пракси, док се у манастирима и словенским црквама увек произноси. Као аргумент против произношења ове јектеније наводи се чињеница да данас не постоје катихумени, док јектенија и молитва претпостављају њихово присуство, да приступају, моле се, приклањају главе и излазе. Ово је тачно. Међутим, ово нису прозбе искључиво катихумена - оне понајмање припадају катихуменима („Оглашени, помолите се Господу") - него верника који се моле за катихумене („Верни, помолимо се за оглашене. Да их Господ помилује..., Да им открије..., Да их присаједини..."). Црква никада није неплодна. Увек има катихумене, било да они присуствују сабрању, било пак да су одсутни. За њих се молимо. Нарочито на једном теолошком факултету свест да постоје катихумени и да је њихова катихизација дело пастира и учитеља Цркве, што ће сутра бити садашњи студенти, јесте нешто неопходно и веома корисно. Јеванђелизација света није завршена.

Поједини, да би избегли анахронизам, модификују фразе које катихумене представљају као да су присутни, почињући од „Верни, помолимо се за оглашене", изостављајући прозбу „Оглашени, главе своје Господу приклоните" и њихово отпуштање. Овај труд је узалудан, пошто је јасно да молитва представља благосиљање присутних катихумена. Други, опет, ову јектенију говоре „тајно" (тихо). И ово је нелогично импровизовање. Јектенија за катихумене упућена је народу, а не Богу, док њено тајно читање не само што ствара неред у структури свете литургије, пошто се чита у току читања Апостола или појања херувимске песме, него њено изостављање повлачи за собом и изостављање сугубе јектеније и молитава верних. Ово се, нажалост, и догодило. Ово је први стадијум и леп начин њиховог изостављања.

На вежбама из Литургике јектеније за катихумене се никада не изостављају и из/других разлога, које смо напред навели.

XXVII. МОЛИТВЕ ВЕРНИХ

Две молитве верних на светој литургији представљају карику која спаја „литургију речи" са „литургијом тајне". Молитва за катихумене се зове „пред развијање антиминса", а прва молитва верних „после развијања антиминса". Свештеник развија антиминс на светој трпези током јектеније која уводи прву молитву. Ни пре, ни после. То је из разлога поретка.

У другој молитви верних васпостављено је исправно писање, које потврђују сви древни кодекси: „служе Ти" („λατρεύουσί σοι") уместо „служити Теби" („λατρεύειν σοι").

XXVIII. ВЕЛИКИ ВХОД

Вход са часним даровима, или према старијој терминологији „други вход" и према новијој „велики вход" („ή μεγάλη είσοδος"), праћен је појањем такозване „херувимске песме", према њеним почетним речима „Ми који херувиме тајанствено изображавамо...". Највећи део ове песме, све до речи „Као они који ће примити Цара свих", поје се спорије да би се покриле све радње које бивају до входа, а други део, после входа, брже. Најбоље је да постоји координираност између појања и свештеникових радњи, о чему треба да воде рачуна појци, односно прва текстуална целина, до речи „изображавајући", да покрива молитву „Нико од везаних телесним похотама...", друга - до „певамо", да покрива кађење и трећа - до „бригу", тражење опроштаја.

Речи херувимске песме „сваку животну" („πάσαν την βιοτικήν") исправљају се, на основу древних рукописа и древних превода, у „сваку сада животну" („πάσαν νυν βιοτικήν"). Што се тиче исправке фразе „као они који ће примити" у фразу „као они који су примили", када се ова фраза поје после уношења дарова, потпуно је погрешна. Херувимска песма се не односи само на уношење дарова, него на целокупну тајну која ће бити извршена у наставку. Херувика је нека врста входног, које се обраћа верницима позивајући их да оставе сваку животну бригу у свештеном часу служења литургије („сада") да би примили Цара који долази у евхаристији, а не хлеб и вино који нису освећени у време входа („као Цара великог Кога ћете примити кроз причешће", тумачи Теодор Андидон). Исто тако ни речи „и Животворној Тројици Трисвету песму певамо" не односе се на трисвету песму („Свети Боже..."), која се наводно појала у време входа, него на библијско трисвето („Свет, свет, свет, Господ Саваот..."), које ће се појати мало касније.

Ђакон у време вршења входа држи на глави свети дискос, а свештеник путир у висини својих груди. Према старој усменој традицији, коју су чували и држали стари свештеници, ђакон у време входа гледа испод дискоса, а свештеник изнад светог путира. У време входа ђакон и свештеник говоре „Све вас да помене Господ Бог..." и ништа више. Помињање имена врши само архијереј. То је његов диптих. Велики вход се врши по истој траси по којој и мали, о коме је већ било речи.

XXIX. ПРОЗБЕНА ЈЕКТЕНИЈА

На светој литургији, још од VIII века, двапут се произноси прозбена јектенија, ствар која се не догађа ни на једној другој служби. Произноси се на овом месту, односно после полагања часних дарова на свету трпезу, и после молитве анафоре. Историјски ово се тумачи као коегзистенција двеју традиција, које су се формирале после премештања прозбених јектенија са њиховог првобитног места, које је било пред отпуштање катихумена или пос-

ле две молитве верних. Прозбена јектенија се односи на живот и потребе верника после њиховог изласка из храма (анђео чувар, опроштај грехова, хришћански крај нашег живота). Њено првобитно место, које је после литургије речи, јесте последица тога што су после катихумена сабрање напуштали и верници који се нису причешћивали. Њено премештање после великог входа било је из истог разлога, а последица је и трепетног поштовања према входу са светим даровима, које се у међувремену развило. Они који се нису причешћивали одлазили су из храма после великог входа. Сличан разлог је проузроковао и другу традицију, која под утицајем литургије пређеосвећених дарова, која на том месту има прозбену јектенију, претпоставља остајање на литургији и у време освећења часних дарова и напуштање храма пред причешће.

Данас поједини ову јектенију произносе двапут, а неки једном или ниједном. Исправније је да се говори после великог входа, а да се изоставља друга прозбена јектенија (после освећења часних дарова). После освећења часних дарова једина тема је свето причешће, тако да убацивање прозбене јектеније на то место прекида континуитет овог дела литургије. На овом месту се, као и на литургији светог апостола Јакова, произносе само три прозбе после закључивања диптиха и позива на молитву („Поменувши све свете... помолимо се").

„За принесене и освећене часне дарове..."
„Да човекољубиви Бог наш..."
„Измоливши јединство вере...".

XXX. ЦЕЛИВ МИРА

Целивање народа на литургији данас се потпуно изгубило. Сачувано је само између свештеника када саслужују. Целивање се врши крстообразно и свештеници αεливају један другом руку, достојанствено, без журбе, и пре свега без претеривања у испољавању смирења.

Целив се покрива појањем псаламског стиха „Љубићу Те, Господе..." (Пс. 17, 1), споријим ритмом, онолико колико траје целивање. Када служи само један свештеник, па према томе нема целивања, одговор народа представља антиципирање исповедања вере, опет у контексту јединства вере и заједнице љубави, коју символизује целивање („Оца и Сина и Светога Духа, Тројицу једносуштну и нераздељиву").

XXXI. СИМВОЛ ВЕРЕ

Ђаконов позив који претходи Символу вере до половине се тиче затварања врата храма, као што је било у старини („Двери, двери", подразумева се „затворите", као и на литургији светог апостола Јакова: „врата (двери) затворите"), док се друга половина односи на Символ вере, према чијем произношењу се побуђује пажња народа („Премудрушћу пазимо"). Између ова два позива постоји тачка. Та два позива не представљају једну фразу.

Произношење Символа вере у манастирима бива од стране предстојатеља у име заједнице. У парохијама га произносе сва заједница, и ово предање још увек постоји у словенским црквама и на Западу, где се чак и поје. И у нашој отаџбини многи покушавају да оживе овај лепи древни обичај. Овоме помаже с једне стране хор, који га произноси ниским тоном да не би изгледало да га присваја, а с друге стране ђакон, који се на „Двери, двери... пазимо" окреће према народу и дискретно, покретима руке у којој држи орар, диригује Његово произношење.

„Благодат Господа нашег..." се у целини произноси са лицем окренутим према народу. Благослов се даје руком свештеника са познатим слагањем прстију, без држања воздуха. Ова пракса (држање воздуха приликом давања овог благослова) се појавила касније, када је свештеник почео да служи литургију сам, без ђакона, па је морао сам да стално маше рипидом изнад часних дарова, који су тада били откривени, да би одагнао инсекте. Свештеник није напуштао свете дарове током овог благослова, него се тек на речима „да буде са свима вама" окретао према народу и одмах се враћао за свету трпезу. Не постоји разлог за задржавање ове праксе.

Према старом усменом пропису, као што је и онај који смо већ поменули у погледу начина на који треба да се држе дарови на великом входу, приликом благосиљања на „Благодат...", као и приликом сваког другог благосиљања, свештеник не подиже руку изнад свог чела. То су стари свештеници сматрали за знак сујете и непристојности. Само приликом подизања часног крста на празник Воздвижења овај пропис је допуштао изузетак.

На речима „Заблагодаримо Господу" свештеник се клања Христовој икони. Ово није без разлога. Господ Исус Христос је „икона Бога невидљивога" (2. Кор. 4, 4), „Онај Који јесте". „Онај ко је видео" Христа „видео је Оца" (Јн. 14, 9). Молитве свете литургије, наравно (изузев молитве трећег антифона, молитве пред Јеванђеље, молитве „Нико ко је везан...", молитве „Чуј, Господе..." и молитве „Христе Боже наш, Ти сам јеси пуноћа Закона и Пророка...", које се упућују Христу) упућују се Богу Оцу, на Кога се односи и претходна фраза.

XXXIII. МОЛИТВА АНАФОРЕ

Молитва анафоре, централна и најважнија литургијска молитва, одувек је имала карактер дијалога између свештеника и народа. Одговори народа припадају молитви и представљају њен део (једно претпоставља друго).

Овај дијалошки карактер дужни су да поштују и свештеник и народ. Први ишчекује одговор другог, а други не претендује да покрије оно што говори први. Почиње дијалогом:

- „Благодат Господа нашег Исуса Христа...".
- „И са духом твојим".
- „Горе имајмо срца".
- „Имамо их ка Господу".
- „Заблагодаримо Господу".
- „Достојно и праведно".

Наставља се са дијалогом:

- „Достојно је и праведно Тебе певати... и говорећи"
- „Свет, свет, свет...".
- „Са овим блаженим Силама, човекољубиви Владико... на отпуштење грехова".
- „Амин".
- „А тако исто и чашу... на отпуштење грехова".
- „Амин".
- „Сећајући се дакле... Теби приносећи због свега и за све",
- „Тебе певамо... Боже наш".
- „Још Ти приносимо... и Приснодјеву Марију".
- „Достојно је ваистину... величамо".
- „За светог Јована... Истине твоје".
- „Господе, помилуј".
- „(Помени) и све оне које сваки има на уму и све и сва" „Και ών έκαστος... και πασών".
- „И све и сва".

- „И дај нам... векова".
- „Амин".

И завршава се дијалогом:
- „И да буду милости... вама".
- „И са духом твојим".

Исправно писање је **„приносећи" („προσφέροντας")** уместо **„приносимо" („προσφέρομεν").** Ово потврђују сви рукописи, а то захтева и сама структура молитве, као и смисао фразе. Часне дарове, према овој фрази, подиже ђакон, ако саслужује. Ако служи сам свештеник, онда он подиже дарове. Приликом благосиљања часних дарова свештеник благосиља показујући, крстообразно и са прстима у облику благослова, прво хлеб, а затим чашу, изнад дарова. На крају обоје заједно, опет на исти начин. Приликом благосиљања часних дарова стари свештеници су савијали фелон на десно раме због бојазни да не оборе путир или дискос.

Антидор се подиже (не благосиља се) одмах после „Особито..." и током појања ,Достојно јест...". После завршетка појања свештеник наставља „За светог Јована...".

После кађења приликом „Особито..." свештеник предаје кадионицу ђакону, а он, пошто оде иза часне трпезе, кади, тихо читајући из **диптиха** прво имена упокојених, а затим живих. „(Помени) и све оне које сваки има на уму и све и сва" („Και ών έκαστος...") представља завршетак његовог помињања.

„Достојно јест..." увек се поје другог гласа[22] и живо.

[22] У Српској цркви „Достојно јест..." поје се четвртог гласа (прим. прев.).

XXXIV. КЛЕЧАЊЕ

Наш положај на богослужењу не одређује наша лична побожност и расположење, него традиција Цркве, на основу смисла који даје сваком литургијском положају и сваком богослужбеном моменту. Тако приликом рукоположења ђакок савија једно колено, у знак делимичне благодати служења, а презвитер оба, у знак пуноће свештеничке благодати. Током Велике Четрдесетнице одређено је време и број поклона. За Возвдижење Часног Крста, такође. На вечерњи Педесетнице ђакон позива вернике када треба да клекну и да устану. Исто бива и у другим литургијским типовима. Тако на литургији „Апостолских Установа" имамо сличне позиве од стране ђакона („Ми који смо верни клекнимо") и на литургији пређеосвећених дарова светог Јакова („Опет, савивши колена, Господу се помолимо" - „У милости и љубави Божијој устанимо"). Богослужење је јавна молитва којом руководи Црква, за разлику од приватне молитве која је слободна од правила и регулисања.

На богослужењу, уопште, преферира се стојећи став у знак слободе деце Божије. Стојећи положај јесте положај оних који су слободни, док је клечање положај слугу. У име слободе којом нас је Христос ослободио (Гал. 5, 1) упућујемо наше молитве Богу и Оцу нашем. Стасидије наших храмова служе управо овом циљу, а верници на богослужењу или седе или стоје.

20. канон Првог васељенског сабора забрањује клечање у периоду Пасхе и недељом због васкрсног карактера ових дана. Оци Истока и Запада истичу да стојећи положај символизузје васкрсење из мртвих и спасење кроз Христа (уп. и 8. канон Петошестог сабора).

Нарочито света литургија, ма у који дан да се врши, има пасхални и васкрсни карактер. Ако је карактер дана

тужан и покајни, као што су то дани Велике Четрдесетнице, радосна тајна свете евхаристије се не врши. Само по себи је разумљиво да се клечање не слаже са овим. У византијском, као и у другим литургијским типовима, ђаконски позиви, који одређују који положај треба да заузме заједница приликом молитве, јасно говоре о усправном положају на главним моментима свете литургије, као што су Мали и Велики вход, читање Јеванђеља, Канон евхаристије и благодарење после светог причешћа („Премудрост, смерно стојмо", „Смерно стојмо, чујмо свето Јеванђеље", „Стојмо смерно, стојмо са страхом...", „Примивши божанске, свете, пречисте..., Христове Тајне, стојећи смерно..." на византијским литургијама, и паралелна места осталих литургија: „Стојмо смерно, стојмо побожно..." на литургији светог Јакова, „Ви који седите устаните" на литургији светог Марка, итд.). На основу ове писане и неписане традиције монаси никада не клече на светој литургији. Они силазе са стасидија и дубоко се клањају приликом освећења часних дарова, али никада не падају на колена. Исто тако и свештеници „моле се погнути", према најстаријем чину и прописима типика старих рукописа. Приликом освећења часних дарова и на осталим важним моментима канона евхаристије и свете литургије свештеници заузимају предањски положај који видимо и на византијским фрескама, на којима су у апсиди светог олтара представљени свети јерарси који служе. Управо такво значење имају и прописи старих рукописа „моле се погнути" или „говори погнут". Ово је доскора важило и за свештенике и за народ.

На Западу је током каснијег средњег века, у периоду општег незнања, уведено да се на литургији клечи, што је важило и за свештенике и за народ, да би се на један свима опипљив начин истакла важност одређених важних момената литургије. Овај обичај је извршио утицај на руску праксу, а преко ње, у новије време, и на нас. Најтрагичније у овом случају није то што клече поједини верници, па чак и свештенослужитељи, приликом освећења часних дарова, него што томе уче и дају подстрека учитељи Цркве, без обзира на свете каноне и дуговековну црквену традицију и праксу. Нашу личну побожност на богослужењу диктира литургијски поредак, а ми треба да се прилагођавамо ритму и начину заједничке молитве. Иначе, изазивамо неред и понашамо се самовољно, не потчињавајући се црквеном поретку и не трудећи се да схватимо његов дух, него уводећи нашу личну побожњачку или псевдопобожњачку праксу, која је страна нашем црквеном предању.

XXXV. ГОСПОДЊА МОЛИТВА

За заједничко произношење Господње молитве важи све оно што смо рекли за Символ вере. Ђакон треба да предводи народ у произношењу молитве „Оче наш...", што и јесте његова предањска улога, а не да у то време укршта орар, одвлачећи на тај начин пажњу народа.

XXXVI. УКРШТАЊЕ ОРАРА

Ђакон се пред свето причешће крстолико опасује орарем из практичних, али и символичних разлога. Не опасује се, као што смо већ рекли, на „Оче наш", него када уђе у свети олтар, после „Пазимо", а пре него што принесе свештенику топлоту на благослов. То се јасно види и из прописа старих рукописа. Исто тако, и у случају када саслужује више ђакона треба да се опасују у том тренутку. Овако опасан орар ђакон држи до момента када поново враћа дискос на проскомидију, или према древном чину у скевофилакион или ђаконикон, а распасује о-

рар на „Нека се испуне...", пред јектенију „Примивши божанске, свете, пречисте...".

Треба још напоменути да стари прописи предвиђају да и свештеник пред подизање светог агнеца на „Светиње светима" савија фелон на рамена, а поново га спушта на „У миру изиђимо", када треба да прочита заамвону молитву.

XXXVII. ЗА ТВАРАЊЕ ЦАРСКИХ ДВЕРИ

Затварање и отварање царских двери и навлачење завесе јесте један комплексан проблем, јер чини се да није свугде и свагда постојала уједначена пракса, нити се пракса парохија слагала са праксом манастира. Међутим, у недавној прошлости је и у парохијама била превладала монашка пракса, према којој се царске двери држе затвореним током највећег дела литургије, и отварају се само из практичних разлога. Да не улазимо у детаље, царске двери се отварају само на Малом и Великом входу, приликом кађења, читања Јеванђеља, као и приликом причешћа народа до заамвоне молитве. Отпуст бива испред, са затвореним дверима. Ђакони улазе на јужне двери, а излазе на северне. Када саслужује више свештеника и током Светле Недеље двери се држе стално отворене.

Исто тако и завеса на царским дверима била је навучена од Символа вере до причешћа народа, док су благослови из светог олтара давани кроз навучену завесу или пошто се завеса мало помери.

Као остатак ове старе праксе, која се још увек чува у манастирима и у словенским Црквама, остало је да се затварају царске двери или навлачи завеса током причасна, што се још увек практикује у одређеним, али не у свим, парохијским храмовима. Ово, спојено са символизмом васкрсења, који се придаје позиву „Са страхом Божијим...", може да се задржи као један виталан елемент. Исто тако и затварање царских двери приликом отпуста, који бива у средини храма, као што је уобичајено у манастирима, наглашава завршетак богослужења и може да се задржи и у парохијама. У манастирима свештеник даје отпуст и раздаје нафору са камилавком на глави.

XXXVIII. ПРИЧАСТАН

Причастан је један стих псалма, који се првобитно појао по узору на прокимене, док се читао псалам. Значи, на сваки стих псалма, из кога је био узет причастан, појан је стих - причастан, док су трајале припремне радње за свето причешће (разламање Агнеца, стављање честице ИС у путир, наливање топлоте), причешће свештенослужитеља и, у наставку, причешће верника. Причастан је, дакле, био химна која је покривала све ове моменте и која је прекидана када се заврши причешће. Разлика између причасна и прокимена се састојала у томе што је стих причасна имао припев „Алилуја". Приликом избора стиха причасна узимано је у обзир да се тај стих или пророчки односи на свето причешће и да представља подстрек за причешће, или, што је карактеристично за касније причасне, да се односи на празник. Други начин појања причасна био је да се причасни псалам поје антифонски, али без понављања припева, што се чини када се поје по претходном начину, него се после сваког стиха поје као припев „Алилуја". Сем псаламских причастана имамо и два случаја употребе светописамских места - причастан Богојављења је „Јер се јави благодат Божија спасоносна свима људима" из Тит. 2, 11, и причастан Преполовљења Педесетнице „Који једе меје тело и пије моју крв у мени пребива и ја у њему, рече Господ" из Јн. 6, 56. Имамо, такође, и причасне који нису библијски, него су узети из

одређене црквене песме, као што је причастан Пасхе „Тело Христово примите, извора бесмртнога окусите". Сви ови причасни имају као припев „Алилуја" и изгледа да се не читају са стиховима из псалама. За овај последњи - причастан Пасхе - сачувано је у рукописној традицији пет стихова који су преузети из одређене црквене химне, које употребљавамо на нашим вежбама током пасхалног периода:

„Тело Христово примите...

1. Велика је тајна Твога, Христе, Васкрсења.
   Тело Христово примите...
2. Добровољно си дошао на страдање, Бесмртни.
   Тело Христово примите...
3. Тада и ад сретнувши Те огорчи се, јер му је одузета власт над душама.
   Тело Христово примите...
4. Тада се обрадова и Марија мироносица, поклонивши се Богу испред гроба.
   Тело Христово примите...
5. Реците Петру и осталим апостолима да је васкрсао из мртвих Бесмртни.
   Тело Христово примите...

Постоје и причасни о којима сведочи традиција, али се данас не употребљавају. Такав је, на пример, случај са причасном „Као што чезне јелен за изворима вода, тако чезне душа моја Теби, Боже" (Пс. 41,1)·

Причастан је имао свој нарочит развој. Престао је да се чита цео псалам, тако да је остао само стих причасна, који се поје спором мелодијом, која има за циљ да задовољи естетске захтеве епохе. Будући да народ није често приступао причешћу, створио се утисак да причастан има за циљ да покрије само причешће свештеника. Када је на велике празнике велики број верника приступао светом причешћу, њихово причешћивање је почело да се врши после отпуста на литургији.

Развој причасна у наше време налази се у опасности. Будући да споре мелодије нису у складу са музичким укусом нашег времена, а њихово извођење захтева и музичко знање и гласовне могућности, појци су се окренули изналажењу излаза изван оквира предања. Тако се на причасну могу чути псалми, полијелеј, тропари, паралитургијске композиције, терирем, и много чега другог које је у вези или без икакве везе са светим причешћем или празником и што, ни у ком случају, није предвиђено типиком да се поје као причастан. Смртоносни ударац причасну задали су теолози премештањем проповеди на причастан. Штавише, пошто је учествовање у светом причешћу почело да се негује у већем степену, тако да недељом приличан број верника приступа пречистим тајнама, појање причасна се, из незнања, не наставља и у време причешћивања верника, него се то време оставља непокривено или се претерано понавља тропар Великог Четвртка.

Ако не дође до исправног суочељавања са свим овим проблемима, будућност причасна ће сигурно бити још гора него што је сада. На вежбама из Литургике покушавамо да се суочимо са овом ситуацијом и да промовишемо могућности очувања предања и обнављања овог лепог елемента свете литургије. Због тога:

а) никада се не проповеда на причасну нити уместо њега, из разлога који су наведени у параграфу о проповеди;
б) увек се поје причастан који је предвиђен Типиком, било спорим напевом било читањем његовог псалма као што је то било у старини;

в) антифоно се поју причасни псалми, нарочито на древним литургијама;

г) понекад се поју древни причасни који се данас не употребљавају;

д) појање причасна се наставља и током причешћа народа.

XXXIX. МОЛИТВЕ ПРЕД СВЕТО ПРИЧЕШЋЕ И БЛАГОДАРЕЊЕ ПОСЛЕ СВЕТОГ ПРИЧЕШЋА

Ради се, у суштини, о збиркама молитава које имају за циљ да се верници кроз њих припремају за свето причешће и да благодаре после причешћа. Молитве у рукописима, па чак и у штампаним издањима, показују релативну разноврсност, и зато их је некад више, а некад мање, што показује да су биле предвиђене да се употребљавају по избору. Ове молитве су се претвориле у неку врсту богослужења, са додатком псалама, канона и других тропара. Реч је о дивним приватним молитвама које се приватно читају пре и после причешћа, а чита их или група верника или монашка заједница. Важно је да се те молитве не читају на литургији, било да их чита сам свештеник у време причасна, било да их чита чтец пре и после светог причешћа за целу Цркву. У првом случају изазива се непотребно одуговлачење трајања причасна, док се у другом случају литургија црквене заједнице претвара у приватну пијетистичку молитву. Света литургија, онако како је формирана у предању Цркве, јесте комплетна служба. Литургија у свом тексту има инкорпорирану и припрему за причешће (молитва пред „Оче наш", Господња молитва, молитва приклањања главе) и благодарење после светог причешћа (молитва „после причешћа свих"). Оци су сматрали да је ово довољно, па и ми ово треба да сматрамо довољним у време свете литургије. Приватно нека се употребљавају ове предањске молитве, и то онолико колико жели душа сваког верника.

XL. СВЕТО ПРИЧЕШЋЕ

Причешћивање се врши према утврђеном чину после позива „Са страхом Божијим...". Оно није споредна радња да би се премештало после отпуста, или да се говори „Спаси, Боже, народ Твој..." и да се наставља јектенија и остатак свете литургије, а да за то време свештеник или ђакон причешћује народ са царских двери или споредних олтарских двери. То су нечувене и непобожне ствари, које су недопустиве и које нарушавају поредак и благољепије литургије. Ово се не може оправдати, ма колики да је број оних који се причешћују. Боље је да они који имају неодложне послове напусте богослужење, него да бива ово светогрђе, јер се заиста ради о светогрђу. Свето причешће јесте синоним за свету евхаристију. То је најважнији моменат за сваког верника и за целу Цркву, која се храни хлебом живота и чашом спасења. Због тога, када се предвиђа да ће бити велики број причасника, њихово причешћивање треба да се правилно организује: да се наставља појање причасна, да се обезбеди више путира како би могли да причешћују сви свештеници и да се осигура савршени ред и благољепије. Свети канони забрањују ђакону да причешћује у присуству свештеника, али када је у питању велики број причасника може, по икономији, да причешћује и ђакон, ако нема других свештеника да помогну.

У уобичајеним околностима народ причешћује увек први по чину свештеник. Један или двојица ђакона стоје око њега и помажу. У време причешћивања народа наставља се, као што смо рекли, појање причасна. Верници, као и свештеници, причешћују се само од агнеца, јер се,

по учењу отаца, само агнец, а не и честице, освећењем претвара у тело Христово. Када се предвиђа да ће велики број верника приступити светом причешћу, у свети путир се ставља само агнец, а не и честице.

Приступање светом причешћу је веома озбиљно, али и веома осетљиво питање. Наша заједница зна како се треба поставити према овом питању. Зна да се света литургија служи да би се причестили верници „на отпуштење грехова и на живот вечни", „да живот имају и да га имају у изобиљу" (Јн. 10, 10). Зна да, према исправном предању и древном чину, не би требало да се причешћују само они који имају забрану од духовника. Касније је, углавном због људске немарности, дошло до извртања овог поретка. На крају, познато је да су у XVIII веку светогорски монаси, који су били просвећени Духом Светим и били верни предању, такозвани Кољивари, учили и много учинили да верни народ Божији поново пронађе пут повратка предању Отаца. Од тада је постигнут велики напредак. На нашем Теолошком факултету би приступање светом причешћу требало да подсећа на добра времена древне Цркве. У овоме треба да помогну и духовници наших студената.

XLI. „НЕКА СЕ ИСПУНЕ"

„Нека се испуне..." је химна која је, према сведочанству Пасхалне Хронике, уведена у свету литургију 624. године, у време патријарха Сергија. Њено увођење није било извршено без претходног проучавања. Насупрот томе, њено изостављање из грчке парохијске праксе је било непромишљено, док се у манастирима и у словенским Црквама ова химна чува. То је химна која има за циљ да свештенослужитељима да довољно времена да са благољепијем и доличношћу пренесу остатке часних дарова и свештене сасуде са свете трпезе на проскомидију, или у древности у ђаконик, и да се врате за часну трпезу, а ђакон на своје место, без да говоре у ходу, и зато често погрешно, „Примивши божанске, свете...".

„Нека се испуне..." увек се поје на литургијама које се служе на вежбама из Литургике.

XLII. ОТПУСТ

Свештеник говори отпуст (отпушта народ) испред царских двери и с камилавком на глави. Ђакон не одлази у олтар после „Господу се помолимо", него остаје поред свештеника све до „Молитвама светих отаца наших...". Царске двери се затварају.

Отпуст има леп облик дијалога између свештеника и народа на свим богослужењима. Тако је формулисан и у „Литургичким текстовима" и треба да се држи; не смемо допустити да нас у том моменту обузима некаква неоправдана журба.

„Велики" отпуст на светој литургији има конкретан једноставан облик. Будући да се врши напамет, трпи утицај молитве „Спаси, Боже, народ твој..." са јутрење и неумереног побожњачког додавања речи или имена светих, што нарушава његов озбиљан и једноставан облик који је првобитно имао. Нарочито треба пазити када се ради о Господњем празнику, ако је празник или попразништво, и у помињању светога дана са свим придевима који, према црквеном обичају, прате навођење његовог имена, на основу категорије којој припада.

Сви отпусти се завршавају фразом „као благ и човекољубив" („ώς άγαθός και φιλάνθρωπος"), која се налази у сагласности са два претходна оптатива „да нас помилује и спасе" („έλεήσαι καΐ σώσαι"). Израз „и милостив Бог"

(„και ἰλί-ήμωῖ' Θεός") је каснији додатак који нарушава хармонију текста.

ХиП. РАЗДАВАЊЕ НАФОРЕ

Свештеник раздаје нафору са оног места са кога је изговорио отпуст, при чему не треба да скине део одежди, као што то понекад у пракси бива.

Црквени чин предвиђа да се у време раздавања нафоре читају псалми 33. („Благосиљаћу Господа у свако време...") и 144. („Узносићу Те, Боже мој, Царе мој..."), по узору на причастан на литургијама пређеосвећених дарова, а делимично и на петохлебницу. Изгледа да се некада овај псалам појао. Можда је појан и 112. псалам („Хвалите, слуге, Господа..."), ако се прихвати да је „Нека је име Господње благословено од сада и до века" (2. стих), које се данас поје, остатак првобитног његовог појања. Међутим, читање ових псалама у парохијским црквама није најсрећније решење да се покрије бука коју изазива кретање мноштва народа, па је зато и престало да се упражњава. Много боље решење је да се поје катавасија оног периода у који се служи света литургија. Све катавасије су одабрани химнографски текстови и прате празник и литургију на најбољи начин. Из разлога што се поју рано Ујутру (на јутрењи), мали је број оних који уживају у њиховом садржају. Штавише, већина катавасија има богородични карактер, што одговара богородичном символизму који је дат нафори. Могу да се поју бржим темпом, у ритму који одговара кретању народа, или спорије, са дивним древним распевима, као једна прилика давања часа члановима хора.

4. ЛИТУРГИЈА СВЕТОГ ВАСИЛИЈА ВЕЛИКОГ

Света литургија светог Василија Великог је велика и званична литургија византијског литургијског типа, која се првобитно служила на велике празнике и недељом. Њена употреба је, због њеног обима, ограничена на навечерја кајвећих празника, односно Божића, Богојављења и Пасхе, на Велики Четвртак, као дан у који је установљена света евхаристија, на 1. јануар, када се врши спомен њеног састављача, и у пет недеља Велике Четрдесетнице. Некада је служена и на Педесетниду, Преображење и Воздвижење часног Крста. У појединим светогорским манастирима још увек се служи на празник Воздвижења Часног Крста.

На нашим семинарима из Литургике ова литургија се обично служи два до три пута годишње, пред Божић и пред почетак употребе Триода, у перспективи њене употребе на Божић и током Велике Четрдесетнице.

Наша намера је упознавање и директан контакт са овим дивним и теолошки богатим текстом, који се сматра за најлепше штиво литургијске књижевности. Међутим, дужина њених молитава не дозвољава употребу 102. и 145. псалма, блажене, итд., што би још више одужило њено трајање.

Већ смо напоменули, када смо говорили о литургији светог Јована Златоуста, да Василијева литургија има исти поредак као и Златоустова, исте јектеније и исте возгласе, а да се разликује само у погледу молитава, и то од молитве за катихумене и даље, што и представља првобитно језгро обеју литургија. Односно, у односу на поредак литургије светог Јована Златоустог, који смо напред навели, литургија светог Василија Великог се од ње разликује у елементима који су наведени под бројевима 25, 27, 29, 33, 38, 41, 43, 48 и 49. Возгласи су идентични, као

што смо већ и рекли, изузев речи установљења („Узмите, једите... Пијте из ње сви..."), којима претходи фраза „Даде својим светим Ученицима и Апостолима рекавши". Уместо „Достојно јест..." поје се „Теби се, Благодатна, радује...". У 12. свесци „Литургичких текстова" паралелно смо издали обе ове литургије.

Што се тиче заамвоне молигве, древна пракса је прилично конфузна. Новија пракса преферира молитву „Жртву хвале..." (Ο θυσίαν αίν^ως...), док најновија парохијска пракса нагиње ка заједничкој молитви обеју литургија „Господе, Ти благосиљаш оне који Тебе благосиљају...". Обе ове молитве су новији додаци у литургијама, и с обзиром да се остале молитве читају тајно, Василијева и Златоустова литургија се спољашње разликују само у заамвоној молитви, спорим напевима (велико „Свет, свет..." и „Тебе појем..."), у речима установљења „Даде својим светим..." и у химни „Теби се, Благодатна, радује...". На Светој Гори се на литургији светог Василија Великог увек, као заамвона молитва, говори „Жртву хвале...". Ово је најпожељније. Прописујући да се наизменично врше ове две литургије, Црква је имала и има за циљ да се на овај начин избегне презасићеност од сталне употребе истог текста. Овај циљ се данас испуњава само у погледу свештеника, пошто се молитве говоре тајно. Зашто да не искористимо прилику коју нам пружа двострука традиција заамвоне молитве, да будемо доследни циљу Цркве бар у погледу ове молитве?

На литургији светог Василија Великог учињена је једна теолошка интервенција на најважнијем моменту канона евхаристије, односно на призивању Светог Духа. Ова корекција се среће у новијим рукописима и у појединим штампаним издањима. Та корекција се састоји у интерполацији фразе „Претворивши их Духом Твојим Светим" („Μεταβαλών τω Πν^ύματί σου τω άγίω") приликом трећег благосиљања, која је преузета из литургије светог Јована Златоустог. Сем тога што је интервенција и исправљање текста који је несумњиво написао сам свети Василије противна свакој логици, овај додатак и филолошки квари овај сјајан текст, понављајући оно што је већ речено и проузрокујући несклад у синтакси. Тачно је да речи „Изливеном за живот света" („Το έκχυθέν...") литургије светог Василија Великог не покривају трећи благослов, али ни речи „претворивши..." Златоустове литургије немају никакве везе са трећим благословом. Теологија је дужна да поштује текстове и да их тумачи са смирењем, поготово када имају аутора калибра светог Василија Великог и када су освећене у хиљадупетстогодишњој литургијској пракси. Нисмо православнији од наших Светих Отаца.

5. НЕПРОМЕЊЉИВИ И ПОКРЕТНИ ЕЛЕМЕНТИ ВИЗАНТИЈСКИХ ЛИТУРГИЈА

Већ смо поменули да се две византијске литургије (Златоустова и Василијева) служе наизменично у циљу очувања извесне равнотеже између непромењљивости и разноврсности у служењу свете литургије. Непромењљивост има за циљ да се олакша служење литургије и учествовање у њој, док се разноврсношћу избегава монотонија и навика.

Тако се света литургија служи у два облика. Када би их било више долазило би до конфузије, док би само једна проузроковала презасићеност.

Сама тежња за комбиновањем непромењљивих и покретних елемената постоји и у оним елементима литургија у којима одређену улогу има и верни народ, с обзиром да се наизменично служење литургија углавном тиче улоге

свештеника. Антифони, тропари блаженстава, тропари, трисвета песма, алилујариј, песма Богородици и причастан, као, наравно, и Апостол и Јеванђеље, представљају промењливе елементе, који се налазе у зависности од празника литургијске године и владајућег гласа (блаженства - тропари) и сл.

Већ смо говорили о посебним антифонима Господњих и Богородичних празника. На литургијама великих Господњих празника, на које су некада вршена крштења, уместо трисвеге песме поје се „Ви који се у Христа крстисте...", а на празнике часног Крста химна „Крсту Твоме се клањамо, Владико...". Прокимени и стихови алилујарија се мењају. Читање Јеванђеља и Апостола следи свој распоред. На Господње и Богородичне празнике уместо „Достојно јест..." поје се ирмос 9. песме канона празника. Причастан зависи од дана и празника, итд. Тако се на један веома мудар и промишљен начин комбинује непромењивост и разноврсност на основу прописа Типика. Ове промене не уносе се самовољно и према личном нахођењу одговорних, него на основу прописа који осигуравају жељено јединство у целој Цркви. У манастирима се ова дужност налаже одговарајућој и одговорној личности, типикару, који има, на неки начин, руководећу улогу на богослужењима. Он унапред проучава чин сваког дана и сваке службе на основу прописа Типика и посебних случајева.

И за сабрања која бивају на вежбама из Литургике сваки пут се унапред проучи пропис Типика за дотично богослужење, да би се благовремено припремиле певнице и да би се избегли неред и импровизација. Намера је да се представе и промовишу сви ови покретни елементи богослужења, као и да се у оквиру целокупног образовног програма стекне увид, ако је могуће, у све најрепрезентативније случајеве, који би се касније употребили у литургијском и дидактичком делу.

Наш каталог празника има ту особеност да је ограничен само на период одржавања предавања током академске године. С друге стране, будући да се промењливи елементи свете литургије употребљавају углавном у византијским литургијама, и посебно на литургији светог Јована Златоуста, тражење примера се углавном креће у оквиру празника и спомена светих од месеца октобра до јануара, што је довољно да нам се дају репрезантитивни примери свих категорија празника који утичу на покретне елементе свете литургије. Тако у попразништву, када четвртком после празника имамо вежбе, ако је сам дан празника био нерадан, служи се света литургија онако како се служи на **Господње празнике** Богојављења, Пасхе, Преполовљења Педесетнице, ако се Пасха догоди рано. Исто бива и за **Богородичне празнике** Ваведења и Сретења. Као пример **празника арханђела** имамо Сабор бестелесних сила (8. новембра), **пророка** - спомен пророка Осије (17. октобра), Јоиља (19. октобра), Наума, Авакума, Софонија, Агеја, Данила и три младића (1., 2., 3., 16. и 17. децембра), **апостола** Томе, Луке, Јакова брата Господњег (6., 18. и 23. октобра), Матеја и Андреја Првозваног (16. и 30. новембра), **мученика** Сергија и Вакха, Артемија (7. и 20. октобра), Мине и Екатерине (11. и 25. новембра), **јерараха** Јована Златоустог, Григорија Паламе, Григорија Чудотворца (13., 14. и 17. новембра), Николаја, Амвросија, Спиридона, Елефтерија (6., 7., 12. и 15. децембра), Атанасија и Кирила, Григорија Богослова и света Три Јерараха (18., 25. и 30. јануара), **Отаца васел»енских сабора** (11. октобра), **преподобних** Илариона (21. октобра), Јоаникија (17. новембра), Саве, Данила (5. и 11. децембра), Павла Тивејског, Антонија, Макарија, Јефтимија, Максима(15., 17., 19., 20. и 21. јануара), и тд.

6. СВЕТА ЛИТУРГИЈА „АПОСТОЛСКИХ УСТАНОВА

Литургија „Апостолских установа" или „Климентова литургија", према псевдониму њеног писца, служи се на семинару из Литургике једанпут годишње, у месецу новембру, као прва у низу литургија других литургијских типова. Врши се на основу 13. свеска „Литургичких текстова", где се излаже текст Апостолских установа, уз неопходне исправке на одређеним местима да би било могуће њено вршење. Њено трајање, заједно са петнаестоминутном проповеђу, не прелази сат и по времена. Тако може да почне у 8:30 и да се заврши у 10:00. Као што смо и на другом месту говорили, боље је да јој не претходи јутрења, него да се стави предчитање или да се отпева полијелеј. За то време свештеници нека узму време, нека се обуку у своја одјејања и нека изврше проскомидију, све по узору на византијске литургије, али без честица на дискосу (само агнец). Проскомидија би, по правилу, требало да се изврши после целивања и прања руку, али то би одужило трајање литургије. Уосталом, и на овој литургији, као и на осталим древним литургијама, много тога бива по аналогији и на основу византијског предања, зато што нису сачувани стари прописи Типика. Обично служе тројица свештеника и двојица ђакона, према унапред одређеној улози сваког од њих у бројевима који су им намењени, да не би долазило до конфузије.

Тачно у 8:30 прекида се предчитање и улазе свештенослужитељи са Јеванђељем, стоје полукружно у средини храма око налоња - амвона, гледајући према народу, испред столица које су припремљене за сваког од њих, у средини најстарији свештеник, десно и лево од најстаријег свештеника су ђакони, и затим остала двојица свештеника. Ставља се Јеванђеље на налоњ и одмах почиње литургија са „Мир свима". Библијска читања читају наизменично четворица чтечева са другог налоња, док Јеванђеље чита најстарији ђакон.

Што се тиче избора перикопа, могу да се читају и оне које се налазе у конкретном свесци „Литургичких текстова", а могу и друге, по избору, у зависности од празника или проповеди која је предвиђена за тај час вежби. Исто важи и за прокимен и алилујариј, за време којих бива кађење по угледу на византијску праксу.

Јектеније нека говоре ђакони наизменично, као што је напоменуто и у њиховим текстовима.

У време целивања, прања руку и приношења дарова уведено је, према исправци коју смо направили, појање стихова одговарајућих псалама на основу древних сведочанстава и старе византијске праксе. Певнице треба да пазе на ритам појања, тако да сваки пут буду покривене одговарајуће свештеникове радње.

Јектеније се после прања руку говоре изражајније. Одмах после овог сви свештенослужитељи улазе у олтар (најстарији ђакон узима Јеванђеље) и почиње појање: „Уздигните врата...". Најстарији свештеник предаје часне дарове двојици ђакона, пошто им прво стави воздухе на рамена. Ђакони улазе, ништа не говорећи, а најстарији свештеник, кадећи, прима часне дарове на царским дверима и ставља их на часну трпезу, као што бива на архијерејској литургији.

Одмах почиње молитва анафоре. Она је веома лепа, али има тешке и неуобичајене речи. Сви свештеници читају по један њен део, јер је веома дуга. Потребно је да се свештеници претходно припреме за њу, као и за остале молитве и јектеније, да не би долазило до грешака у читању. На епиклези се благосиљају часни дарови, као што је и уобичајено. Остали делови не представљају проблеме.

Разламање светог агнеца, сједињење, наливање топлоте и свето причешће бивају као и на византијској литургији.

Да би ова литургија била вернија својој древној форми могло би и међу верним народом да се врши целивање на „Љубићу Те, Господе...", које би се у том случају појало спорим напевом, а причешће да се изврши под два вида одвојено. Међутим, ово нисмо никада практиковали.

Што се тиче прилагођавања покретних елемената теми празника, само ћемо напоменути да је 22. новембра 1990. године, када је одслужена ова литургија, читано и појано све што се предвиђа за празник, односно:

1) Закон - прва паримија са вечерње (Књига Изласка).
2) Пророци - трећа паримија са вечерње (Књига пророка Језекиља).
3) Дела апостолска - Дап. 7, 2 и 44 - 50.
4) Посланица - Јевр. 9, 1 - 7 (Ваведења).
5) Јеванђеље - Лк. 10, 38 - 42; 11, 27 - 28 (Ваведења)

- Прокимен, трећег гласа, песма Богородици „Велича душа моја..." са пет стихова остатка песме.
-Алилујариј, осмог гласа, псалам 44 (пет стихова по избору: 11 - 12а/13/14/15 - 16/18).
- Причастан: „Чашу спасења..." са читањем 115. псалма, из кога је узет стих причасна.

У 13. свесци „Литургичких текстова" тексту литургије претходи опширан увод који се тиче разних њених историјских и филолошких проблема. У додатку се налази текст друге и осме књиге „Апостолских установа", из које је узета литургија.

Нарочито треба да се пази на древне елементе ове литургије, да почиње читањем паримија, да се пази на број паримија, на прозбе за катихумене, за оне који су опседнути нечистим силама, за просвећене, за покајнике, на место прозбе „Анђела мира...", одсуство Символа вере и Господње молитве, дугачак пролог молитве анафоре, и тд.

7. СВЕТА ЛИТУРГИЈА СВЕТОГ ЈАКОВА БРАТА БОЖИЈЕГ

Истом литургијском типу - Антиохијском, коме припада литургија „Апостолских установа", припада и литургија Јерусалимска, која носи име првог епископа јерусалимског, апостола Јакова брата Господњег. Служи се једанпут годишње на нашим семинарима после литургије „Апостолских установа", а пре служења литургије светог јеванђелиста Марка. У 5. свесци „Литургичких текстова" садржан је њен текст према својој најдревнијој форми, као и опширан увод. На основу овог текста служи се и у нашем параклису.

Литургија светог Јакова је опширна. Са проповеђу, она изискује око два сата. Зато треба да почиње најкасније у 8:15 ујутру, и ритам произношења јектенија и појања треба да буде брз. Припремне молитве и молитве почетка свештеници треба да говоре тајно, око свете трпезе, пре овог времена које смо назначили. Што се тиче предчитања, броја свештеника, узимања времена, облачења и проскомидије, поделе молитава и јектенија итд., важи све оно што смо рекли за литургију „Апостолских установа". Исто важи и за променљиве елементе литургије, односно за паримије, прокимен, алилујариј и причастан. Међутим, не треба да се бирају сувише опширне перикопе.

Вход се врши, као и на литургији „Апостолских установа", „са Јеванђељем", а не „са Светим писмом", као што се погрешно предлаже.

Проповед бива одмах после Јеванђеља. У време појања „Нека ућути..." ђакон, према двеном чину, кади, што је сачувано и на византијским литургијама у словенским црквама и у Јерусалиму. За то време најстарији свештеник чита молитву „Предухитривши Твој страшни улазак Господе..." („Το φρικτόν σου, Κύριε...") и одмах даје часне дарове ђаконима, који врше вход, а најстарији свештеник, пошто их прво окади, преузима их од њих на царским дверима. После стављања часних дарова на свету трпезу и пошто се заврши појање „Нека ућути...", чита се молитва предложења „Боже, Боже наш..." и молитва кађења, које нису прочитане у време вршења проскомидије. „Величајте..." поју свештеници, а „Дух Свети..." поје хор.

У време „Опште јектеније" („καθολική συναπτή"), коју ђакони наизменично говоре испред царских двери, окренути према народу, свештеници читају молитву „Ти Који си посетио..." и друге три тајно, а када се заврши јектенија бива возглас „Милосрђем...".

У време молитве анафоре народ поје „Смрт Твоју...", „Јер народ Твој..." поју свештеници, а одговор на то „Помилуј нас, Господе Боже..." опет народ. Народ на крају молитве поје „Отпусти, остави...".

Ломљење светог хлеба (грч. μελισμός), топлота, свето причешће, бива као и на византијским литургијама.

Све остало као што је у свесци бр. 5 „Литургичких текстова".

Литургија светог Јакова има ту погодност, која је иначе карактеристична за литургијску праксу светог града, да није оптерећена временом трајања, као што је то случај са градским центрима. Поклоници су волели дуга богослужења на светим местима, а нарочито у храму Васкрсења, будући удостојени једанпут у животу да га посете. У ову свештену климу преноси нас служење ове древне и веома поштоване литургије. Ово се види из многих њених сегмената, као што је помињање светог града Јерусалима, поклоника светих места, вишеструко помињање јерусалимског патријарха, као и на диптисима помињање упокојених архиепископа од Јакова брата Божијег, па до последњег упокојеног патријарха јерусалимског. У случајевима када се ова литургија служи изван пастирске јурисдикције јерусалимске патријаршије, ово треба да се промени и да се прилагоди црквеним и канонским фактима везаним за место у коме се врши. На нашим семинарима све остављамо како јесте, додајући само после имена патријарха и име локалног епископа. Ово бива из разлога да би остао нетакнут текст литургије и превасходно њен посебан тон, премда знамо канонски поредак. Исти проблем постоји и на литургији пређеосвећених дарова светог Јакова, и са њим се сучељавамо на исти начин из већ поменутог разлога.

8. ЛИТУРГИЈА СВЕТОГ МАРКА

Из климе александријске патријаршије, Цркве светог апостола Марка, потиче литургија која носи његово име, која је до XIV века била главна литургија египатске Цркве. Има све карактеристике које су својствене Египту: помињање папе и патријарха александријског, наглашено поштовање према личности светог Марка, помињање реке Нила и пољопривредних култура које од ње зависе, итд. Њено вршење изван Египта је веома комплексан проблем. На нашим семинарима са овим проблемом се сучељавамо на исти начин као и са аналогним проблемима јерусалимске литургије.

И ова литургија се на нашим вежбама служи једанпут годишње, почетком децембра, на основу њеног издања у 3. свесци „Литургичких текстова". Саслужују три свештеника и два ђакона, користећи свеске који су припремљени специјално за њих, где је обележена и улога сваког од њих. Узимање времена, облачење и проскомидија, без честица и без молитве кађења и предложења, бива пре почетка литургије према византијском предању, у време предчитања или у току појања полијелеја, као што смо рекли и за литургију светог Јакова. Затим се испред часне трпезе тајно читају три молитве и тачно у 8:30 почиње литургија, входом са Јеванђељем. Где се у наслову молитве помиње кађење, кади се у време читања дотичне молитве. После входа свештеници остају на средини храма, као што је случај и на две претходне литургије. Четири паримије које дајемо у Тексту (има се у виду 3. свеска „Литургичких текстова", *прим. прев.),* као и алилујариј, дати су само илустративно. И овде важи све оно што смо рекли у вези са литургијом „Апостолских установа" и светог Јакова. После читања јеванђелске перикопе следи проповед, затим јектенија и отпуст катихумена. Када почне појање херувимске песме свештеници улазе у олтар, чита се молитва кађења, бива кађење од стране ђакона, ђакони врше вход, као што смо рекли и за две претходне литургије, без прекидања појања херувике, и чита се тајно молитва „Свети, највиши, страшни..." или уместо ње „Боже Сведржитељу...". После завршетка херувимске песме и молитава, следи „Целивајте једни друге...", молитва целивања и целивање (између свештенослужитеља), кађење, Символ вере и молитва „за оне који приносе".

Што се тиче ђаконских позива неки су упућени свештеницима и говоре се њима („Господе, благослови", „Εκτείνατε, οι πρεσβύτεροι", „'Ετι εκτείνατε", „Презвитери, покажите", „Још покажите"), а остале народу и говоре се њему („Помолите се", „Станите на молитву", „Почни", што је упућено хору, „Προσφέρειν κατά τόπους στάθητε", „Πετάσατε", „Ви који седите, устаните", „Према Истоку гледајте", и тд.).

Оно што је написано малим словима пред победничку песму, пред епиклезу, после „Оче наш" и после „Један Отац је свет..." представља касније интерполације из литургије светог Јакова и може да се изостави. Оно, пак, што се односи на причешће боље да се говори и чини као што је на византијским литургијама, да би се избегле грешке.

Молитве „у ђаконику" говоре се тајно.

9. ЛИТУРГИЈА ПРЕЂЕОСВЕЋЕНИХ ДАРОВА ВИЗАНТИЈСКОГ ЛИТУРГИЈСКОГ ТИПА

Света литургија пређеосвећених дарова, по правилу, врши се увече током Велике Четрдесетнице, сем суботе и недеље, и у прва три дана Велике Недеље, после потпуног целодневног поста. О њеном свакодневном вршењу сведочи 52. канон Петошестог сабора и древни типици. Типик Лавре светог Саве Освећеног предвиђа њено вршење само средом и петком и у прва три дана Велике Недеље, па се зато и у Триоду самогласни стиховњих стихира налазе на почетку стихира. Ванредно њено служење се предвиђа у дане Велике Четрдесетнице када се догоди спомен неког светог. Некада се служила и у среду и петак сиропусне недеље и на Велики Петак, али се данас више не служи. Приликом њеног служења четвртком, као што су вежбе из Литургике, самогласан и мученичан стиховњих стихира вечерње поју се као прве стихире на „Господе, завапих". Што се тиче њеног служења увече, најновији обичај (њено служење ујутру) потпуно је потиснуо ис-

правни древни поредак. Од времена турског ропства постепено је превладало да се служи ујутру, са свим осталим монашким богослужењима (полуноћница, јутрења, први, трећи, шести и девети час, изобразитељна). И даље је спојена са вечерњом, као што то одвајкада предвиђа литургијски чин, али само формално. Разлог њеног премештања на јутарње сате не треба толико тражити у олакшању приступања светом причешћу, будући да су се хришћани у време када се то догодило иначе причешћивали само на велике празнике. Пре би требало да се доведе у везу са постом. Један зилот, савременик овог премештања литургије (XVII век) са вечерњих сати на јутарње, укорава хришћане свог доба зато што су муслимани били доследнији од њих у држању поста, пошто нису ништа јели цео дан, него само увече, док хришћани не само да нису постили у дане поста, него су исмевали Бога, вршећи вечерњу ујутру да би формално имали чисту савест. У побожним заједницама тога доба било је незамисливо кршење поста пре вечерње, те је зато као олакшавајуће решење смишљено да се вечерња премести на јутарње сате. У наставку је следила литургија пређеосвећених дарова. Заслужују похвалу покушаји који се чине у последње време да се време њеног служења врати на вечерње часове, као што је некада било, јер би на тај начин задобио смисао целодневни пост. У данашњим околностима ово је могуће само средом, будући да се петком увече служи акатист који је веома популаран у народу. Служење акатиста пре литургије пређеосвећених дарова је литургијски неприхватљиво, а после ње није уобичајено. Сем тога, служење акатиста у наставку литургије сувише би одужило богослужење, што би било на штету и акатиста и литургије.

На вежбама из Литургике пређеосвећена литургија се служи четвртком ујутру, у време у које је предвиђен семинар, и то двапут током Велике Четрдесетнице. Изузетно се служи увече, обично у среду последње недеље Поста. Због дужине овог богослужења треба да почне најкасније до 8:15, што значи да девети час са изобразитељном треба да почне у 8:00.

У 8. свесци „Литургичких текстова", из кога се и служи, уметнути су илустративно и покретни елементи (тропари, паримије, прокимени) четвртка прве недеље Велике Четрдесетнице. Штампани су ситнијим словима да би се лако уочили. Замењују се одговарајућим тропарима, паримијама, и тд., дана у који се врши, онако како то предвиђа Типик. 103. псалам, три антифона „Ка Господу", Књига Постања и Приче Соломонове, као и псалми 33. и 144. на крају, читају различити студенти да би им се дала прилика за активније учешће и вежбање. Свештеник и ђакон узимају време и облаче се у одежде пурпурне боје на деветом часу. Свештеник кади на блаженствима. Преношење часних дарова на проскомидију бива на првом антифону катизме. Молитва входа се говори у средини храма тихим тоном. Химна „Светлости тиха" се не поје, него се чита. Светла у храму се пале на „Светлост Христова просвећује све", не раније. Проповед бива после „Нека се уздигне", а пре сугубе јектеније. Јектеније и молитва за оне „који се спремају за свето просвећење" се говори тек од среде четврте недеље Поста. Антиминс се шири на јектенији прве молитве верних. Што се тиче осталог, служење ове литургије следи уобичајени чин, који се држи на парохијама и у манастирима и који је штампан у 8. свесци „Литургичких текстова".

Литургија пређеосвећених дарова је богослужење које има изузетно проучену структуру, која спаја вечерњу службу са поуком и светим причешћем унутар покајног карактера Велике Четрдесетнице. Она пружа дивну прилику за поучавање кроз тумачење перикопа Старог завета

и представља један практичан позив за чешће учествовање у светом причешћу, што и јесте циљ њеног служења. Њено врешење ујутру наноси јој штету, зато што није могуће да у њој учествују они који су запослени. Из тог разлога покушај да се служење литургије пређеосвећених дарова врати на природно и предањско време њеног служења, односно да се служи средом увече, представља веома важан корак у правцу њеног искориштавања на прави начин. Потребно је само да се правилно схвата и предаје њена порука, а то је да се учествује у пречистим тајнама после упражњавања целодневног поста. Иначе, хришћани нека се причешћују суботом и недељом на литургији која се служи ујутро.

10. ЈЕРУСАЛИМСКА ЛИТУРГИЈА ПРЕЂЕОСВЕЋЕНИХ ДАРОВА СВЕТОГЈАКОВА

Литургија пређеосвећених дарова светог Јакова брата Господњег, онако како је рестаурирана у 19. свесци „Литургичких текстова", служи се на вежбама из Литургике једанпут годишње, после византијске литургије пређеосвећених дарова. Приликом њеног служења сучељавамо се са истим проблемима као и приликом служења литургије светог Јакова, и то углавном у погледу дужине и специфичних околности јерусалимске Цркве из које потиче. Ови проблеми се решавају на аналоган начин као и у случају литургије светог Јакова. Девети час, по нужди, почиње у 8:00, а одмах после прокимена („Не предај нас...") почиње вечерња са „Пријците да се поклонимо...", без специфичног почетка. Предначинатељни псалам, катизма и псалми светилнични поју се заједно антифоно „скромним гласом", са мењањем гласа на катизми, као и на псалмима светилничним, који се поју према гласу првог тропара. Наравно да ће се појати тропари и читати паримије оног дана у који се служи литургија, а не они који се илустративно налазе у датом свесци „Литургичких текстова". Тропари и паримије који се налазе у тексту предвиђени су за Велики Понедељак према чину Типика храма Васкрсења у Јерусалиму. У „Додатку" 1 и 2 постоји чин Великог Уторка и Велике Среде, према истом Типику. У „Додатку" 3 је изложена рестаурација прописа Типика за среду четврте недеље Поста. Ако се у овај дан служи ова литургија следи се овај поредак, а ако у неки други дан, онда се узимају неопходни елементи из Триода за тај дан у који се служи. Читање из Књиге пророка Исаије се узима оно које је предвиђено за тритекти, а Јеванђеље се чита само Велике Недеље. Проповед бива на месту Јеванђеља, односно после прокимена, а пре „Удостој, Господе". То је што се тиче певнице, с тим што је пожељан бржи ритам појања. Особеност ове пређеосвећене литургије, између осталог, је и то што је у њу инкорпорирана целокупна вечерња са литијом, „Удостој, Господе" и стиховњим стихирама, што прилично продуава њено трајање. По нужди могу да се изоставе и одређене стихире на „Господе, завапих" и стиховње стихире. Слично и одговори народа („Амин", „Господе, помилуј", итд.) могу да се говоре у континуитету (без да се чека да свештеник или ђакон заврши произношење одређене прозбе).

А сада да кажемо нешто и о самом њеном служењу: саслужују три свештеника и два ђакона. Узимају време и облаче одежде пурпурне боје у време појања предначинатељног псалма и у току првог антифона катизме „Га Господу" врше проскомидију, све као што се врши на византијској литургији пређеосвећних дарова. На „Господе, завапих" бива кађење од стране ђакона. На богородичном „И сада..." врши се вход, као и на литургији светог Јако-

ва, са кадионицом. Остају у средини храма до литије. У време појања самогласног на литији улазе у олтар (царске двери су до тада затворене), поје се кондак и одмах „Нека се исправи", три пута, са кађењем свете трпезе, које врши најстарији свештеник. Све остало је као у „J1итургичком тексту". Што се тиче причешћа све је као на литургији светог Јована Златоуста. Заамвона молитва није она која се чита на Велики Понедељак, него из „Додатка" 3, „Надо свих крајева...".

11. СВРСИСХОДНОСТ СЛУЖЕЊА ЛИТУРГИЈА ОСТАЛИХ ЛИТУРГИЈСКИХ ТИПОВА

Служење литургија осталих литургијских типова на вежбама из Литургике служи, првенствено, основном дидактичком циљу. Упознавање са светом литургијских типова васељенске Цркве не може се постићи само читањем ових свештених богослужбених текстова. Богослужење је ствар живота, а не историјско-филолошке занимације. Према томе, упознавање са њим не може се постићи другачије него само кроз искуство, у свим димензијама овог вишедимензијалног феномена. Увид је, наравно, релативан, зато што нити је могуће да се одслужи сав низ богослужења која припадају сваком литургијском типу, нити се одређено богослужење може одслужити у потпуности идентично као што се служило у време када је било у свакодневној употреби. Видели смо да се много тога врши хипотетично или по аналогији са византијским литургијским типом. Древни прописи Типика су веома концизни, а понекад и енигматични. Импровизације патворе старо предање. Овде, дакле, важи све оно што важи за рестаурацију старих грађевина и зграда. Неопходно је знање, пажња и, пре свега, поштовање према истини уз смирено признање нашег незнања. Тако, на пример, раније импровизације у покушају рестаурације литургије светог Јакова не само што су умногоме историјски незасноване, него имају и тенденцију да створе нова „предања" која су катастрофална за ове текстове. Да наведемо само вход „са Светим писмом", радње приликом освећења часних дарова, причешће и остале недопустиве ствари које бивају приликом служења ове литургије.

Наш увид у остале литургијске типове, ма колико да је релативан, ипак је важан, зато што се односи на свету литургију која је средиште црквеног живота. Тако се на најбољи начин дидактички приближавамо древној пракси Антиохијске Цркве кроз њену неразвијену литургију „Апостолских Установа", са литургијском праксом светих места и Јерусалимске Цркве се упознајемо кроз литургију светог Јакова и пређеосвећених дарова, из сирско-антиохијског литургијског типа, и, на крају, упознајемо се и са египатским литургијским типом кроз литургију светог Марка. Увид у овај тип био би потпунији када би било могуће служење и двеју других литургија овога типа, антиохијских у погледу настанка, а александријских у погледу развоја, односно литургије светог Василија Великог (александријског типа) и литургије светог Григорија Богослова. Обе су у обради, али захтевају још много тога да би досегле облик који би био литургијски прихватљив. Немају јектеније и одговоре народа, а текст није критички рестауриран.

Међутим, сем дидактичког циља, вршење ових литургија има за циљ и да припреми терен за њихову ванредну литургијску употребу, као што је то већ случај са литургијом светог Јакова. Њихово служење на нашим семинарима већ је нашло подражаваоце и изван Теолошког факултета. Ако ово бива са потребном припремом од стране свештенослужитеља и певнице и ако народ бива

увођен у поредак и у смисао старих литургијских облика, ствара се интересовање које буди литургијску свест и код клира и народа. Даје им се прилика да на тај начин упознају васељенскост и дијахроничност хришћанског богослужења и дођу у везу са поколењем Светих Отаца и са верницима других подручја васељене. С друге стране, служење ових старих литургија захтева знање и литургијско образовање, које не поседују сви. Због тога, као што смо то већ рекли и у претходном излагању, нагласак на нашим вежбама се ставља на византијске литургије, и нарочито, из практичних и дидактичких разлога, на литургију светог Јована Златоуста.

Сем упознавања са древним литургијама хришћанског Истока, које су представљале заједничку својину Православне Цркве све док у њој није, из чисто историјских разлога, превладао византијски литургијски тип, добро би било када би се на вежбама из Литургике могли упознати и са другим литургијским типовима, као што је источни сирски, халдејски, коптски, етиопски, које са ревношћу чувају хришћани Истока који су се одвојили од Православне Цркве, такозване дохалкидонске цркве. У Солуну не постоје такве заједнице, али постоје јерменски и римокатолички храмови. О њима ћемо касније посебно говорити. Постоје и протестантске заједнице разних групација. Њихово богослужење није нарочито интересантно да би се уврстило у програм наших литургијских студија. Протестантско богослужење је ограничено на појање новијих религиозних песама, на читања и проповед.

12. ЈЕРМЕНСКА ЛИТУРГИЈА

У Солуну постоји јерменска заједница, која има свој храм, свог свештеника и духовни центар. Броји приличан број чланова, са значајним присуством у културном и пословном свету града, и одликује се љубављу према својој традицији и свом традиционалном богослужењу. Примају нас једном годишње у свој храм и служе литургију. Затим следи дискусија и одговори на питања студената на теме које се углавном тичу богослужења.

Литургија се служи на јерменском језику. У 18. свесци .„Литургичких текстова" постоји грчки превод превод ове литургије, који олакшава њено праћење. Почиње у 8:30 и завршава се у 10:00. Из разлога што је радни дан, у њој не учествује велики број Јермена верника, нити вишегласни хор храма. Али, без обзира на то, не одсуствују ђакони и ипођакони и традиционални појци, који поју монофоно, старим јерменским црквеним напевом, који личи на византијску музику.

Свештеник, обучен у одежде, долази на солеју где чита молитве у облику дијалога са хором, улази у олтар, навлачи се завеса да би вршио проскомидију, а затим почиње литургија са „Благословено царство...".

Интересантно је поређење јерменске литургије са византијском, проналажење заједничких елемената, локализовање архаизама и истраживање каснијих утицаја византијске или западне литургијске праксе. Неке од њих ћемо и поменути: неразвијени антифони и мали вход, појање трисвете песме са контроверзним додатком „Који је распет за нас" („ό δι' ημάς σταυρωθείς"), сугуба јектенија се произноси пре читања Апостола и Јеванђеља, читање паримија, произношење Символа вере после Јеванђеља, сугуба и прозбена јектенија пред отпуштање катихумена, прост вход са часним даровима и читање за то време 33. псалма, које се комбинује са појањем херувимске песме, целивање између верника, честа укључивања народа у молитву анафоре и читање опширних диптиха, причешћивање бесквасним хлебовима умоченим у свети путир,

читање пролога Јовановог јеванђеља на крају литургије, бесквасни антидор, итд.

Јерменски литургијски тип, који је сродан са византијским, има један скроман сјај и свештенодоличност, и одушевљава богатством побожности мученичког јерменског народа, који свој опстанак умногоме дугује привржености својој Цркви и својој древној богослужбеној традицији.

13. РИМОКАТОЛИЧКА ЛИТУРГИЈА

Једанпут годишње организујемо и посету римокатоличком храму, где присуствујемо служењу литургије римског литургијског типа. Из истих разлога, које смо навели када смо говорили о јерменској литургији, и у овој литургији учествује веома мали број верника, а хор је састављен од малог броја људи који су слободни тога дана. После Ватиканског концила (1962 - 65.) литургија се служи на говорном језику и с реформама које су се догодиле у богослужењу у циљу повратка древном предању и олакшавања учествовања народа у богослужењу. Превод је извршен на народни језик, са малим бројем архаизама, док су текстови као што су „Оче наш" и „Верујем" остали непреведени. Света трпеза је из дубине олтарске апсиде пренета ка средини храма, свештеници служе тако што су окренути лицем према народу, употребљавају синтронос, облаче једноставније и древније одежде, саслужују, причешћују народ под оба вида умачући хостију у свети путир, а упражњавају и многе друге ствари које су васпоставили на поменутом Ватиканском концилу и припремили кроз такозвани „литургијски покрет" од почетка XX века.

Римска литургија је једна. Разноликост се постиже на тај начин што се сваког празника мењају молитве које се прилагођавају темама и захтевима посебних услова и посебних хеортолошких тема. После Ватиканског концила у литургијску употребу су поново уведене четири анафоре које се уносе у општи оквир римске литургије, као што се молитве Златоустове и Василијеве литургије уносе у исти оквир византијске литургије. Ове анафоре су следеће: а) традиционална римска анафора, б) Ипполитова анафора, в) галиканска анафора и г) анафора александријске литургије Василија Великог. Избор анафоре бива у зависности од специфичности услова служења литургије и по одлуци самог свештенослужитеља. У договору и аналогно раду који бива на предавањима из Литургике тражимо да се прочита анафора по нашем избору, најчешће римска, да би се проучила римска литургијска традиција, а није редак случај да тражимо и неку другу анафору.

Литургија не траје дуго, зато се обично договоримо да почне у 9:00, после чега следи дискусија за време које свештеник одговара на питања литургијске природе.

Када је у питању римска литургија треба обратити посебну пражњу на моменте који одликују и диференцирају римску праксу.

То су: почетна дијалошка припрема клира и народа са прозбом узајамног праштања; „Господе, помилуј" је остатак древне велике јектеније, која се увек појала на грчком; славословље, које представља елеменат литургије; васпостављање читања паримија; концизност молитава; произношење Символа вере после јеванђелског читања; једноставан древни облик проскомидије; стављање нагласка на речи установљења свете тајне причешћа, којима се, према латинској теологији, освећују часни даро-

ви; начин ломљења хлеба и начин причешћа; веома једноставан отпуст, и др.

Римска литургија, сем тога што је интересантна са историјског аспекта, има и нарочиту практичну важност. То је литургија коју већ вековима служи једна половина хришћанског света.

10. СВЕТЕ ТАЈНЕ И СВЕШТЕНОДЕЈСТВА

1. УВОД

Сваки литургијски тип, сем свете литургије, која представља средиште живота Цркве и најважније богослужење, и богослужења дневног круга, има и целокупан систем свештених обреда (последовања), којима се врше свете тајне и остале освећујуће радње. То су крштење, миропомазање, рукоположења и рукопроизвођења, веридба и брак, освећење храма, јелеосвећење, освећења воде, чинови литија, служби и молитава које су везане за разне околности живота хришћана.

Тако и византијски литургијски тип има своја последовања која се налазе у Евхологију (Требнику), и у његовим скраћеним издањима, као и у посебним литургијским књигама. На вежбама из Литургике није могуће стећи увид у целокупан овај систем богослужења. Само један њихов део може да се покрије на семинарима, а преко њих се упознајемо и са њима сродним свештенодејствима. Један део тих свештенодејстава обухваћен је издањима „Литургичких текстова". Тако, на пример, 11. свеска „Литургичких текстова" садржи последовање малог освећења воде, са опширном анализом историје и проблема овог последовања (у уводу), а у „Додатку" смо изложили све оно што смо сматрали неопходним да би се стекла комплетна слика о овој свештенорадњи - молитве освећења воде из рукописа и других извора, скраћен облик овог последовања итд. Имајући као полазиште ово детаљно изложено последовање, на предавањима се дотичемо и других последовања која су с њим сродна,

односно благосиљања воде светог крштења, великог освећења воде на Богојављење, светог прања у Влахернама, благосиљања вода Нила, и сл.

На исти начин, имајући за полазиште рукоположење презвитера („Литургички текстови 4"), дотичемо се рукоположења ђакона и хиротоније епископа, рукопроизвођења чтечева, ипођакона, игумана, и тд., као и последовања монашке схиме.

За многа од ових последовања предвиђа се, ако Бог да, издавање посебних свески у серији „Литургички текстови". За сада се не осећа овај недостатак, зато што се, на начин који смо навели, бар делимично покрива неисцрпни литургијски материјал.

Што се тиче свештенодејстава осталих литургијских типова, немамо времена да се на предавањима дотакнемо и њих. Само компаративно, приликом истраживања светих тајни и осталих свештенодејстава византијског литургијског типа, дотичемо се и њих, али наравно без нарочитих претензија. Ово компаративно проучавање је неопходно, не само да би се стекао један генерални увид у све литургијске типове, које заиста нуди, него да би се расветлио развој и самог византијског типа. Иначе сужава се хоризонт проучавања, а многе енигме тока и смисла свештених радњи, као и развоја и узајамних утицаја различитих литургијских традиција остају нерешене.

Ово градиво се предаје у осмом семестру студија. У даљем излагању ћемо се дотаћи само последовања светих тајни и свештенодејстава која редовно или ванредно улазе у програм вежби из Литургике, инсистирајући на њиховим телетургијским проблемима, а историју и теорију остављајући за редовно градиво Литургике осмог семестра.

2. ПОСЛЕДОВАЊЕ СВЕТЕ ТАЈНЕ КРШТЕЊА

Свето тајна крштења је извршена само два пута на нашим семинарима у последњих двадесет година - једанпут је било крштење одојчета, а други пут одрасле особе. У оба случаја увид је био драгоцен, али није могуће да се често понавља. За крштење одраслих неопходни су посебни услови, које не може да задовољи наш храм. Крштење мале деце, с друге стране, не може да буде изван социјалне средине, и у суштини не нуди ништа посебно у односу на то што нуди његово вршење у парохији или било где другде. Студенти, дакле, увид у обред свете тајне крштење стичу изван нашег семинара, а прилике за то су многобројне.

а) крштење одраслих

Крштење одраслих је до пре неколико година било доста ретко. Сада, променом политичких прилика у православним земљама, постало је веома уобичајено. Исто тако, и јачањем православне мисије у Африци и на Дапеком Истоку велики број одраслих прилази православљу и бива велики број крштења. Последовање свете тајне крштења, онако како је изложено у нашим Требницима, говори о малом детету, али је сачувало ону структуру коју је имало у време када су се крштавали одрасли. Из тог разлога у пракси, нужно и по икономији, бивају промене и премештања, који кваре овај обред. О томе ћемо говорити у посебном параграфу. Овде желимо да нагласимо да када је у питању крштење одраслих не постоји ни разлог ни простор за икономију. Треба да се врши са свом акривијом коју, у овом конкретном случају, захтева предање Цркве. Свештеници, будући да су навикли да крштавају одојчад, примењују исту праксу и приликом крштавања

одраслих. За њих је, као и за целу Цркву, крштење велика и нарочито озбиљна ствар. Историјски догађај рођења у Христу, поновног рађања водом и Духом, представља један од кључних момената њиховог живота. Примена икономије, која је нужна када је у питању крштење одојчади, понекад толико упроштава ствари да оне губе своју озбиљност и свештенодоличност. У даљем излагању даћемо неке примедбе које се тичу крштења одраслих.

1. Крштењу претходи систематска катихизација, која је у раној Цркви трајала пуне три године. Катихумен је упознавао веру и етос (ήθος) Цркве кроз систематско поучавање у вери, присуствовање црквеним сабрањима, на којима је слушао Јеванђеље, Апостол и проповед, а напуштао сабрање после специјалних јектенија и молитве за катихумене. Ово није бивало само на светој литургији, него и на тритекту, као што смо видели када смо говорили о реваним службама. На специјалним сабрањима којима су присуствовали катихумени читани су егзорцизми. Пред крај катихизације они који су били спремни за крштење уписивали су се у ред просвећених. Њима је вршена систематичнија катихизација и за њих су узношене специјалне молитве. Налазимо их у литургијама прећеосвећених дарова од среде четврте недеље Велике Четрдесетнице. На Велики Петак патријарх или локални епископ вршио је проверу оних који су требали да се крсте. Ова процедура је била неопходна и за катихумене и за Цркву. Циљ је био да кандидати за крштење упознају хришћанску веру и да јој приђу, пошто је слободно изаберу. Црква је, с друге стране, имала за циљ да стекне свесне чланове који неће бити покретани било некаквим скривеним побудама, било пролазним ентузијазмом. Скраћени облици катихизације или њено одлагање за после крштења, као у случају крштења мале деце, су недопустиве, и могу се оправдати само у ванредним околностима.

2. Крштење одраслих, сем изузетака и у случају смртне опасности, не може да се врши у било који дан. Врши се на велике празнике и у саставу свете литургије. Предање је сачувало трагове ових крштењских литургија. То су литургије на којима се поје „Ви који се у Христа крстисте" уместо трисвете песме, односно у првом реду Пасха, затим Божић, Богојављење и Педесетница. Крштење није приватна ствар, него свечани чин целе Цркве.

3. Катихумени се не крштавају појединачно, него групно. Индивидуална крштења бивају само у случају нужде.

4. Крштење се не врши у бурадима или другим неодговарајућим посудама. Врши се у крстионицама, које осигуравају потпуно троструко погружавање у воду, или у базенима, мору, језеру или реци. Ово што видимо на фотографијама, односно да се крштење врши у кориту или обливањем,[23] апсолутно је недопустиво.

5. Крштење није јавна представа. Врши се на местима, као што су крстионице, која осигуравају приватност, али у оквирима нормале. Присуствују само свештеник који крштава, кандидати за крштење и кум. Акривија, која је чувана на крајње схоластички начин, састојала се у томе да онај који се крштава буде потпуно наг, као приликом свог природног рођења. Крштење са хитоном, који открива, уместо да скрива тело онога који се крштава, док га вода и уље из посуде за крштење приљубљују уз тело, представља унижавање тајне.

6. Чин оглашења, егзорцизми, одрицање од Сатане и присаједињење Христу и исповедање вере не бивају пред крштење, него претходног дана. Егзорцизми се читају више пута током катихизације, као што смо то већ рекли.

7. Свештеник помазује уљем новокрштеног по главним деловима тела, док помазивање целог тела „од врха

[23] или шкропљењем, као што Је случај у нашој Цркви (прим. прев.).

главе до табана" („ἀπό κορυφῆς τριχῶν μέχρι πέλματος ποδῶν") врши ђакон, ђакониса или кум. То није формалност. Свети Оци овоме придају суштинско значење.

8. Свештеник облачи бело потпуно одјејање и наруквице. Ставља руку на главу оног који се крштава само приликом трократног погружавања у воду. Погружавање је потпуно, односно погружава се и глава.

9. Новопросвећени облачи белу хаљину, светло платно, после омивања, а не пре крштења.

10. Епископ не крштава. Он присуствује крштењу и помазује светим миром делове тела оног који се крштава.

11. Помазању претходи молитва помазања.

12. Постриг (заједно са омивањем) не бива у време крштења, него после крштења, по правилу у осми дан или бар после завршетка свете литургије.

13. После облачења новокрштеном се предаје крст, уз речи: „Рече Господ: ко хоће за мном да иде..." (Мт. 16, 24), и свећа, уз речи: „Рече Господ: тако да се светли светлост ваша пред људима..." (Мт. 5, 16).

14. Новокрштени учествује у великом входу и обавезно се причешћује.

15. После крштења новокрштени се посвећују у свето богослужење кроз такозване „мистагошке катихезе". Примере таквих мистагошких катихеза, као и предкрштењских катихеза, имамо у светоотачком предању (Кирило Јерусалимски, Златоуст, Амвросије Милански).

б) крштење мале деце

Крштење деце, које потврђује дуговековна пракса и теологија Цркве, неминовно је имало негативне последице по свештенодејство свете тајне крштења. Страх од смрти деце изазвао је убрзавање крштења и његово вршење изван његовог древног природног оквира - свете литургије и великих празника. У току дугог временског периода вршено је у кућама, што је довело до његовог потпуног отуђења од заједнице и претварања у породични празник.

Постоје и друге негативне последице овакве праксе. Катихизација, егзорцизми итд., стављени су на почетак свештенодејства, помазивање уљем је постало скоро формалност, потпуно погружавање се избегавало као опасно, миропомазање се почело вршити одмах после крштења због опасности да се дете дуго држи голо, постриг и омивање су постали формалност и почели су да се врше у скраћеном облику у току крштења, молитве су премештене и почеле да се говоре у време облачења, свето причешће се почело одлагати за наредну литургију. Све ово је у многоме остало тако до данас. Уношење световног духа, уз сарадњу трговаца који продају опрему за крштење, довело је до потпуног гажења предања, уводећи у употребу вишебојну одећу, уместо светлу, и украшавајући свеће неумесним и неозбиљним украсима, без да ико интервенише, било саветујући било исправљајући.

У појединим областима крштење деце још увек чува многе елементе старе доличности и чина. У другима је, опет, дошло до толике девијације да се граничи са богохулством. Повратак древној акривији није могућ. Међутим, ситуација би умногоме могла да се поправи, односно да се бар доведе у границе дозвољене икономије. Поновно спајање са светом литургијом треба да буде постепено и опрезно, и наравно тамо где побожни родитељи то желе, па чак и крштење више деце на истом крштењском последовању, да би се избегло, нарочито у великим парохијама, вршење низа крштења, што наноси штету и свештеницима и свештенодејству. Од свештеника зависи много тога, ако не и све.

в) крштење и света литургија

Поновно спајање свете тајне крштења са литургијом је релативно једноставно, јер је тај чин, без обзира на то што је крштење деце ушло у општу употребу, сачуван у рукописима, па чак и у штампаним Евхологионима, онакав какав је био пре него што је дошло до раздвајања ове две или пре три свете тајне. Првобитно нераздељиво јединство светих тајних хришћанске иницијације, крштења - миропомазања - евхаристије, оставило је трагове њиховог раздвајања, што је и у данашњој пракси очигледно: „Благословено царство...", велика јектенија, „Ви који се у Христа крстисте...", уместо трисвете песме, читање Апостола и Јеванђеља, сугуба јектенија. Очигледно је да се крштење вршило између велике јектеније и трисвете песме, односно на месту антифона. Ово потврђује и рукописна традиција, као и сачувана сведочанства.

Овде излажемо један план овог последовања, на основу кога су извршена многа крштења деце или одраслих.

- Оглашење и остало бива на вечерњој претходног дана.
- На дан крштења свештеник се облачи у бело одјејање и врши проскомидију. Ако се поје јутрења, после тропара на крају славословља говори сугубу јектенију и врши потпун отпуст.
- Излазе ка посуди са водом, са кадионицом и Јеванђељем, као и обично. Свештеник кади крстообразно посуду са водом и говори „Благословено Царство...". Ако се крштење врши у крстионици и ако је дан сабрања, народ чека у храму. Пошто се данас, захваљујући звучницима, у храму може чути оно што се чита у крстионици није неопходно да се за ереме крштења читају паримије, као што је то било у старини.
- Велика јектенија.
- Молитва освећења воде.
- Освећење уља и помазивање оног који се крштава.
- Троструко погружење.
- „Блажени којима се отпустише безакоња..." - отирање новокрштеног.
- „ Облачи се слуга Божији у хаљину..." - облачење у светло платно - „Хаљину ми дај светлу...".
- Молитва светог мира и помазивање миром.
- „Рече Господ: Онај који хоће..." - предавање крста - „Крст изобразивши...".
- „Рече Господ: Тако да се светли..." - предавање свеће.
- „Господу се помолимо. Јер си свет...".
- „Ви који се у Христа крстисте..." трипут - кађење посуде у којој је извршено крштење (около), као и обично, и враћање у олтар. Новокрштени стоји испред царских двери или иконе Христове.
Молитве входа и трисвете песме могу да се прочитају пред „Ви који сеу Христа крстисте..." тајно или наглас.
- Читање Апостола и Јеванђеља. Ако је радни дан, читају се само Апостол и Јеванђеље светог крштења. Ако је недеља или празник, тада ђрβо Апостол недељни или празнични, α затим крштења. Исто важи и за Јеванђеље.
- Сугуба јектенија и даље света литургија.
- Омивање и постриг у осми дан, или после заамвоне молитве свете литургије.

3. РУКОПОЛОЖЕЊА

Пре неколико година имали смо **рукоположење за презвитера** једног нашег студента-ђакона и поводом тог рукоположења издата је 4. свеска „Литургичких тексто-

ва". Рукоположење је извршено у оквиру вежби из предмета ЈТитургике.

Генерално, чинови рукоположења чувају своју архаичност, из разлога што се не врше често и увек се врше на архијерејској литургији, која је знатно конзервативнија од оне коју свакодневно служе свештеници. Наведено рукоположење за презвитера је извршено према чину који предвиђа Евхологиј, онако како што се излаже и тумачи у „Литургички текстови 4".

Од елемената на које се обратила нарочита пажње, у циљу васпостављања исправног чина на основу рукописа, истичемо следеће:

а) Привођење је било од стране двојице свештеника, док се појало „Царе небески...".
б) Колена је приликом рукоположења савијао само онај који се рукополагао, а не свештеници који су сасluживали и цело црквено сабрање.
в) Молитве и јектеније су читане гласно, тако да је могао да их чује сав народ. Дугачко „Господе, помилуј" за време читања молитава појано је тихо, тако да би се могле чути речи молитве.
г) Друга молитва није читана за време произношења јектеније од стране најстаријег по чину свештеника, него после јектеније.
д) Новорукоположени свештеник пре и после рукоположења, према древном чину, настављао је да носи ђаконски стихар, и уместо епитрахиља архијереј му је задњи део орара, који пада низ леђа, пребацио напред, онако како то и налажу прописи Типика.
ђ) „Залог" је новорукоположеном стављен на десни длан, а не на дарак, дискос или губу, као што се погрешно чини.
е) На крају, после заамвоне молитве, прочитана је поука новорукоположеном свештенику, онако како је изложена у додатку наведеног „Литургичког Текста".

На нашим семинарима нисмо имали ниједно рукоположење за ђакона, али је и његов чин изложен у „Литургичким текстовима" са перспективом да се некада изврши. Било би заиста веома лепо да рукоположења студената бивају унутар наше универзитетске породице. Али то није лако, без обзира на то што смо настојали на томе. Кандидати за ђакона или свештеника преферирају да се рукоположе у својој епархији и парохији у којој ће служити.

Када је у питању **рукоположење за ђакона,** важе све оне примедбе које смо дали када смо говорили о рукоположењу за презвитера. Новорукоположеном се не предаје залог, који је символ свештеничке литургијске службе, него рипида којом, по древном чину, маше изнад часних дарова. Ни у ком случају му се не облачи камилавка, односно покривач за главу за употребу изван храма. Исто тако, не говори другу прозбену јектенију, која припада другом ђакону, него новорукоположени на дан свог рукоположења заузима место архиђакона. С друге стране, исправан чин оправдано предвиђа да нови ђакон каже „Примивши божанске, свете, пречисте...", да би му се дало време да се помоли и да се смири после свог рукоположења.

Што се тиче **хиротоније за епископа** наравно нити је била нити се предвиђа да буде на нашим семинарима. Студенти могу и сами да виде како се врши епископска хиротонија првом приликом која им се укаже.

Рукоположења увек бивају на светој литургији и на оним њеним деловима који изражавају функцију коју заузима сваки од ова три степена: односно за ђакона пос-

ле освећења часних дарова, зато што он не свештенослужи, него служи; за презвитера пред освећење часних дарова, јер он врши свете тајне; за епископа пред читање Апостола и Јеванђеља, зато што њему припада дело поучавања народа Божијег. Ђакон приликом рукоположења клечи на једном колену, јер има део благодати свештенства, презвитер на оба, зато што има пуноћу благодати, док је епископ, изгледа, некада хиротонисан у усправном положају, а данас клечи на оба колена, и на врат му се ставља Јеванђеље, очигледно у знак пуноће благодати, као и службе поучавања, а и зато што се налази под јармом Јеванђеља.

4. ХИРОТЕСИЈЕ - ЧИНОВИ

Пре неколико година имали смо и једну **хиротесију (рукопроизвођење) за чтеца.** Хиротесија се врши пред свету литургију, изван олтара и кроз читање само једне молитве. Новом чтецу се после хиротесије даје Апостол, из кога он чита једну перикопу, преузимајући тиме и званично дело читања у Цркви. После тога архијереј му упућује једну кратку поуку, која је аналогна оној коју смо поменули приликом хиротоније презвитера. О институцији чтеца већ смо говорили у параграфу „о читањима". Једна реорганизација живота парохије на предањским основама захтева и суштинско искориштавање ове институције. Не може се оправдати постојање једне организоване парохије без једног, два или чак и више чтечева, који би са одговорношћу вршили дело читања свештених текстова на сабрањима. Свети Симеон Солунски проширује компетентност чтеца и на тумачење Светог писма, односно даје му право и да проповеда. „Читати", по њему, што је потпуно исправно, значи и „разумевати", дакле и „тумачити" оно што се чита.

Све хиротесије се разликују од хиротонија (рукоположења) у три момента која смо напред навели: врше се пред почетак или изван литургије, изван олтара и са једном молитвом. Рукоположења се врше на светој литургији, у олтару и састоје се из две молитве.

О користи службе **ипођакона,** а он је такође нижи клирик, који се рукопроизводи изван олтара, већ смо говорили у поглављу о службама светог олтара. Упражњавање ових служби од стране неодговорних лица, црквењака и деце олтара, не може се оправдати у једној Цркви, јер се Црква већ одавно не налази у катакомбама и под турским ропством. То што је хиротесија за ипођакона била сметња за брак, могло се решити на тај начин да се ипођакони потраже међу ожењеним кандидатима за клирике или међу монасима. Међутим, навикли смо да се све врши „стихијски и без реда", како то на једном месту каже свети Симеон Солунски.

Рукопроизводе се и они који примају **црквене чинове (одликовања),** од којих је за јеромонахе највиши чин архимандрита (игумана), било активно било почасно, а за брачнике чин економа или чин протопрезвитера. Када саслужује више клирика истог степена, има првенство онај који је пре рукоположен, ђакон или презвитер, јеромонах или мирски свештеник. Тако и у погледу чина има првенство онај ко има виши чин, а у случају истог чина онај ко је старији у том чину (не у свештенству). Када саслужује више ђакона првенство има архиђакон, а када саслужују архимандрит и економ или протопрезвитер, има првенство архимандрит због висине чине игумана, иако је у појединим црквама та титула чисто формална и масовно се даје веома младим јеромонасима.

Они који имају наведене чинове или одликовања носе обележја тог одликовања на светој литургији (крст и надбедреник). На осталим службама носе што и сви све-

штеници - епитрахиљ и фелон, према чину. Канони не дозвољавају архимандритима и уопште јеромонасима да врше свету тајну брака. Међутим, будући да по икономији обављају парохијске дужности, по икономији врше и свету тајну брака. И свету тајну брака и остале свете тајне врше непокривене главе и у фелону, као и свештеници који им саслужују.

5. СВЕТА ТАЈНА БРАКА

Иако нису ретки бракови између наших студената или постдипломаца, до сада на нашим семинарима није извршена ниједна света тајна брака. Брак се у широким народним масама поима као друштвени догађај, бар у већем степену него што је то крштење, и преферира се, што је и нормално, да се врши у парохији и у породичном окружењу. Међутим, приличан број бракова младих теолога и нетеолога склопљен је по древном чину, у току свете литургије, према плану који је предаван на предавањима и вежбама из Литургике, на основу рукописа и старе праксе Цркве. Ако бисмо тежили једном исправнијем вршењу свете тајне брака, на основу предања Православне Цркве, не бисмо имали ништа друго да предложимо него да се поново споји са светом литургијом, као што то захтева предање. Ово, наравно, не може бити преко ноћи, нити приликом склапања сваког брака, будући да је познато да живимо у једном секуларизованом друштву.

Ова криза је стара и чини се да је почела већ од времена генерализовања црквеног брака 84. новелом цара Лава Мудрог, јер је учешће у светој евхаристији бивало проблематично у случајевима мешаних бракова, двобрачности, канонских сметњи за учешће у светом причешћу (епитимија) и, уопште, због деградирања религиозног живота верних. Црква је, међутим, као што се види из рукописа, пружала јак отпор у циљу очувања исправног чина, увела је и служење литургије пређеосвећених дарова (која, наравно, није имала покајни карактер као у време Велике Четрдесетнице) да би се спасло бар учествовање у светом причешћу, којим се заокружује благосиљање брачника. У време турског ропства појавили су се и други разлози који су допринели да се света тајна брака у потпуности одвоји од литургије. Остали су само трагови те везе, као и код крштења: „Благословено царство...", велика јектенија, благосиљање брака на месту антифона, сугуба јектенија, прозбена јектенија, „Оче наш...", причастан и заједничка чаша. Међутим, после одвајања свете тајне брака од литургије требало је пронаћи начин да се продужи последовање ове свете тајне, зато што благосиљање брака није имало потребну дужину да би сачињавало самосталну службу. Зато је, с једне стране, сачуван већи број елемената свете литургије, без стварног разлога постојања (прозбена јектенија, „Оче наш..."), а с друге стране, додате су две прилично обимне молитве са народном инспирацијом, са мноштвом благослова и позивања на личности и догађаје из Светог писма и из историје Цркве, које су у вези или немају никакве везе са светом тајном брака (Јона у утроби кита, света Јелена и обретење часног крста).

У покушају поновног спајања литургије и свете тајне брака, треба да се озбиљно узме у обзир обим који ће имати цело богослужење, посебне околности у којима се налазе младенци, као и њихова породична и друштвена средина. Из тог разлога и ритам служења литургије треба буде брз - као што то бива у манастирима - а само свештенодејство треба да се ограничи на онај облик који је имало пре одвајања од литургије, односно да се изоставе две поменуте опширне молитве које су новијег порекла.

Пре свега, треба да се причесте бар младенци, јер иначе нема смисла служење свете литургије. Никада не би требало да уђе у општу употребу овај начин вршења свете тајне брака на велике празнике или недељом.

Поредак овог последовања, на основу рукописа, могао би да буде следећи:

- *Свештеник се облачи у потпуно одејање и врши проскомидију.*
- *Ако претходи јутрења, после тропара врши потпун отпуст.*
- *Младенци чекају у нартексу или у доњем делу храма, где их дочекује свештеник и врши обручење, без велике новије молитве „Господе Боже наш... ".*
- *У време појања „Блажени сви који се боје Господе" (Пс. 127), улази са младенцима до солеје или средине храма, где је већ припремљен. сто.*
- *Тамо говори „Благословено царство...", велику јектенију, прву и другу малу молитву брака (две велике молитве „Пречисти Боже... " и „Благословен си Господе, Боже наш... " се изостављају), стављање венаца и „Господе Боже наш, славом и чашћу... ".*
- *После овога молитва входа и вход, тропари и трисвета песма.*
- *Апостол и Јеванђеље брака, ако је обичан дан, а ако је недеља прво недеље, па онда брака.*
- *Сугуба јектенија, после које се чита молитва „Господе Боже наш, Који си својом спасоносном икономијом...".*
- *Херувика и остатак свете литургије.*
- *После заамвоне молитве свештеник излази на солеју или у средину храма, благосиља заједничку чашу, предаје је младенцима, као и обично, затим се поје „Исаије, ликуј... " и последњемолитве.*
- *„Нека је благословено име Господње..." (за време кога се свештеник враћа на уобичајено место, одакле врши отпуст).*
- *„Благослов Господњи... " и отпуст.*

6. СВЕТА ТАЈНА ЈЕЛЕОСВЕЋЕЊА

Последовање свете тајне јелеосвећења врши се на вежбама из Литургике пред крај Велике Четрдесетнице, последње недеље Поста, најчешће у среду увече, после службе певане панихиде. Обавезно се произноси и проповед. Ово спајање беседе са јелеосвећењем сматра се неопходним, јер, без обзира на то што у овој светој тајни постоји обилан библијски, молитвени и химнолошки материјал, недостатак мистагошке поуке оставио је многе људе у незнању у погледу циља и плодова како ове свете тајне, тако и онога што се на њој врши. Ово је показало објективно научно истраживање које је недавно извршено, међу не само религијски индиферентним хришћанима, него и међу традиционалним верницима.

У вршењу свете тајне јелеосвећења учествују седморица свештеника и двојица ђакона. Свештеници облаче епитрахиљ и фелон, а ђакони стихар и орар, виолет боје, која одговара периоду Четрдесетнице, пошто се тада врши јелеосвећење.

Последовање се врши после „У миру изиђимо" панихиде, на основу 15. свеска „Литургичких текстова". У овом (15. броју) се излаже последовање свете тајне јелеосвећења са извесним примедбама и опширним уводом, где се истражују комплексна историјска питања која су у вези са развојем и дефинитивним формирањем овог последовања.

Почетни део овог последовања, који има облик јутрење, изоставља се, према древном чину, пошто претходи панихида. Канон се поје на крају, у време помазивања.

Свештеници стоје полукружно око припремљеног стола са кандилом уља и налоњем на које је положено Јеванђеље, окренути према народу. Последовање почиње са „Благословено царство...". Према исправном чину следи велика јектенија коју произноси први ђакон и возглас „Јер теби приличи..." од стране најстаријег свештеника. Молитву освећења уља говоре свештеници углас и на речи „благослови и ово уље" сви благосиљају уље. У наставку се поју тропари (само први и последњи - између се налазе тропари светих исцелитеља, који су додани из разлога побожности) и сваки од седморице свештеника, почев од најстаријег по чину, заузима централно место, благосиља читача Апостола, чита Јеванђеље, говори возглас на сугубој јектенији („Јер си милостив..."), и молитву и возглас који следи. Према старим прописима Типика помазивање бива после сваке молитве од стране свештеника који ју је прочитао. Најновији обичај је упростио ствари, тако да помазивање бива на крају, после молитве, више из разлога поретка.

Број молитава једнак је броју свештеника, а саставио их је патријарх Арсеније Афторианос (1255 - 1260), било да су његове личне, било да је прерадио неке старије молитве. Ове молитве су штампане ситнијим словима, док су старије, које су преузете из древних рукописа, и које су концизније, стављене испред и означене крупнијим словима. Циљ ове интервенције био је да се сачува предањски облик овог последовања, које је због ових опширних молитава, које се обично изостављају, изгубило своју првобинту кохерентност. На тај начин дужина последовања враћа се у логичне границе и даје се време за појање прокимена и алилујарија, да би се прекинула монотонија континуираног читања. Молитва помазања се говори после опросне молитве, као што смо већ рекли, без уметања у њу многих имена светих, што је уведено у новијој пракси.

У Додатку 3 објављује се и поредак вечерње и јутрење за јелеосвећење, који се срећу у појединим рукописима, за оне који случајно желе да одслуже специјално мало бденије, као и поредак (Додатак 4) литургије, у коју је инкорпорирано јелеосвећење према древном чину. На крају, у Додатку 5, изложен је поредак последовања јелеосвећења у скраћеном облику, као што се среће у Малом Евхологију или Агиазматарију, који је издан у Риму 1954.

Вршење јелеосвећења на нашим семинарима, сем освећења које се предаје његовим вршењем и практичног увида у оно о чему се говори на нашим предавањима из Литургике, има за циљ да понуди један образац по коме једно последовање, које је до тог степена извитоперено у пракси, може поново да стекне један доличан и виталан облик.

Проповед бива пре опросне молитве.

7. ПОСЛЕДОВАЊЕ МАЛОГ ОСВЕЋЕЊА ВОДЕ

Последовање малог освећења воде врши се на нашим семинарима четвртком, али само тада када се догоди да је тај четвртак први дан новог месеца, обично једном у две године. Циљ је аналоган оном који има и вршење јелеосвећења. Врши се само освећење воде да би његово вршење било спокојно и на начин који би представљао образац тачног и доличног вршења и изван Факултета. Потпуна рестаурација последовања извршена је на основу старих рукописа у 11. свесци серије „Литургичких текстова", на основу кога се и врши. Основна разлика у односу на оне текстове који су у општој употреби јесте та што се тропари који су поредани по реду слова грчког

алфабета на почетку последовања, стављају на њихово првобитно место, односно као стихире 50. псалма и песме Богородици. На основу кодекса рестаурирана је и својеобразна сугуба јектенија пред отпуст.

Свештеник облачи епитрахиљ и фелон, а ђакон стихар и орар, и излазе са кадионицом и крстом у средину храма, где се већ налази припремљен сто са лаханом воде, док се поје „Врага милосрђа отвори нам...". Вода се не благосиља на великој јектенији, него на освећујућој молитви. На „Спаси, Господе, народ Свој..." свештеник трипут погружава крст у воду, по угледу на освећење воде на Богојављење. Посуда са водом треба да буде довољно дубока да би било могуће погружење и вађење усправног крста.

Према типу који је прописан, последовање малог освећења воде представља једну скромну свештенодоличност и може да стоји самостално, као независан обред. Наравно, у овом облику није лако да се врши изван храма, посебно у разним званичним и незваничним ситуацијама са којима је овај обред спојен. Ова потреба је изазвала и његово скраћивање, како га и срећемо у новијим штампаним Евхологијима (Требницима). Скраћивање је извршено уз изостављање многих тропара, а посебно оних по реду слова грчког алфабета и освећујуће молитве. Тачно је да је освећујућа молитва („Господе Боже наш, велики у савету..."), као и друга која се обично говори уместо ње („Боже велики и вишњи..."), сувише опширна и чак без јасног призивања Светог Духа, али је њено изостављање недопустиво. Освећење воде без освећујуће молитве је као литургија без молитве анафоре. Не постоји, дакле, обред освећења воде. Да би се избегла ова опширна молитва могла би да се чита нека друга, која је краћа, као што су ове које се налазе у Додатку, нарочито она под бројем 3 („Боже, Боже наш, Који си горку воду...") или под бројем 4 („Творче вода..."). Приликом вршења освећења воде у разним приликама, после кропљења додаје се и једна посебна молитва из групе старијих или новијих молитава за разне прилике, које постоје у нашим Требницима.

Када је у питању освећење воде неким конкретним поводом уобичајено је, такође, замењивање перикопа другим, које се односе на дати повод (почетак школске године, благосиљање радова, поља, куће, и тд.). Перикопе које се налазе у последовању (Јевр. 2, 11 - 18 и Јн. 5, 1 - 4) односе се на исцељење болесних. Као пример скраћеног и прилагођеног последовања, које је прилагођено посебним приликама, у Додатку публикујемо последовање освећења воде које је извршено приликом освећења зграде Теолошког факултета у Солуну 11. маја 1971. године.

8. ОБРЕД ПОЛАГАЊА КАМЕНА ТЕМЕЉЦА ЗА НОВИ ХРАМ - ОСВЕЋЕЊЕ ХРАМА

11. маја 1971. године, на дан спомена свете солунске браће Кирила и Методија, положен је камен темељац за универзитетски храм на терену спортског друштва „Ираклис", између Универзитетског града и студентских домова. Храм, који никада није подигнут, био би посвећен управо светој Браћи. Том приликом требало је да се изврши обред освећења воде, као што је уобичајено да бива у последње време у Грчкој Цркви. Међутим, детаљно проучавање рукописа и других извора показало је да никада није вршено освећење воде приликом полагања камена темељца за нови храм. Постојао је специјални обред који је због незнања и неповољних историјских околности у којима се нашао хришћански народ престао да се употребљава. Овим поводом, дакле, извршена је рестаурација исправног и предањског чина који је објављен у 7.

броју „Литургичких текстова", чије се прво издање тада појавило.

Овај обред, који је једноставан и кратак, врши архијереј. Обухвата трисвето итд., кађење темеља храма, док хор поје тропаре преузете из службе освећења храма, тропар светога храма и тропар освећења. У наставку се произноси велика јектенија са специјалним прозбама за овај случај, молитва темеља, полагање темеља и упаљеног кандила, молитва приклањања главе и отпуст. У уводу се детаљно излаже све о историји и форми овог обреда, као и о његовој разлици од обреда ставропигије (побадања крста), а у Додатку су изложене молитве „приликом ставропигије" и у вези с тим коментар светог Симеона Солунског из његовог „Дијалога" (гл. 101.). Овај последовање је употребљавано и приликом полагања камена темељца других храмова.

Теолошки факултет Универзитета у Солуну добио је пре неколико година и један леп параклис на трећем спрату његовог здања. На првој архијерејској литургији требало би, према новијем обичају, да се изврши један обред који се (на грчком) зове „Θυρανοίξια".[24] Реч је о једном специјалном обреду који нема везе са садржајем овог термина и са његовом употребом у старини, или бар у новије време. Ради се, дакле, о некој врсти свечаног почетка употребе новосаграђеног храма пре његовог званичног освећења. По акривији и у складу са канонима и древном праксом, није дозвољено да архијереј служи у неосвећеном храму. Новија пракса не води рачуна о томе, него прави компромис вршећи овај наведени обред („Θυρανοίξια").

[24] Слободан превод ове речи би био „обред отварања двери" (прим. прев.).

У случају нашег храма избор тропара је извршен из службе освећења храма Христовог Васкрсења у Јерусалиму (13. септембар), која се поје и приликом освећења храма, а узети су и поједини тропари из канона истог празника. Архијереј је, у наставку, прочитао молитву „Бог и Отац Господа нашег Исуса Христа, Који је благословен у векове..." из последовања освећења храма, а после тропара храма („Благословен си, Христе Боже наш...") одслужена је литургија светог Јована Златоуста, са прокименом, апостолом, алилујаријем, јеванђељем и причасном службе освећења храма. Тако је, отприлике, изгледало последовање „θυρανοιξία".

Последовање освећења храма није обухваћено серијом издатих „Литургичких текстова", нити смо икада имали прилику да му присуствујемо у оквиру вежби из Литургике. Само једна примедба, која је стављена у данашњи чин освећења храма, искориштена је од стране појединих архијереја приликом многих освећења храмова. Пред крај последовања освећења храма у многим рукописима је напоменуто да ако је архијереј немоћан или болестан врши отпуст, а литургију служи други дан. Али ако је у стању да служи и литургију, онда је спаја са обредом освећења од трисвете песме. Изостављају се, дакле, антифони и вход, који је већ био на почетку, где се чак чита и молитва входа свете литургије. Тако се добија на времену, је се уштеди скоро пола сата на корист клира и народа који су исцрпљени дужином службе.

Према древном чину, који је данас заборављен, приликом освећења храма на светој литургији се уместо херувимске песме поје „Нека ућути свако тело...".

9. МОНАШКИ ПОСТРИГ

Предвиђено је да чин велике велике схиме буде обухваћен „Литургичким текстовима" и већ је много урађено на томе. Основни закључак јесте да се овај, са аспекта садржаја, дивни обред не врши на вечерњи или неком другом приликом независно од свете литургије. Према јасним прописима рукописа, кандидат се приводи после входа на литургији, бива поука и постриг и одевање новопостриженог, а одмах затим следи јектенија трисвете песме у развијеном облику (то је јединствен случај када се произноси та јектенија), „Ви који се у Христа крстисте..." уместо трисвете песме, Апостол и Јеванђеље, сугуба јектенија и даље остатак литургије. „Ἀπολουτρόν великог и анђелског образа" бива у осми дан и, наравно, не предвиђа се да већ наредног дана буде рукоположење за ђакона, као што то данас често бива.

10. ПОМЕНИ

На нашим сабрањима су одслужени многи помени, било у сажетом облику за покој душе упокојених професора нашег Факултета или других драгих нам личности, било у својој пуној форми као општи помени. У свом првом облику спајају се са светом литургијом после другог „Нека је име Господње благословено...", ако је радни дан, али не и недељом. Певају се тропари „по непорочних", „Са светима упокој...", „Са дусима праведних...", заупокојена јектенија и молитва „Боже духова...". После возгласа „Јер си Ти васкрсење...", одмах се поје треће „Нека је име Господње..." и обични отпуст свете литургије.

Општи помен, у облику у коме је изложен у 20. свесци „Литургичких текстова", врши се ређе на нашим вежбама, скоро само једанпут у току четири године, на малом бденију које се организује једне суботе у току Велике Четрдесетнице (петак на суботу), сем суботе 5. недеље (тада се служи Акатист), и, наравно, сем Лазареве суботе зато што је Господњи празник, који пада у време распуста. Ово мало бденије почиње око 9 сати увечи и завршава се око 1 сат после поноћи, заједно са литургијом. Парастос („панихида" према словенској терминологији) је прилично опширан, има поредак јутрење са елементима певане панихиде, а има и веома богат библијски и химнографски материјал. У Додатку постоје и други елементи који се могу искористити, непорочни у скраћеном облику (I), заупокојени тропари по непорочних у свом пуном облику (II), други канон „за упокојене" 8. гласа (III), кондак „Са светима упокој..." у пуном облику (IV), осам заупокојених самогласних стихира светог Јована Дамаскина на осам гласова (V), дванаест заупокојених молитава (VI) и седам апостола и јеванђеља (VII). Од свега овога може нешто и да се употреби у обиму који дозвољава време, нарочито тропари по непорочних и кондак. На литургији се чита један Апостол и Јеванђеље по избору и може да се отпоје непорочни, у скраћеном облику, уместо причасна (наравно, изван недеље). У уводу је много написано о историјском развоју овог последовања, који извучен на светлост дана може да пружи дивну прилику молитве за упокојене у одређене суботе у гробљанским црквама и једне суботе Велике Четрдесетнице у парохијским црквама. Обилан и одабран литургијски материјал може да да теме и садржај за беседе и да помогне у

* После монашења у велики анђелски образ нови монах проводи осам дана у цркви, боравећи у духовним размишљањима и у умној молитви. А овај се израз односи на престанак овог непрекидног боравка у цркви. (прим. еп. жичког Хризостома)

ограничавању претеривања која изазиваЈу индивидуални помени, посебно на гробљима великих градова.

Треба напоменути да се помени не врше на велике празнике, као ни недељом. Потребе живота у градовима довеле су до тога да се по икономији врше помени и у празничне и у недељне дане. Ипак, треба радити на томе да верници преферирају да се помени врше суботом, а ако се већ врше недељом, треба водити рачуна да се не потискује васкрсни карактер недеље и да се не меша заупокојено са васкрсним. Тако, на пример, не може се недељом на литургији појати кондак „Са светима упокој...", нити непорочни за причастан, нити да се примењује схема свакодневних помена који се умећу после другог „Нека је име Господње...", о чему смо већ говорили. Вршење вечерње са коленопреклоним молитвама на Педесетницу, што бива по икономији, даје један добар пример. Прво треба да буде потпун отпуст свете литургије, па тек онда да се врши помен као посебан обред. На тај начин је бар очигледније да је у питању икономија.

Посебна пажња је потребна када је у питању употреба древне дивне молитве „Боже духова...", која има тенденцију да се потисне каснијим и непровереним веома дугим опросним молитвама. Исто тако је недопустиво повећање или смањење броја тропара аналогно економским могућностима сродника упокојених. Појединци у појединим случајевима почињу од тропара по непорочних, а у појединим од „Једина чиста...".

11. ПОСЛЕДОВАЊА У РАЗНИМ ПРИЛИКАМА

У византијском Евхологију, сем последовања светих тајни и других свештених обреда, налазе се и специјална последовања за разне прилике, која се односе на различите догађаје из јавног живота и то, углавном, на опасности и несреће које могу задесити народ. Таква су последовања или молитве поводом глади и помора, земљотреса, најезде туђинаца и рата, суше, невремена, и др. Поједина од ових последовања састоје се од само једне молитве, док друга имају више молитава, тропара, канона, као и библијска читања. Ови текстови су потписани или непотписани, краћи или опширнији, припадају разним епохама, старији су или млађи. Један део ових последовања има форму литије, у којој су често сачувани древни и певани елементи, те су из тог разлога ова последовања посебно интересантна.

Као образац таквог последовања у серији „Литургичких текстова" обухваћено је и **„последовање у страху од земљотреса"** (свеска бр. 14). Повод за његово састављање дао је велики земљотрес који се догодио у Солуну 20. јуна 1978. године. У нашим литургијским књигама постоји мноштво предањског материјала у форми тропара, канона и молитава, који (материјал) је расејан по Евхологијима и минејима, али и по рукописима који су објављени или необјављени. Исток често потресају земљотреси, а неки од њих су остали у сећању поколења кроз њихово записивање у календар Цркве (7. и 26. октобар, 14. децембар, 26. јануар, 17. март, 16. август, duховски понедељак, и тд.). 26. октобра постоји специјална служба у Минеју, која се поје заједно са службом светог Димитрија. Сав овај веома занимљив материјал представља се у уводу и додатку, који није искориштен приликом састављања нове службе која сачињава главни део текста.

Учињен је покушај да овај огромни предањски матсријал уђе у једну службу која би одговарала савременим литургијским приликама, и која би могла да се употреби на једном специјалном бденију у случају потребе, као и о годишњем спомену земљотреса у Солуну или било где

другде. У овом облику је одслужена на нашим семинарима и служи се сваке године у храму светог Димитрија Солунског у ноћи 19. на 20. јуни.

Ова служба се састоји из вечерње и јутрење, према поретку бденија, са свим покретним елементима, тропарима, прокименима, светописамским читањима, молитвама, итд., који су преузети из штампаних издања и рукописа чија је једина тема претња од земљотреса. И покретни делови свете литургије - антифони, молитве антифона, прокимен, алилујариј, Апостол и Јеванђеље, сугуба јектенија и причастан - такође се односе на земљотресе и састављени су из чинова антифона и литургије која је служена поводом земљотреса, и о њима сведоче разни извори и кодекси,

У Додатку је опубликовано пет молитава поводом земљотреса, цео кондак поводом земљотреса и пожара, који је саставио Роман Мелод (II), као и избор стихова из псалама са истом темом.

12. „ВЕЛИКА НЕДЕЉА" СВЕТОГ ДИМИТРИЈА

Наш Универзитет има привилегију да се налази у граду светог Димитрија и да има као свог заштитника и као свој символ овог светог мироточца. Његов спомен, који, Божијим промислом, пада у исти дан са успоменом на ослобођење града Солуна, које је било 26. октобра 1912. године, празнује се веома свечано сваке године и праћен је разним манифестацијама. Средиште празновања је, наравно, био његов храм и богослужења која се у њему врше на основу прописа Минеја, који садржи поредак и химнографију. Падом овог града под турску власт (1430) и претварањем храма светог Димитрија у џамију (1493) заборављено је да је у доба византијске империје постојала специјална химнографија и да су специјалне службе окруживале дан његовог спомена, које су досегле свој врхунац у време епископства светог Симеона (1416/17 - 1429). И пре њега је спомен светог Димитрија упоређиван са Пасхом, а химнографија је следила образац овог великог празника да би се истакла важност празника овог светог. Свети Симеон је саставио каноне, трипеснеце, двопеснеце, четверопеснеце и тропаре по узору на оне Велике Недеље, стварајући на тај начин претпразничну „Велику недељу" и заокружујући подражавање. Изнели смо је на светлост издавањем „Литургичких текстова 17", где смо сабрали и друге химнографске текстове из богате химнографије у част светог Димитрија и формирајући претпразничне службе на основу савремених чињеница типика и важећег литургијског поретка. Тако, за сваки од седам претпразничних дана и за главни дан празника предвиђа се специјална вечерња и јутрења, да би било могуће служење малог бденија по угледу на дане Велике Недеље. Ове службе су већ уведене у храм светог Димитрија, за који су углавном и намењене, али и у друге храмове изван Солуна који су посвећени овом светом.

На нашим семинарима, на иницијативу студената, у неколико наврата су служена мала бденија у претпразничне дане светог Димитрија. Служба се врши на основу напред наведеног издања, ма у који дан да је бденије. Дани се броје од 26. октобра уназад до „Великог Понедељка" (20. октобра) и „Цветне недеље" 19. октобра или у недељу пре 19. октобра. На исти начин, подражавајући Велику Недељу Пасхе, формирана су и претпразништва Божића и Богојављења са својим канонима и трипеснецима, који су у основи дело Симеона Метафраста. Њима је био инспирисан и њих су подражавали свети Симеон Солунски и остали химнографи претпразништва светог Димитрија. Пасха се узима као највиша тачка литургијске годи-

не, а њене службе као образац подражавања за друге празнике.

13. БОГОСЛУЖЕЊЕ НЕХРИШЋАНСКИХ РЕЛИГИЈА

Богослужење нехришћанских религија је интересантно само по себи, али и да се упореди са хришћанским богослужењем у циљу констатовања сличности и разлика, па чак и узајамних утицаја, ако постоје. Већ је у параграфу који се тиче односа који постоји између хришћанског богослужења, с једне стране, и јеврејског и многобожачког, с друге, било речи и о вези богослужења јудејског храма и синагоге са хришћанским богослужењем. За стицање основног знања по овом питању може да помогне једна посета синагоги и праћење богослужења које се у њој врши. У Солуну постоје синагоге и с времена на време, у оквиру нашег семинара, организују се посете да се стекне какав-такав увид у јеврејско богослужење. Отприлике једном у четири године одлазимо у синагогу на вечерњу суботе (петак увече) и на јутарњу службу суботе, да би студенти имали прилику да бар једном у току свог студентског стажа виде како изгледа јеврејско богослужење. Појања и читања бивају на јеврејском, али постоје и помоћне књиге са преводом служби на грчки. Уосталом, домаћини су вољни да нам пре и после службе дају објашњења и одговоре на питања студената.

Достојан је помена начин групног појања („јеврејска ћеуга"), појање псалама из Псалтира, покривање главе, библијска читања, вршење опхода (литије) са Књигом Закона, заједничко пијење из чаше са вином, уређење просторија синагоге, и сл.

У току једне научне екскурзије указала нам се прилика да се упознамо и са муслиманском молитвом у једној џамији у Тракији. Корисна је била и дискусија која је затим уследила и разјашњења која су дата од оних који су били компетентни за теме које су отворене кроз питања студената у вези са богослужењем Ислама, празницима и постовима, положајем који се заузима на молитви и речима које се изговарају, читањима Курана, итд.

С А Д Р Ж А Ј

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

271 . 2 - 528(075.8)

ФУНДУЛИС, Јоанис
Литургика 1, Увод у свето : циклус богослужење /Јоанис Фундулис; превод са грчког језика Коста Симић; редакција превода Ксенија Кончаревић. - Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, 2004 (Врњачка Бања : Интерклима-графика). - 265 стр. 21 cm. - (Библиотека Свети Сава књ. 2)

Превод дела: Leitoyrgike A': Eisagoge ste theia latreia / Ioannoy M. Phoyntoyle. - Тираж 1.000. - Напомене уз текст.

ISBN 86-84933-02-8

а) Богослужење - Православна црква б) Литургија - Православна црква
COBISS.SR-ID 116208140